

A black and white photograph of a building with arched windows, partially obscured by dense foliage and trees. The scene is a garden or courtyard. The building has a light-colored facade and a balcony with a decorative railing. The foreground is filled with dark, leafy plants and trees, creating a sense of depth and framing the building.

BENÁK KATALIN

ÍGÉRET

ISBN 978-615-81127-6-5

Kiadja:
HÓD Kiadó
HÓD-BIOTECH, Szeged
2021.

Benák Katalin

ÍGÉRET

Benák Katalin

ÍGÉRET

A Teltsch család története
– Töredékek a Kovács család történetéhez –

Kovács Katalin emlékei és dokumentumok alapján

Előzménye:
Kőrözsák. Töredékek Zsiros Anna M. Emília szerzetesnő életéhez

SZEGED
2021

Lektor:
Urbancsok Zsolt főlevéltáros,
az MNL CSML Makói Levéltár vezetője

Konzulens: dr. Vanderstein Noémi
Német nyelvű fordítás: dr. Fuchsz Máté

ISBN 978-615-81127-5-8

Művészi alkotások:

Bányai Béla: Emlékképek I. – II. és Gunter Demnig: Botlatókövek

A borítón a Teltsch-villa utcai homlokzata (szerzői fölvétel, 2018)
Nyitókép: A makói neológ zsinagóga kupolája (fotó: Erdélyi Béla)

A fényképeket készítették:

Balácsi Károly (Maroslele)
Benák Katalin (Hódmezővásárhely)
Erdélyi Béla (Makó)
dr. Fuchsz Máté (Hódmezővásárhely)
Homonnai Nándor (Makó)
Rozgonyi fotó (Budapest)

A fényképek lelőhelyei:

Bihariné Papp Csilla archívuma
Szerzői archívum
Halász Tamás archívuma
Makó Imre archívuma
Zombori Istvánné archívuma
Színházi Magazin
MNL CSML Makói Levéltára
www.makoanno.hu

Iratok lelőhelyei:

Hadtörténelmi Levéltár
MNL CSML Makói Levéltára
MNL CSML, Szeged
Pannon Digitális Egyesített Archívum
<https://ident.familysearch.org>
<https://www.ushmm.org/remember>

A NEOLÓG ZSINAGÓGA KUPOLÁJA

Fotó: Erdélyi Béla

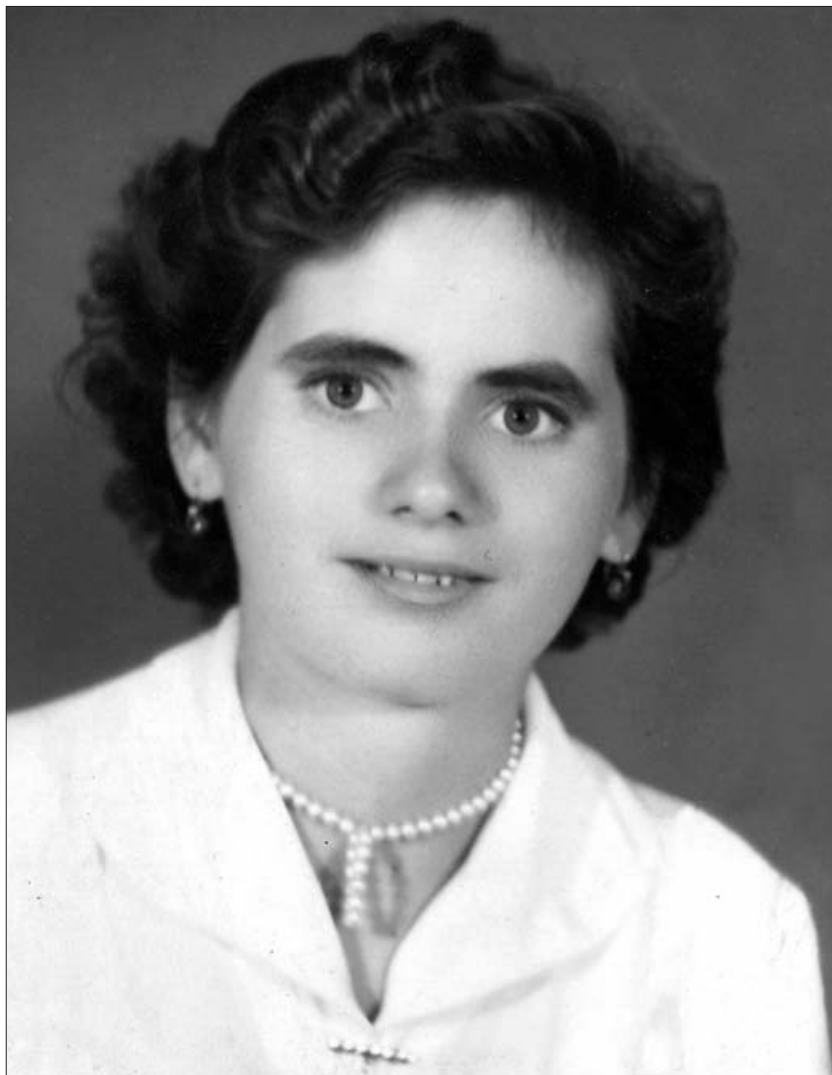
Forrás: Halász Tamás (www.makoanno.hu)

Tartalom

Preambulum	9
I. Emancipáció	11
Törekvés a civilizáció és kultúra felé	11
A neológ zsinagóga	14
II. A Teltsch család gyökerei	17
A lipótszentmiklósi Teltsch család	17
A szegedi Domán család	20
III. Teltschék makói letelepedése	23
Teltsch Adolf mecenatúrája	27
A Hollósy Kornélia Színház	28
IV. A Nagy Háborútól a numerus clausus-törvényig	31
Kovács Márton, a tutajos	31
A Nagy Háború	33
Trianon után	37
Fellendülés és numerus clausus-törvény	40
V. Élet a Szuszogóban	43
VI. Élet a Bérpalotában	47
VII. A Teltsch-villa	49
VIII. A II. világháború előszele	59
IX. Kovács Katalin	65
A kis „lelenc”	65

X. Vészkorszak	75
A Teltsch család a vészkorszakban	78
Gettósítás – hatósági leltár	80
Hamvadó cigarettavég (Rekonstruált történet)	83
XI. Genocídium	91
A Teltsch szülők a makói gettóban	91
Poros út – deportálás – (Kovács Katalin memoár)	94
A szegedi gyűjtőtáborban	98
Strasshofban, az elosztótáborban	99
Auschwitzban, a megsemmisítő táborban	100
XII. A túlélésért	101
Világégés és mentés	101
Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége	104
Makóról – Makóra (Hirsch Zoltán emlékezése)	105
XIII. A Teltsch leszármazottak sorsa	111
Teltsch Lilli	111
– Dr. Baranyi János zongoraművész	113
– A mentesítés	115
Teltsch György	124
Teltsch Pál	125
XIV. Ostrom idején	137
A szuterén ablakából – ostrom – (Kovács Katalin memoár)	138
XV. Kovács Márton családegyesítése	143
A piroskabátos kislány – találkozás – (Kovács Katalin memoár)	143
Újra együtt! (Rekonstruált történet)	146
Epilógus	149
Mellékletek	151
Rövidítések	152
Bibliográfia	154
Fényképek, iratok	162
Személynevek mutatója	206

KOVÁCS KATALIN
a memoárok szerzője
Fotó: Balázsi Károly. Maroslele, 1960.

*„Virág voltam, gyökér lettem,
súlyos, sötét föld felettem,
sorsom elvégeztetett”*

Radnóti Miklós: Gyökér. 1944.

Preambulum

*S*elen kötet lehetőséget ad arra, hogy Kovács Katalin elbeszélése mentén megidézzük Makó prominens családjainak egyikét, a Teltsch család életét, miközben figyelemmel kísérhetjük a Kovács család sorsának alakulását is.

Urbancsok Zsolt főlevéltáros segítségével a levéltári dokumentumok föltárásával szélesedett ki a történelmi rekonstrukció lehetősége. A személyes emlékezőseknek és konzultációknak köszönhetően pontosíthattam a korabeli eseményeket.

Kovács Katalin édesanyja, Chindea Katalin 1941 januárjában tüdőgyulladásban hunyt el. Férje, Kovács Márton hat gyermekkel maradt magára a II. világháború küszöbén, aki a szegedi műszaki alakulatnál, a pontonhidászoknál teljesített szolgálatot. A négy legkisebb gyermek Szegedre került állami gondozásba, onnan pedig nevelőszülőkhöz.

A görögkeleti vallású Kovács Katalin épphogy belépett a negyedik évébe, amikor Makóra helyezték a Teltsch család segítségével. A kislány a Teltsch-villában és Makó-Újvároson élt. Itt vészelte át a deportálást, majd a város ostromát. Teltsch Adolf családja, Kincsesék és a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek, alkalmanként jószándékú családok viselték gondját.

1944. június 16-án deportálták Teltsch Adolfot és feleségét is, akiket a kis Katica kétségbeesetten keresett a tömegben, ahonnan Zsiros M. Emília nővér mentette ki. Csak felnőttként értette meg a tragédiát, és a két asszony lélekjelenlétét, az iránta érzett szeretet megnyilvánulását.

Az *Ígéret* című könyv kísérletet próbál tenni arra, hogy az ígéretek beteljesedésének útját kövesse, mely által kibontakoznak őszinte, tiszta emberi sorsok, jellemek, miközben fölfedezhetünk gyarló személyiségeket, és szembesülünk a megrázó társadalmi igazságtalansággal is, mivel nincs béke az olajfák alatt.

Kovács Katalin féltette gyermekeit, unokáit a veszedelmes világtól, melyet ő át-
élt.

Két házassága volt. Férje Benák István, majd Köblös József. Három gyermeket
szült, de ötöt nevelt föl. Gyermekei: Benák Katalin, Benák István, Köblös Zoltán.
Nevelt gyermekei: Köblös Zsuzsanna és Köblös József.

A vásárhelyi rizsföldektől, a körtvélyesi erdőtelepítéstől, a nehéz mezőgazdasá-
gi munkáktól a varrásig, számtalan munkával kereste kenyerét, míg felnőttként sza-
kács képezést szerezhetett. A Mindszenti Speciális Szakiskola alkalmazottjaként a
kis gazdasszonyok oktatójaként, szakácsként ment nyugdíjba.

Kiváló munkájáért Miniszteri Dicséretben részesült, míg a gyermek közössé-
gért végzett tevékenységéért a Magyar Úttörők Szövetsége tiszteletbeli tagjává vá-
lasztotta. Szerette az embereket, akinek tudott, segített. Karitatív tevékenysége ki-
emelkedett. A délszláv háború menekültjeinek támogatásaként az adományozás
mellett egy egész menekült-tábor részére sütött. Gyermekkori álmát nem valósít-
hatta meg, nem lett belőle színésznő, csak amatőr színjátszó, de lett belőle jó anya!
Mint minden testvére, édesapjától ő is megtanult tamburálni, énekelni. Háborús
és erdélyi dalokat gyűjtött, melyet hangfelvételen tervezett megörökíteni.

Éjszakánként rémálmai tartották fogva a háború borzalmaival. Időről-időre ku-
tatta makói gyermekkorának helyszíneit, a zárdát, iskoláját, templomokat, a *Kálvá-
ria kápolnát*, a Korona szállót és bérpalotát, a villát, az állomásokat, a mozit, Kin-
cses bácsi műhelyét és Emília nővért... Hálából az 1990-es évek elején kezdte el a
memoárját, de korai halála miatt nem valósíthatta meg.

Memoárja most levéltári kutatásokkal egészült ki, melyet az érintett családok,
sorstársak emlékezései tesznek teljessé.

A *Kőrózsák* című kötet Zsiros M. Emília nővért és családját mutatja be az egyház
szerepvállalásával, s enged betekinteni Kovács Katalin világába. Az *Ígéret* című kö-
tet a Teltsch család sorsát tárja föl, érintve a Kovács család életét.

A *Kőrózsák* és az *Ígéret* című kötetek önállóan is egészek, ugyanakkor kapcso-
lódnak is egymáshoz, melynek köszönhetően összefüggéseiben ismerhetjük meg
a sajátos nézőpontból föltárt időszakot és hőseit. Mindezt szép és értékes képi
anyaggal illusztrálva, mely nemcsak igazolja a múltat, hanem segít megidézni a
régiek hiteles életét...

Törekvés a civilizáció és kultúra felé

Csanád vármegye a Tisza-Maros szögben feltöltődött árterületen fekszik, melynek központja Makó. Az ősi vármegye területének egy része 1920-ban az elcsatolás következtében az új Magyarország határain kívülre került. Lakossága több populáció gyökeréből táplálkozó szorgalmas, és gondviselésben bízó emberek, akik főként mezőgazdaságból éltek. Talaja kiválóan alkalmas búza, tengeri, zöldségféle, kiváltképp a hagymások, vörös- és fokhagyma, de még a jácint termesztésére, melyet fölismerve kiléphettek az ország, sőt a kontinens határain túlra is, mely magával hozta a vidék gazdasági föllendülését. Makó főként a zsidó kereskedőknek köszönhetően a hagymájáról elhíresült várossá nőtte ki magát, ahol a 19. és 20. század fordulóján már több mint harmincezren éltek, ahol szívesen telepedtek le az emberek, hisz megélhetőségük biztos jövőjét látták.

A város dinamikus fejlődéséről a *Vasárnapi Újság* azt írja: „... a kiállítást rendező város is határozott léptekkel emelkedik a modernebb vidéki nagy városok közé; terei szépek, szabályosak, utczái tágasak, középületei gyarapodnak, villamos világítása egészen modern, püspöki parkja pedig igen érdekes és vonzó specialitás. Maga az egész város a civilizáció és kultúra felé törekszik minden alkotásában...”¹

Néhány évvel később a kiállítási pavilon helyén fölépítették a Boldogasszony Iskolanővérek² zárdáját és iskoláját, majd a Szent László király templomot, ami az újjáépítési szellemi felemelkedésének adott új lendületet.

A gazdasági és társadalmi megújulás idején döntött úgy a felvidéki származású Teltsch Adolf fakereskedő és gőzmalom-tulajdonos a feleségével, Domán Gizellával, hogy Makón alapítanak családot. 1901-ben már a város egyik legjelentősebb vállalkozójaként tartják számon, kinek malma a napi 100 q-án felüli őrlőképességgel rendelkező gőzmalmok egyike.³

1 Gelléri Mór: Kiállítás Makón. In: *Vasárnapi Újság*, 1901. 48. évf. 32. sz. p. 317. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/VasarnapiUjsag_1901/?query=%22Mak%C3%B3%20ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1s%22&pg=524&layout=s (Letöltés: 2021. 07. 14.)

2 2012-től Boldogasszony Iskolanővérek a rend neve, előtte: Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek

3 Magyarországi gazdacímertár. Szerk. Rubinek Gyula. (1912, Bp.) p. 13. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/CimtarakTelefonkonyvek_MagyarorszagGazdacimtera_1912/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=210&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Az I. világháború nyomait kiheverve, 1920-ban demográfiai csúcsot ért el a város, ugyanis 36265 főt számlált ekkor Makó lakossága.

A polgárosodáshoz jelentősen hozzájáruló zsidó lakosság is ebben az időszakban érte el csúcspontját, 2380 főt. A tradícióik tartása mellett folyamatos megújulásukkal, üzleti aktivitásukkal a vármegye egyik legszebb és legélhetőbb városává emelték Makót, melyet „Kis Jeruzsálem”-ként emleget az utókor.

A gazdasági világválság azonban ide is begyűrűzött. A történelem újabb zivataros évszázadának eseményei, a Nagy háború, s az azt követő *Trianoni szerződésből* felocsúdva, a „terroridők”, nyomában a második világháborúval – az emberiség legtragikusabb történéseivel – a vészkorszakkal, majd újabb békétlenkedések miatt a város létszáma jelentősen megfogyatkozott.⁴ Ahogy a zivataros évszázad a magyar történelmet átírta, úgy annak kis részletét, a Csanád vármegyében egykor létező közösség életét is. A sok elhallgatás ellenére majd száz év távolában is fölbukkannak régi emberi sorsok, akikkel a kései utódok – vérségi kapcsolat nélkül is – összekötik a múltat a jelennek.

*

Dr. Kecskeméti Ármin *A csanád megyei zsidóság története* című munkájában a kezdetektől a 20. század elejéig bemutatja a csanádi zsidóság életét, mely szerint a zsidóság Stanislavich csanádi püspök engedélyével, már a 18. sz. első felében letelepedett Makón. Első templomukat még e században fölépítették. A magyar zsidó templomok között a makói zsinagógában hangzott el először magyar nyelvű prédikáció, s jó két évtizedre rá elsőként vezették be a magyar nyelvű anyakönyvezést. Törekedtek arra, hogy iskoláikban a gyermekeiket az alapokra – héber nyelv, olvasás, írás, számolás – megtanítsák. Életvitelük minden területét átfogóan szabályozta a közösségük, mely biztonságot adott nekik, ugyanakkor kötelezettségeket is. Egyre többször fordult elő, hogy a jelentős kérdésekben eltérő véleménynek adtak hangot. Az ortodoxok és a hászidok,⁵ erősen ragaszkodtak a tradícióikhoz, míg az újítók, – a későbbi neológok, a kongresszusiak – könnyebben alkalmazkodtak a társadalmi, gazdasági változásokhoz, sőt maguk is aktív kezdeményezői lettek. A gazdasági, kereskedelmi tevékenységen túl a zsidóságot élénk társadalmi érdeklődés jellemezte, bekapcsolódtak az országos jelentőségű zsidó ügyekbe is.

---

4 Napjainkban 23090 fő Makó lakosainak száma, mely 2020-tól Csongrád-Csanád megye egyik legszebb városa.

5 rabbijuk Deutsch Henrik (Chaim Lébe Deutsch) (1894-1937)

Helyi döntés, de országos jelentőségű, mivel 1861-ben elsőként vezették be a magyar tanítási nyelvet.

Dr. Kecskeméti Ármin⁶ történész szerint a magyar zsidóság újkori történetének az emancipáció volt a legnagyobb hozadéka. Az évtizedek óta húzódó közéleti kérdést megoldotta az 1867. évi 17. t. c., mely kimondta a magyar zsidók polgári egyenjogúságát.

Az 1868-69-es zsidó kongresszus fontos mérföldkő volt a zsidóság életében, ugyanis ekkor történt meg az ortodoxok, a hozzájuk közelebb álló hászidok és kongresszusiak (neológok) közti elszakadás. 1871. márciusát követően Makó városa az ortodox és neológ hitfelekezetet a többi vallási felekezet szerint külön kezelte. Az adózás és a rabbi hivatal működése ennek ellenére egyre nagyobb terhet rótt a közösségre, mely további felekezeten belüli vitákat generált.

Az ortodox közösség 1895-ben az Eötvös utcában építette föl a romantikus stílusú zsinagógáját, mely az ország egyik legnagyobb ortodox temploma. Napjainkban műemléki védettségű. 1920-ra 1200 főre nőtt a közösségük, mely Makó zsidó lakosságának többségét tette ki. Az ortodox rabbináthus főrabbi Mose Vorhand⁷ (Vorhand Mózes) volt 1913 és 1944 között, akire csodatévő rabbiként emlékeznek.

A neológ közösség szintűgy fenntartotta az intézményeit. Rabbijuk Fischer Antal Énoch,⁸ a magyar szellemiség híve. Fia Makai Emil⁹ költő, drámaíró, újságíró, műfordító. Ebben az időben az igehirdetés magyar nyelven történt, mely hatására többen magyarosították német nevüket.

---

6 Kecskeméti Ármin (Kecskemét, 1874. április 21. – Strasshof, 1944. július 15.) rabbi, irodalomtörténész, történész, egyetemi tanár. 1896-ban, a Pázmány Péter Tudományegyetemen kapott doktori diplomát. 1898-1944-ig, haláláig makói főrabbi. 1929-től a szegedi egyetem magántanára. Számos publikációja jelent meg. In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kecskemeti-armin-7628D/> Arcanum Digitális Tudománytár (Letöltés: 2021. május 31.)

7 Vorhand Mózes (Nyitra, 1862. augusztus 17. – Budapest, 1944. június 8.) a Makói Ortodox Rabbináthus főrabbi. A makói jángori temetőben nyugszik. Sírja országos zarándokhely.

8 Fischer Antal Énoch (Izsák, 1826 – 1896. április 9.) Dunaföldváron, majd 1864-től haláláig Makón neológ rabbi. A makói izraelita sírkertben temették el. A neológ rabbi azon képviselői közé tartozott, akik a közösség vallási és közösségi életének építését és fejlesztését fontosabbnak tartották közéleti tevékenységüknél, de a világi tudományok és műveltség iránti érdeklődésük, és annak továbbadása gyermekei és közösségük tagjai számára, nagyon is fontos szerepet töltött be munkásságukban. In: Nagy elődeink: Fischer Antal Énoch rabbi. In: https://mazsihiz.hu/kozossegeink/nagy-elodeink/nagy-elodeink-fisher-antal-enoch-rabbi-1826-1896?fbclid=IwAR3kYIMxWf8osOdGYrt_2e82xLzue1QZGWOUsfJc8j9zCSkreom2XOnKyRo (Letöltés: 2021. május 31.)

9 Makai Emil (1870 – 1901) költő, író, drámaíró, újságíró, műfordító. Született: Fischer Emil, apja: Fischer Antal Énoch. Makai Emil Makai Ödön nagybátyja. Makai Ödön (Nagyszentmiklós, 1889. október 27. – Hódmezővásárhely, 1937. február 16.) ügyvéd, József Attila gyámja, patrónusa. József Attila (Bp. 1905. április 11. – Balatonszárszó, 1937. december 3.) az egyik legjelesebb magyar költő

Viszonylag nyugodt, kiegyensúlyozott időszak következett a közösség életében, mely kedvezett az intézmények fejlesztésének.

1898-ban dr. Kecskeméti Ármint nevezték ki Makó neológ főrabbijává. A tudós főrabbi a szegedi egyetem magántanára volt, de tanított Makó középiskoláiban is. Kutatásainak eredményeként kiadásra került többek között *A csanádmegyei zsidók története*, *A zsidók egyetemes története* I-II. köt. *A zsidó irodalom története*. Karizmatikus egyéniség, a tudomány és társadalom megújulására fogékony, az egyszerű emberek iránti őszinte érdeklődése miatt tisztelet és szeretet övezte.

A régi és állagában megkopott zsinagógukat lebontották, s Baumhorn Lipót¹⁰ építész tervét elfogadva új zsinagógát építettek, melyet a megőrzött emléktábla alapján 1914. szeptember 4-én dr. Kecskeméti Ármin főrabbi avatott föl.

A neológ zsinagóga

A magyar zsinagógaépítés egyik legjelentősebb alkotója Baumhorn Lipót építész, aki több zsinagógát tervezett, melyeken az eklektika és szecesszió, de a gótika leglátványosabb elemei is felfedezhetők. A makói zsinagógán is megfigyelhetők a keleties, mór stílusjegyek, mint a kupolák, de a reneszánsz és barokk ornamentika is. Az épület harmonikus egységét a szabályos, centrális elhelyezés teszi méltóságteljessé. Ha az épületet madártávlatból nézzük, láthatóvá válik a nyolcszögű alap, melynek középpontjából emelkedik ki a főkupola, melyet még két kisebb oldalkupola „ölel” a főbejárat két oldalán. A hármas tagolású, íves főbejárat fölötti rózsablaka a leghangsúlyosabb, melyet a tégláívek emeltek ki. A főtengelyre merőleges tengely oromzatát is rózsablak díszítette. „Nyolcosztatú” szirmai a nyolcszögletű alapra, a tökéletességre, egyben végtelenségre asszociált. A rózsablakokat szegélyező ívek fölött kőtáblákat idéző gótikus díszítőelemeket láthatunk. Az épület fő tengelyein rózsablakok kápráztatták el a látogatót, míg az épület többi részén a zsidó vallás biblikus képei. A farkasfogas motívum, a gótikus ablakokkal, nyitott ablak-kivágatokkal, párkányokkal elhatárolva, s mégis összhangban jelentek meg a kupolákon. A kupolák, különösen a főkupola jellegzetes díszítést kapott, ahol a farkasfog, a háromszögek, mint a „mindent látó szem”, az „életfa” és a kúszó borostyán ismétlődő motívuma harmonikussá tette a szabad, nyitott tereivel. Lenyűgözött, amikor a Nap vagy a Hold átsütött rajta, vagy felhők kúsztak el. A főkupola toronysisakjából kiemelkedő csúcsot a Dávid-csillaggal zárták.

---

¹⁰ Baumhorn Lipót (1860-1932) építész. Egyik kiemelkedő alkotása a „Szegedi új zsinagóga”, ugyanígy látványában lenyűgöző a temesvári, az újvidéki, de a losonci vagy újpesti zsinagóga is, melyeket napjainkban is megcsodálhatunk.

Az egyes építészeti stíluselemekből átvett részletek sajátos alkalmazása alkotja Baumhorn Lipót egyedi stílusát, melyet a spirituális hely és ember kapcsolata, azok szoros kölcsönhatása adja. Számára fontos, hogy a templomba emberek járnak, akiknek minden korban lelki, szellemi emelkedettségre van szükségük. Baumhorn ezt a harmóniát ennél a templomnál is megteremtette.

Ha visszaemlékezünk a neológ zsinagógára, esetleg egy kép segítségével idézzük fel, a spiritualitását át tudjuk érezni.

Az épületet a kupolák, a párkányok és az oszlopok rendkívül látványossá, monumentálissá emelték, mellyel a keleti építészetet idézték. A monumentalitás nemcsak kívül, hanem belül is lenyűgözte az embert.

Gyermekeként többször elsétáltunk a zsinagógához. Kívülről magasra nőtt zöld növények és kovácsoltvas-kerítés szegélyezte. Falai kopottak voltak már az 1960-as évek elején, mely magán viselte még a háború nyomait. Mégis, amikor beléptünk a zsinagógába, a márványpadlón állva, a beszűrődő fények és a hely szellemisége magával ragadott. Az ablakon átható fénynyalábok lenyűgöztek. Egyszerre voltam apró gyermek, s fenséges emberke, akit valami titok lengett körül. Felemelt az éteri világba, a mennyezet kissé fakó kékjébe. Kívül olyan volt számomra, mint egy palota, belül pedig egy szentély.

A Teltsch család a neológ zsidó közösséghez tartozott, így a szülők alkalmanként ebbe a zsinagógába jöttek el meghallgatni a rabbist, a kántor énekét, a zoltárokat magával ragadó dallamát...

II. A TELTSCH CSALÁD GYÖKEREI

A Teltsch és Domán család ifjú házasai: Teltsch Adolf és Domán Gizella által alapított család alkotta a makói Teltsch famíliát. Első lépésként Szegeden, a Domán család biztos hátterével készítették elő jövőjük alapját, hogy önállósulva Makón teljessédjön ki az életük. A századforduló reményteljes időszakában, 1901-ben költöztek Makóra, ahol már egy esztendeje működött Teltsch Adolf malom- és fűrészüzeme.

A liptószentmiklósi Teltsch család

A Teltsch család a felvidéki Liptó vármegyéből, Liptószentmiklósról származik. A felvidéki város nevét védőszentjéről, Szent Miklósról kapta, mely egyben vármegyéjére is utal. Liptószentmiklós a vármegye székhelye, mezőváros, melynek III. Károly engedélyezte a vásártartást.¹ A várost a trianoni szerződéssel csatolták el Magyarországtól. Teltschéknek több érdekeltségük is volt a városban és a környék falvaiban. Liptószentmiklóson kávéház, fakereskedés Okolicsnó és Sztosházán – melynek utolsó postája Liptószentmiklós –, Csorbán korcsma és vegyeskereskedés és Hybben korcsmájuk.²

Az ősökről. Teltsch Jakab házasodott Greiner Jozefinával,³ kiknek gyermekeik az anya gyászjelentése alapján: Adolf, Irén, Lajos és Géza. Egy másik forrás szerint Emma és Éva is az ő gyermekeik. Teltsch Jakab jelentős faüzeme és fakereskedése vagyont, társadalmi elismertséget, anyagi biztonságot nyújtott, melyet halála után fia, Adolf vett át és vezetett, aki a zsidó egyházi anyakönyv bejegyzése szerint Liptószentmiklós-Korityinapusztán 1867. november 12-én született.⁴

A szülők fontosnak tartották gyermekeik iskoláztatását. Adolf, mint legidősebb fiú, – a családi birtok várományosa – elemi és középiskoláit Liptószentmiklóson, Körmöcbányán, Iglón és Kassán végezte. Budapesten, a kereskedelmi akadémián mélyítette el az üzleti élethez nélkülözhetetlen ismereteit.

1 Királyi Könyvek In: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_30_0272/list=eyJxdWVyeSI6ICJMaXB0XHUwMGYzc3plbnRtaWtsXHUwMGYzcyJ9 (Letöltés: 2018. 08. 27.)

2 Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke, 1892. Az iparosok és kereskedők név- és lakjegyzéke II. Budapest In: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=0&layout=s (Letöltés: 2018. 08. 27.)

3 Özv Teltsch Jakabné Greiner Jozefina (1844-1909 elhunyt Liptószentmiklóson) In: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/514383> (Letöltés: 2021.06.04.)

4 Teltsch Adolf 1944. július 16-án halt hősi halált Auschwitzban

Liptói tanulmányaiiba a levéltári források segítségével betekintést nyerhetünk.⁵ Ekkor másodikos, még csak nyolcéves, osztálytanára Róth Márton.

Hatvan rendes és négy magántanuló járt az osztályába. Teltsch Adolf izraelita vallású tanuló, aki Hibbe⁶ községben lakott, mely a Liptószentmiklósi járásban, Liptó vármegyében található.⁷

Az iskolai évkönyv az aktuális pedagógiai, ideológiai elveknek, tantervi elvárásoknak megfelelően nemzeti szinten meghatározó eseményekre is kitért, emellett a tantárgyak és tanárok feltüntetésével a történelem jövőbeni alakulásának értékelésében adhat támpontot a tanulók adatairól és előmeneteléről. Az *Évkönyv* megemlékezett az 1875/76-os tanév legjelentősebb eseményéről: „A tanév 2-dik felét február 2-án országos gyász között nyitottuk meg. Magyarország éppen akkor Deák Ferencz⁸ ravatala körül állt, s minthogy iskolai ünnepélyünk e gyásszal történetesen összeesett, meg nem tarthattuk azt anélkül, hogy a nemzet osztatlan fájdmába bele ne vegyüljön a mi tanintézetünk gyenge szózata is; nem anélkül, hogy a hála és kegyelet adóját le ne rójuk azon férfiú iránt, ki az önzetlen tiszta hazafiságnak egyik legdicsebb példányképe marad mindenkorra, amely érzelmet, mint minden nemesb társadalmi törekvések s erények éltetőjét, már a zsenge ifjakban ápolni, tanintézetünk egyik legfontosb kötelességének tekint. A haza jeleinek tisztelete első lépés arra, hogy a tanulók idővel ezek erényeit is kövessék.”⁹

A III. osztályos Teltsch Adolf iskolai évkönyvét lapozva láthatjuk, hogy osztálytanára Geyer Gyula, aki a magyar, német, földrajz, történelem és mennyiségtan tantárgyakat tanította.

Az 1877/78. tanévben a IV. osztályos tanulók között is megtaláljuk Teltsch Adolfot, aki ekkor Hibbe-n lakott. Osztálytanára Jeszenszky Pál, aki a vallástan, latin és tót (szlovák) nyelv tantárgyakat tanította.

Adolf ezt követően Körmöcbányán, Kassán és Budapesten folytatta tanulmányait.

Édesapja halálát követően neki, és testvéreinek gyámja édesanyja, Teltsch Jakabné Greiner Jozefina és nagybátyja, Teltsch Mihály lett. A nagy vagyon miatt fókuszban állt a fiatakorúak öröksége fölötti „örködés”. Ilyen eset volt, amikor Liptó vármegye Árvaszékét és a kiskorúak – Teltsch Adolf, Emma, Lajos és Géza – gyámjait; Teltsch Jakabnét és Teltsch Mihályt bepörölte Mauksch Sámuel budapes-

5 Iglói Ágostai hitvallású Evangélikus Főgimnázium 1875/76. évi Értesítő alapján

6 Hybbe névalakban is előfordul a község neve magyar nyelven hivatalosan Hibbe

7 Iglói Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgymnasium Értesítője az 1875/76-os tanévről. Közli: Pákh Károly. Igló, 1876.

8 Deák Ferenc politikus. (Söjtör, 1803. október 17. — Budapest, 1876. január 28.) Magyarország igazságügy-minisztere 1848. március 23. - 1848. szeptember 11.

9 Értesítő, 1875/76 i.m. p. 4.

ti illetőségű bankár, kereskedő azzal a váddal, hogy a családfő, Teltsch Jakab halálát követően a fakeskedésből származó fakészleteket és erdőket 82 016 frt-ért törvényellenesen értékesítették, mely által ezen összeggel a kiskorúaknak tartoznak. Az elszámoltatási joggal való kérkedést elutasította 1889. május 22-én a Budapesti Királyi Törvényszék, mivel nem tartozott hatáskörébe.¹⁰

*

Teltsch Adolf a tanulmányai mellett az üzleti élet területén a családi birtok és vállalkozás által szerzett tapasztalatot, s hozzá lehetőséget, hogy tudása és szorgalma legjavát adva kiépítse örökségéből majdan a saját ipari és kereskedelmi cégét. 1900-ban, harminchárom évesen önállósította magát Szegeden, ahol megismerkedett a közismert és köztiszteletben álló Domán Mihály kereskedő leányával, Gizellával, aki 1881. augusztus 14-én született a Tisza-parti városban. Mindketten izraelita vallásúak, házasságot is aszerint kötöttek.

Teltsch Adolf önállósodását jelentette még szegedi lakosként alapított fakeskedése ugyanezen székhellyel, melyet a szegedi törvényszéki hatóság 1901. május 1. 7947. sz. 1337/1. számon jegyzett be.¹¹

Édesanyja, özv. Teltsch Jakabné 1909-ben hunyt el Liptószentmiklóson. A kiadott gyászközleménye fontos adatokkal szolgál a Teltsch család vonatkozásában. Ebből tudjuk meg, hogy özv. Teltsch Jakabné sz. Greiner Jozefina úrnő, földbirtokosnő hosszas, fájdalmas betegség után életének 65. évében jobblétre szenderült, akit Liptószentmiklóson, az izraelita sírkertben temettek el. A gyászoló család tagjai között név szerint említik Teltsch Adolfot és feleségét, Domán Gizellát gyermekeikkel: Lili, Pali és Gyuri személyében.

---

10 Királyi Könyvek. Levéltári jelzet: HU BFL - VII.2.c - 1889 - I.01. 26. 6835/1889. sz. 17127/1889, I/26. 1887. In: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Polgper/9105/view/?pg=1&bbox=249%2C-2115%2C3868%2C-135> Letöltés: 2019. 01. 22.)

11 Központi Értesítő. 1901. 26. évf. 40. sz. p. 1130. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/Kozponti_Ertesito_1901/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=1129&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

A szegedi Domán család

Régi, köztiszteltben álló szegedi zsidó család volt a Dománéké is.

Polák¹² Domán Simon,¹³ akit csak Domán-nak hívtak fiatal korában. Bírája volt a szegedi Izraelita Hitközségnek. Sírja a szegedi izraelita temető 21. parcellájának második sorában, a tizedik helyen található. Mellette nyugszik felesége.¹⁴

Özvegy édesanyja Pollák Mihályhoz ment férjhez, ezért fölvette a Pollák nevet. Apja Rosenberg Jehosua volt.¹⁵

Domán Mihály kereskedő 1844-ben született. Felesége: Pollák Lilla (Lina).¹⁶

Domán Mihály 1881 és 1884 között a szegedi Zsidó Hitközség képviselője,¹⁷ aki fontosnak tartotta a szegény családok támogatását. Adománygyűjtése 1884-ben kiemelkedett, melyet a helyi zsidóság meg is örökölt.¹⁸ 1898. április 17-én a város választmányi ülésén a tisztikar megválasztotta pénztárosnak. 1900-ban Szeged város esküdtje, 1909-ben pedig választmányi tagja.¹⁹

Domán Mihály fiát, Domán Mátyást a Lloyd Társulat tagjaként az 1933 márciusában Szegeden tartott elnökségválasztáson – egyik társával – a szavazás lebonyolításával bízták meg.²⁰ Ugyanezen évben a szegedi Zsidó Árvagyylet tisztikarába, mint választmányi tagot választották be Domán Mátyást.²¹

A családnak kezdetben a Kis utcában volt üzlete, majd kibővítvé frekvenciáltabb helyre költöztek. Szeged új látványosságaként harangozta be a Domán-család új üzletét a *Délmagyarország* napilap „Szegednek egyik legelsőrangúbb látványossága ez az üzlet, amelyet Domán Mihály és fia cég rendezett be a Kárász- és Kölcsey utcai Wagner-háznak abba a helyiségébe, amely éveken át Sátor Pálé volt. A diszkrét eleganciával berendezett üzletben a perzsa, szmirna szőnyegeknek, függönyöknek, vas- és rézbútoroknak káprázatos raktára van. Maga az üzlethelyiség három-négy hatalmas helyiségből áll, melyeknek egyikéből lejáró vezet a gazdag és óriási raktárba.

---

12 Név írásmódja eltérő. Polák=Pollák

13 Polák Domán Simon (1782-1881)

14 Ábrahám Vera: *Szeged zsidó temetői*. Szeged, 2016. pp. 384-385.

15 Szabó László: Régi szegedi családok. In: *Délmagyarország*, 1931. január 04. p. 7.

16 Domán Mihálynak 2 fiú és egy leány gyermeke volt, írta egy cikk. Azonban a gyászjelentésén gyermekeiként négy személyt: Mátyást, Gizellát, Lászlót és Sándort tüntettek föl.

17 A szegedi zsidóság. Szegedi Zsidó Hitközség. p. 95.

18 A szegedi zsidóság. uo. p. 270.

19 Pál József: A szegedi zsidóság 1918 előtti gazdasági és társadalmi szerepe, a hitközség és a zsidó egyesületek szociálpolitikai tevékenysége. In: Móra F. Múz. Évk. *Studia Historica*, Szeged, 2004. pp. 107, 145, 146.

20 A Lloyd-Társulat izgalmas közgyűlésén két elnököt választottak. In: DM 1933. 03. 05.

21 Tisztújítás a zsidó árvagyületben. In: DM. 1933. uo. 03. 09.

Domán Mihály és fiának ez az üzlete mindenképpen modern, nagyvárosi nívón áll, látványossága az egyre rohamosabban fejlődő Szegednek, diadala az előretörő, fejlődésképes helyi iparnak. A nagy fénnel és komoditással berendezett üzletnek minden osztályán: függöny, szőnyeg, vas- és rézbútor osztályán előzékeny kiszolgálás, gazdag raktár és méltányos árak várják a közönséget.”²²

Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára rendszeresen közli Domán Mátyás szőnyegkereskedő (Kölcsey u. 4.) elérhetőségét is.

A Délmagyarország Rt. mint üzleti vállalkozás sikere érdekében – különösen az 1920-as években, amikor a gazdasági világválság kezdte éreztetni a hatását Európában is –, egyre fontosabbá vált a biztos befektetői háttér. A részvényesek többnyire zsidók voltak, köztük a szegedi zsidó polgárság prominens személyiségei, mint Domán Mátyás kereskedő vagy Pick Jenő gyáros. Az üzleti szférán túl a lap szerkesztői, újságírói is többnyire zsidók voltak.

A helyi lapból rendszeresen olvashatunk a Domán család szépen gyarapodó üzleti tevékenységéről. 1922. január 23-án azonban nagy veszteség éri a családot. Elhunyt Domán Mihály, a cégalapító, kiről elismerően írt a lap.

„Domán Mihály prototípusa volt a munkás és szorgalmas kereskedőknek, aki az esztendőknél egyre fejlesztette szőnyegkereskedését és paplangyárát. Noha 78 éves volt, nap-nap után ott szorgoskodott az általa alapított üzletben, és bár korára való tekintettel az üzlet vezetését Mátyás fiára ruházta, nem élvezte a jól megérdemelt nyugalmat, mert azok közé a régi vágású üzletemberek közé tartozott, akiknek elementumuk a munka, és nem tudnak meglenni foglalkozás nélkül. Korát megcáfoló elevenességgel végezte teendőit a kedves öreg úr, akit annak ismeretek üzletfelei is és a város polgársága. Nem szerepelt a fórumon, családjának, foglalkozásának élt, és mindazok számára, akik a szegénység tarisznájából falatoztak. Mert jótékony ember volt Domán Mihály, aki csöndben, és feltűnés nélkül gyakorolta a legszebb emberi tulajdonságot. Beteg se volt, pár nap előtt meghűlt és szenvedés nélkül végzett vele a halál. Elmúlását két fia és egy leánya gyászolja, kívülük a nagyszámú rokonság és mindazok, akik értékelni tudják egy hosszú élet munkásságát.”²³

Domán Mihály közvetlen gyászoló családtagjai: Domán Sándor és neje, Domán Mátyás és neje, Teltsch Adolf és neje Domán Gizella, Domán László és neje gyermekei. Ifj. Domán Sándor, Domán János, Domán Miklós, Teltsch Lily, Teltsch György, Teltsch Pál unokái, továbbá testvérei és kiterjedt rokonsága.²⁴

22 Szeged új látványossága. In: DM, 1911. október 17. p. 7.

23 Halálozás. In: Szeged, 3. évf. 1922. január 24. p. 3.

24 Domán Mihály gyászjelentése. In: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/404672#>

Nagy részvét mellett, a szegedi zsidó templom udvaráról vitték Domán Mihályt 1922. január 25-én du. 3 órakor az izraelita temetőbe.

Az elhunyt végtisztességén a kereskedővilág reprezentánsai, a Lloyd tagjai, valamint személyes ismerősei és tisztelői sorából nagyszámú gyászoló közönség jelent meg. A kántorok gyászdalai után Löw Immánuel²⁵ főrabbi mondott megható gyászbeszédet.²⁶

Domán Mihály és feleségének, fiának, Domán Mátyás és feleségének sírhelye a szegedi zsidó temető ötödik és hetvenhatodik parcellájában található.²⁷

*

A 19. század második felében Domán Mihály paplan- és matrackészítő iparos műhelyéből nőtte ki magát az elismert üzletház, melynek Szegeden volt a központja, telephelye pedig Aradon. A Domán Mihály és Fia céget 1849-ben alapították, melyet később a cégalapító fia, Domán Mátyás vitt tovább.

A család tragikus sorsú reménysége a tehetséges ifjú, Domán Miklós²⁸ kardvívó-bajnok, az SZVE tagja. Lovag Armentano Ede²⁹ vívómester egyik legtehetségesebb tanítványa, a vidék legjobb vívója. A tehetséges sportoló sikeres pályáját a háború szakította félbe. 1935-ben a Domán Mihály Fia Szőnyegház ügyvezetőjének nevezték ki.³⁰ 1942 áprilisában hívták be munkaszolgálatra. Unokatestvérével, a makkói lakosú Teltsch Pállal az V. kmsz zászlóalj által fölállított 105/1. tábori munkásszázaddal a 2. magyar hadsereg Don menti arcvonalaiba került. 1942. október 3-án Krasznójában sebesült meg, melybe belehalt.³¹

---

25 dr. Löw Immánuel (1854 - 1944) 1878-tól haláláig szegedi főrabbi. Hittudós, művelődéstörténeti író.

26 Temetés. In: Szeged, 1922. 3. évf. január 26. p. 3.

27 Ábrahám, 2016. i.m. p. 183..

28 Domán Miklós (Szeged, 1906. – Krasznóje, 1942.) kardvívó-bajnok. Apja: Domán Mátyás. Anyja: Róth Erzsébet

29 Armentano Ede (Armentano, Eduardo) (Nápoly, 1873. január 2. – Szeged, 1952. február 27.) Vívómester, a szegedi vívósport megteremtője, aki 1925-től Makón is tartott edzéseket. In: <http://vivomuzeum.hu/gyujtemeny/armentano-edu-eduardo-armentano-1873-01-02-1952-02-27/> (Letöltés: 2021. 07. 24.)

30 Domán Miklós Szegeden, a Petőfi sgt. 20. sz. házában lakott.

31 HL. Veszteséglajstrom 7. k. In: Kanyó Ferenc: *Szeged és környéke második világháborús hősei és áldozatai* - Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 2000. Ismertté vált újabb szegedi hősi halottak és áldozatok p. 36.

III. TELTSCHÉK MAKÓI LETELEPEDÉSE

A Teltsch—Domán dinasztia közös élete Szegeden vette kezdetét.

Teltsch Adolf és Domán Gizella első gyermeke, Lilli születésekor, 1901. augusztus 20-án Szegeden, a Deák Ferenc u. 24. számú házban lakott. Hamarosan, 1903. január 24-én ugyanott született meg a második gyermekük, György is. Harmadik gyermekük Pál, 1905. április 29-én reggel fél hatkor már Makón, a 2978 számú telken lévő kertes házban, a mai Liget utcában látta meg a napvilágot.

Teltschéknek 1913-ban Makón, a Vásárhelyi utca 9. szám alatt is volt házuk, ahova telefon volt bekötve ugyanúgy, mint a Liget utca 7. szám alatti gőzfűrészüzemhez és irodához a 49-es hívószámmal.¹ A Szegedi utca 20. szám alatti telephelyük is rendelkezett telefonszámmal, mely a 11-es volt.

A család makói letelepedésekor, és az azt követő években az Ingo és Szuszogó városrészen, a Maros partján több – gyümölcsös, veteményes, szőlős – telket vásárolt, melyek egyikén lakóház és üzem is állt. Az ingatlanok telekkönyvi nyilvántartásba kerültek.

Az 1914. május 1-je előtt vásárolt ingatlanokat összesítették, ahova „fölvitelre” került 1928. április 28-án kelt bizonyítvány alapján azon körülmény, hogy az M 2.3 ingatlanon Liget utca 9. összeírási számon ház épült, amit feltüntettek a tulajdoni lapon. Így a telken lévő régi ház is megmaradt, s mellette az új ház, a villa is fölvételre került.²

Teltsch Adolf 1900-ban létrehozta a malmát, melyre működési engedélyt is kapott, mint Gőzfűrészt Rt. Működését a Liget utcában kezdte meg. A Liptó melletti fakereskedését is bekapcsolta e nagy horderejű vállalkozásába, megtartva az erdélyi faúsztatást, melyben az algyői Kovács Márton³ is részt vett. Néhány év alatt a város egyik legjelentősebb kereskedelmi és ipartelepévé nőtte ki magát a Teltsch vállalkozás. A századelőn három jelentős gőzfűrésztelep működött Makón, melynek egyike Teltsch Adolf üzeme volt.

1 A Magyar Szent Korona országai területén üzemben levő távbeszélő-hálózatok előfizetőinek betűrendes névsora 1913. december. Makó p. 383 In: https://adt.arcanum.com/hu/view/CimtarakTelefonkonyvek_MagyarorszagTelefonkonyve_1913-12/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=386&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

2 1934. április 7-én érkezett 5355. sz. utasítás szerint fenti számú végzés folytán az M I.1-8 és + 1-3. sz. jószágtestek itt le és a 25858 jegyeztette be a B 22 számon. In: MNL CSML ML

3 Kovács Márton Kovács Katalin édesapja, az anyai nagyapám.

1904-ben iparengedélyt kapott a nagyban való fakereskedésre, mellyel kibővíthette az üzletkörét.

1907 a fejlesztés, a változás éve volt. A gőzfűrészes és hengermalom sangerhauseni gyártmányú Rider-vezényművű 50 lóerős stabil gőzgépét hirdette meg eladásra.⁴ Teltsch Adolf innovációs tevékenységét még így is behatárolták a lehetőségei. A fejlesztést több ütemben, kisebb lépésekben végezte. Az avult, de még jó gépeit eladta, s helyettük főként már üzemben lévő, kipróbált, de még versenyképes gépeket vásárolt, szem előtt tartva, hogy mindig minőségi előrelépés legyen a fejlesztés. Gondolt arra is, hogy az üzemeiből időben vonja ki a forgalomból a gépeket, hogy még jó áron értékesíthesse, tekintettel arra, hogy más számára is jó vétel legyen. Minél gyorsabban, s minél többet kapott a gépekért, annál gyorsabban és magasabb szinten tudta megvalósítani a modernizálást. Így tudott tőkeerős vállalkozó maradni, s így vált rentábilissá az üzem működése.

Év végére azonban nem várt fordulat állt be a faipari kereskedésben. Teltsch Adolf fakereskedő is fizetéseképtelenné vált a faiparban rosszul felmért üzleti megtérülés miatt, melyről egyik helyen fél millió korona passzívát említene. *„A céget, melynek a város határában nagy fatelepe és gőzfűrészje van, a faiparban legutóbb bekövetkezett bukások juttatták válságos helyzetbe.”*⁵

A passzívakezelésre azzal kezdte az intézkedését, hogy beszüntette a fizetéseit. Mivel a vagyona a 250 000 koronát meghaladta, így további egyezségi tárgyalásokat indíthatott a vállalkozás stabilizálása érdekében.

A *Magyar Fakereskedő* lap Teltsch Adolf céget mint tekintélyes faipari céget említi a magyar tölgy-spekuláció krachja kapcsán, melyet megrengetett az előállt helyzet. Az 1907. októberi pénzügyi elszámolás nemcsak Teltsch Adolfnál, hanem más faipari cégnél is érezte negatív hatását. Ez is azt bizonyítja, mennyire körültekintőnek kellett lenni egy kereskedőnek, legyen szó hazai vagy nemzetközi viszonylatról. Késznek kellett állnia arra, hogy azonnal meghozza a megfelelő döntést erőinek átcsoportosításáról, mert csak úgy lehetett elérni a továbbiakban is jól prosperáló cége megmentését. Teltsch Adolf rugalmasan reagált, és működésére jellemző korrektségének köszönhetően nem omlott össze a vállalkozása.

A Makói Ipar- és Kereskedelmi Társulat 1871-től 1921-ig működött, mely az osztrák-magyar bank szegedi fiókinstitutának mellékhelye.

---

4 A céget... In: Molnár Lapja. 1907. 03. 23. 12. szám. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1907/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=219&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

5 Magyar Lloyd, 1907. július-december (27. évfolyam, 27-52. szám) p. 2. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarLloyd_1907_07-12/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=129&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Alelnöke Farkas József, vezérigazgatója Horovitz Bernát volt. A tizenkét-tagú választmány tagjai között találjuk Teltsch Adolfot és Krausz A. Hermannt is.⁶

A Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank a banküzlet mellett áru- és közraktári üzemekkel is foglalkozott. A pénzügyi kibocsátások terén is jelentős tevékenységet fejtett ki.⁷ 1911-ben megalakult a Szegedi Leszámlítóbank Szövetkezet, melynek egyik alapítója Teltsch Adolf makói fűrészgyáros és rokona, Domán László.⁸

Az 1913-as A Fakeskedelem szakmai lapban tették közzé a máramarosszigeti fa árverés eredményét, melyen Teltsch Adolf jelentős megrendelést nyert el.

A máramarosszigeti magyar királyi erdőigazgatóság erdőgondnokságaiban az 1912. évben kitermelt és az 1913. év folyamán a bocskói és lonkai rakpartokra letutajozandó Bogdán – fehértiszai, Terebes, fejezpataki, kevelei fenyő, feketetiszai fenyő, mezőháti fenyő szállítmányát szerezte meg nyilvános árverésen.⁹ A tutajozandó szállítmányokat a fiatal, de megbízható Kovács Mártonra és társaira bízta.

A fenti eredményeket látva elmondhatjuk, hogy Teltsch Adolf fatelepe jól prosperált.

1913 nyarán mérlegképes könyvelőt vett fel, s két évvel később teherautót vásárolt. Makón és Budapesten, a Hungária szállóban intézte a munkával kapcsolatos ügyeit, melyről újsághirdetés útján tájékoztatta ügyfélkörét.¹⁰

A Nagy Háború tombolt, a hátszágban viszont vinni kellett a gazdaságot, a hadtáp-utánpótlásból ki kellett venni a részüket, ugyanakkor a lakossági igényeket is ki kellett elégíteni. Teltsch Adolfnak tehát adódott dolga.

1917. február 17-én Makón, a vármegyeházán összeültek a csanádmegyei malomtulajdonosok, hogy megalapítsák a Megyei Molnárszövetséget. Az alakuló közgyűlésen Teltsch Adolf, mint makói malomtulajdonos vett részt, akit a központi járás választmány tagjának választottak meg. Teltsch Adolf a szakmai tevékenységük javítása érdekében felhívta a figyelmet a csírátlanítással kapcsolatos teendők és munkadíj összehangolására.

6 Magyar Compass XXXV. évf. 1907/8. p. 40

7 Kislexikon. Pallas Nagylexikon. In: http://www.kislexikon.hu/magyar_leszamitolo_es_penzvalto_bank.html (Letöltés: 2021. 06. 22.)

8 Szegedi Napló, 1911. november (34. évfolyam, 260-285. szám) 1911. november 28. p. 12. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/SzegediNaplo_1911_11/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=307&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

9 A Máramarosszigeti faárverés eredménye. In: A Fakeskedelem. (Der Holzhandel). 1913. Március 10. p. 9-10. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_Fakeskedelem_1913/?query=%22Teltsch%22&pg=46&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

10 Hirdetés. Az Est. 1915. július (6. évfolyam, 183-213. szám) p. 8. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/AzEst_1915_07/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=63&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Még ebben az évben, augusztus 27-én, az Országos Molnárkongresszuson a házi – kézi és járgányos – darálók ügyében tartott előadást. Előterjesztése: „1916. év május 19-én, 1916. évi december 2-án és 1917. április 24-én a molnárok kongresszusai a házi- és kézi darálók kártékony hatását, azaz a gabonatermés nagy részének jogtalan és illetéktelen felhasználása miatt alaposan megokolt felterjesztésekben kérték az előbbi kormányoktól a radikális orvoslást, de eredményt nem értünk el. Miután mindannyian meg vagyunk győződve, hogy ez ellen nekünk molnároknak erőlyesen állást kell foglalnunk, a mai kongresszusból kifolyólag kérem a következő határozati javaslat szíves elfogadását:

Határozati javaslat. A házimalmok és kézidarálók ellen eddig, dacára többszöri felterjesztésünknek, nem történt semmiféle intézkedés, ennél fogva újólág sűrűgős felterjesztést intézünk a Közélelmezési Hivatal miniszteréhez, hogy a gabonatermés java részének megmentése érdekében a közfogyasztás céljaira radikális intézkedéseket léptessen a legsürgősebben életbe, hogy ezen házimalmok és kézidarálók azonnal hatóságilag lepecsételtessenek vagy elkoboztassanak, a gépek esetleges használatát pedig fogház büntetéssel sújtsa, mert nálunk senki ezen házimalmok garázdálkodását ellenőrizni nem tudja.”¹¹ Indítványát továbbították, kivéve a fogházbüntetésre tett javaslatát.

1917-ben a kereskedelemügyi miniszter a detail¹² fakereskedők érdekképvisletének felterjesztése folytán Teltsch Adolf makói fakereskedőt a Faértékesítő Hivatal végrehajtó bizottságába póttagul bevásztotta.¹³

A közügyek gyakorlása mellett a saját vállalkozását is szem előtt kellett tartania, hiszen annak nyeresége befolyásolta, hogy mennyit tud tenni lokálisan éppúgy mint regionálisan, esetleg nemzetközi viszonylatban a fakereskedelemért és molnáriparért.

Tíz év telt el az előző üzemi fejlesztés óta, s most, 1917-ben ismét megkezdte az elavult, de még jó állapotú gépeit értékesíteni. Azokat újabb típusokkal váltotta föl, mellyel modernizálhatta az üzemét.

Makón, a Királyi Járásbíróság által kiírt tűzifa-pályázaton a legolcsóbb ajánlatot 40 K/m³ egységárban tette, így azt ő nyerte el.¹⁴

11 *Molnárok Lapja*. 1917., 24. évf. szeptember 01. 35. sz. p.1. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1917/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=424&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

12 Detail: kicsi, rész, kicsiben, részben kereskedelemben használatos kifejezés. Ejtisd: detáj

13 *A Fakereskedelem*, 1917 (7. évfolyam, 1-52. szám) 1917. október 24. p. 9. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_Fakereskedelem_1917/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=640&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

14 *A Fakereskedelem*. 1917. június 13. p.4. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_Fakereskedelem_1917/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=337&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Üzletpolitikájának egyik pillére a kis mértékű, de biztos gyarapodás elve. Fűrészgyárába, munkája segítésére fahivatalnokot vett föl 1918-ban, aki anyagkezelésben, expedálásban¹⁵ jártas, valamint detailista¹⁶ is. Fiai még fiatalok voltak ahhoz, hogy a vállalkozásban felelősségteljes munkakört tölthettek volna be. Nagyobbik fia György, ekkor kezdte meg tanulmányait a makói Főgimnáziumban, míg Pál csak két évvel később. A kisebb feladatokból már György is kivette a részét édesapja felügyelete mellett. Mindkét fiát korán bevezette az üzleti életbe, hogy mire a tanulmányaikat befejezik, otthonosan mozogjanak a gazdaság és kereskedelem világában.

Teltsch Adolf mecénatúrája

Teltsch Adolf a szakmai szervezeteken kívül tagja volt Csanád Vármegye Törvényhatósági Bizottságának, a város képviselő-testületének.

Megválasztották a Csanád vármegyei munkásbiztosító pénztár elnökének, de tagja volt az aradi Kereskedelmi- és Iparkamarának.

A Magyarországi Fakereskedők Egyesülete Tiszti karának választmányi tagja, a XV. Hódmezővásárhelyi csoport (Dél-Alföld vonzáskörzete) képviselője,¹⁷ a Csanádmegyei Molnárszövetség elnöke. Megbízásait komolyan vette, legyen az helyi vagy országos szintű. A szakmai, gazdasági társaságok képviselve mellett fontosnak tartotta a kulturális missziót is.

Mint a város egyik legjelentősebb vállalkozója számos mecénatúrában járt elől, közülük néhány: 1914-ben támogatta a *Katonák karácsonyát*, 1920-ban létrehozta Az év legjobb latin tanulója díjat, tanulmányi évenként részt vett a Főgimnázium alapítványi támogatásában. Országos és helyi viszonylatban is pénzügyi támogatást nyújtott a kiemelkedő kulturális, művészeti programok megvalósításához, melyeken túl családja is szervezett zenedélutánokat, felolvasó esteket. A képzőművészeket műveik megvásárlásával és megismertetésével segítette alkotói ambícióik kiteljesedésében. Ezek mellett az Izraelita Hitközség egyleteit, alapítványát illetve az aktuálisan megvalósításra kerülő közösségi célokat adományaival segítette. Az egyik legnagyobb horderejű mecénatúrája a Hollósy Kornélia Színház felújításának pénzügyi támogatása.

---

15 Expediál: termék eljuttatása egyik helyről a másikra, elküld

16 Detailista: kiskereskedő, kereskedő, kufár

17 Megválasztattak. *A Fakereskedelem*. 1913. május 25. p. 4.

A Hollósy Kornélia Színház

A Hollósy Kornélia Színház 1903. augusztus 18-án ünnepi díszelőadásával nyitotta meg kapuját. A színház impozáns épületében számos előadás emelte Makó kultúra iránti rajongását a polgárok körében. A színház működését a Színügyi Egyesület választmánya szervezte. 1916-ban Teltsch Adolf fakereskedőt kérték föl a megüresedett választmányi helyre, aki elfogadta a felkérést. Alig tizenöt év alatt esedékessé vált a színház felújítása, különös tekintettel a tűzbiztonságra. A legégetőbb problémát a tönkrement tetőzet jelentette, melyhez Teltsch Adolf önzetlen gesztussal fölaánlotta és ingyen biztosította a javításhoz szükséges faanyagot.¹⁸ Ezzel a város egyik legimpozánsabb épületét, s az abban folyó kulturális missziót sikerült megmenteni. Míg a hátszágban a meglévő értékeket próbálták menteni, a fronton még mindig dúlt a háború. A Teltsch család ily módon tudott hazája szolgálatára lenni.

Makó kulturális élete virágzásnak indult, mely nem kisebb személyiségeknek tudható be a század első felében mint dr. Espersit János, Tarnay Ivor, dr. Csepregi Imre, dr. Kecskeméti Ármin, Juhász Gyula, József Attila, Rudnay Gyula, Bodzássy István, Biró Béla, Almási Gyula Béla... s még sorolhatnánk. Makó és polgárai mindig befogadók voltak, a helyi alkotók mellett a vendégművészek bemutatkozását is nagy érdeklődéssel fogadták. Az 1909. február 2. és február 16. között Tornyai János festőművész műveiből rendezett nagysikerű kiállítás a makói közönséget a vármegyeháza dísztermében örvendeztette meg.

1913-ban létrehozták az Alföldi Művészek Egyesületét, melynek Telcs Ede¹⁹ szobrászművészt választották elnökül, Tornyai Jánost alelnöknek, Endre Bélát a vezetőség tagjává. Küldetésükhöz más művészek is kapcsolódtak. Céljuk a vidéki művészek alkotói tevékenységének minél szélesebb körű bemutatása.

A Tornyai-kiállítás után, négy évvel később, Espersit János kezdeményezésére Endre Béla festőművész kiállítása²⁰ nyűgözte le a művészetet kedvelőket, ahol százötven festményével mutatkozott be, míg Endre Béláné hímezéseivel, és a vásárhelyi Majolika-telep remekeivel.

Endre Béla kiállításához a makói Gaál László könyvnyomdájában készült katalógus²¹ segítette a műértő közönséget, melyben Tornyai János *Előszava* vezette

18 Barna János: A Hollósy Kornélia Színház története. (Csanádvármegyei Könyvtár 18.) Szerk.: Barna János és Eperjessy Kálmán. Makó, 1929. p. 64.

19 Telcs Ede (szül. Teltsch. Baja, 1872. – Bp. 1948.) szobrászművész

20 Endre Béla kiállítása Makón Megnyitó: 1913. március 16.

21 A katalógust csak a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet Adattára ismerte. A digitális változatát, melyet a makói József Attila Múzeumnak, és a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumnak adományoztam

föl a művész munkásságát, hivatkozva Náray Tamás²² Csanád vármegye főispánjára, báró Eötvös unokájára, a rendezvény fővédnökére.²³ Lyka Károly *A vidéki tárlatok*²⁴ címmel a művészet vidéki és fővárosi jelenségeire hívta föl a figyelmet. Dr. Eckhardt Tibor²⁵ vármegyei tiszttviselő Endre Bélához írt ajánlásában mondja „... *Sohse láttuk még az Alföldet vászonról így hozzánk szólan! Minden póz nélkül, kezesetlen egyszerűséggel a fehérre meszelt házakat, mik különös fénnel ragyognak az esthomályban és megnyúlnak a fák... a párás érpártot pufók füzekkel, mikor a felhők lomposan gomolyognak... az erdőt a maga súlyos tömegében, ahol titkok laknak,... az egész nagy-nagy, beláthatatlan Alföldet sárga napsütésben, ahogy a magas égbolt ráborul.*”²⁶ A kiállítási katalógus tartalmazza a bemutatott művek árazott jegyzékét ill. a magántulajdonban lévő képek tulajdonosainak nevét, akik között ott találjuk: Groák Dezső, dr. Friedlander Pál, dr. Friedlander Pálné, Ybl Lajos lovag, dr. Nagy Sándor, dr. Nagy Dezső, dr. Paku Imre, Pásztor János, Konstantin Gyula, dr. Espersit János, Smurák József és Tarnay Ákos nevét is. A katalógusban diszkréten feltüntették: A szőnyegek Szegedről, Domántól valók és eladók. Ez a Domán a makói Teltsch Adolf feleségének, Domán Gizellának a családja, akiknek Szegeden a Kárász utcán volt ebben az időben a híres szőnyeg és lakberendezési áruháza. Nyilvánvaló, hogy a Makón élő fiatal Teltsch házaspár kezdeményezésére kerültek a kiállításra a szőnyegek, ami a család és közösség összefogó erejét erősítette. A tárlatot hangverseny és szavaltat tette emlékezetessé.

A Teltsch család értékelte, és támogatta a művészetet. Mecénások voltak. Művészetet kedvelő és értő polgárok. Ők is vásároltak a kiállított művekből, ami egyrészt a kiművelt személyiségüket, másrészt természetesen a jó anyagi lehetőségeikről tanúskodik.

Teltsch Adolf is tagja volt az Országos Izraelita Iroda kezdeményezésére alapított Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak, mely célul tűzte ki a zsidóság vallásos és tudományos irodalmának megismertetését. 1895-től a zsidóság történetét feldolgozó tanulmányok, kötetetek kiadásához, az évente megjelenő *Évkönyvében* esszéket, közleményeket jelentetett meg, melyhez a társulat nyújtott anyagi támogatást. Itt adták ki dr. Kecskeméti Ármin: *A zsidó irodalom története* I-II. (Bp.

22 IV. Náray Tamás (apja: Náray Lajos, anyja báró Eötvös Ilona) (elhunyt: Bp. 1925. nov. 09.) Vértanú Náray Lajos (1870-1919) testvére. Csanád vármegye főispánja, földbirtokos, Földeákon élt.

23 Tornyai János: Előszó-féle. pp.3-7. In: Endre Béla képkiallítása. Makó, Gaál Könyvnyomda, (1913. március)

24 Lyka Károly: *A vidéki tárlatok*. pp. 8-11. In: Endre Béla képkiallítása. Makó, Gaál Könyvnyomda, (1913. március)

25 Eckhardt Tibor (Makó, 1888. október 26. - New York, 1972. szeptember 03.) politikus, ügyvéd, országgyűlési képviselő

26 Eckhardt Tibor: Endre Béla. pp. 12-14. In: Endre Béla képkiallítása. Makó, Gaál Könyvnyomda, (1913. március) p. 14

1908/1909.) és *A zsidók egyetemes története* I-II. (Bp. 1927.) című nagyszabású kötetét, amelyről így írtak: „Hétszáz év szellemi mozgalmát rajzolja Maimoni²⁷ halálától napjainkig, s aki nálunk – akár zsidó, akár más felekezetű – magyar nyelven óhajt az általános irodalomnak egyik önmagában és kultúrhistoriailag egyaránt becses ágáról tudomást szerezni, íme Társulatunk módot nyújt rá.”

A társulatnak több makói tagja volt, ami igazolja a város zsidóságának aktív szerepét, a kultúra és tudomány iránti érdeklődését. A társulat közleményeiben tüntette föl a tagjait lakhelyük szerint. Innen ismerjük a makói tagokat: dr. Adler Artúr, dr. Dózsa Lajos, dr. Dózsa Sámuel, dr. Dózsa Simon, Ehrenfeld Bernát, Iritz Gyula, Iritz Mór, Iritz Sándor, dr. Kecskeméti Ármin, Krausz A., Mandl Zsigmond, Marosi Hermann, Neumann Zsigmond, Pártos Izsó, Pollak Sándor, dr. Sas Bernát és Teltsch Adolf nevét, kiken kívül még intézményi tagsággal bírt a Chevra-Kadisa és az Izraelita hitközség.²⁸

A család biztos egzisztenciával rendelkezett. A művészet mecénatúráján túl szociális jótevékenység jellemezte őket. Segítették az árvaszék tevékenységét. Teltsch Adolf feleségének testvére Domán Mátyás²⁹ Szegeden a Zsidó Árvaegylet tisztikarának volt a tagja. A család mindkét ágon alapvetően érzékenyen reagált a társadalom szociális problémáira, lehetőségük szerint igyekeztek segíteni a rászorulókon.

---

27 Maimon, Mose ben (Maimonidész, Moses) (1137/8 - 1204) filozófus, orvos, rabbi

28 Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve, 1909. In: [mhttps://adt.arcanum.com/hu/view/ZsidoAnyag_IMITEvkonyv_1909/?pg=429&layout=s&query=Teltsch](https://adt.arcanum.com/hu/view/ZsidoAnyag_IMITEvkonyv_1909/?pg=429&layout=s&query=Teltsch) (Letöltés: 2021. 06. 15.)

29 Domán Mátyás (1876-1941) kereskedő

IV. A NAGY HÁBORÚTÓL A NUMERUS CLAUSUS-TÖRVÉNYIG

Kovács Márton, a tutajos

Idős Kovács Márton nevét az 1894-ben született fia vitte tovább, aki az apja keze alatt korán kitanulta a „bolgár kertészetet” éppúgy, mint a dohánytermesztést. Még gyermek volt, amikor kitűnt a zenéhez való szoros hajlama.

Nagybátyja, a klarinétos Kovács Imre 1862 körül született, aki Béla cigány¹ zenekarával Hódmezővásárhelyen, az Öreg Sas vendéglőben, az Erzsébet-ligeti Vigadóban, de Szegeden is játszott, sőt az Osztrák-Magyar Monarchia fürdőhelyein is rendszeresen fellépett. Alkalmanként Dankó Pistánál² is muzsikált.

Unokaöccse, az ifjabb Kovács Márton tudományát nagybátyja örömeire bemutatta a zenekarában is. Marci gyermek volt még, amikor az egyik „hegedás” megbetegedett. Akkor kérték meg, hogy helyettesítse egy bálon a vásárhelyi Béla cigány zenekarában. Czutor Béla kiváló primás volt, aki szívesen csiszolta az ifjú muzsikus tehetségét. Így Marci több hangszerezen is megtanult muzsikálni, köztük cimbalmon, hegedűn, citerán, tangóharmonikán, flótán,³ klánéton⁴... Felnőttként, ha énekelt, hangja betöltötte a teret, s a szívekig hatolt. Később gyermekeit is a zene szeretetére, s a zene szeretetével nevelte.

Fehérre meszelt kis házuk Algyőn, a Tisza partján, az első utcában volt, melynek ablakából jól láthatta minden nap a velük srégen⁵ lévő templomot. Hithű ember volt, hitt a Gondviselésben.

Testvéreivel, cimboráival sokszor kimentek a Tisza partjára nézelődni, ahova akkoriban a lányok és legények is szívesen kijártak, mert a szegedi kikötőbe tartó uszályok, tutajok látványában elmerülve könnyen beszédbe elegyedhettek, mert a látvány elvarázsolta őket. Kovács Márton már korábban is hallotta, hogy jól fizetnek a tutajosoknak. Igaz, nehéz és veszélyes a munkájuk, de nem tartotta lehetetlennek, hogy ő maga is megpróbálkozzék vele. Vonzotta a veszélyes kaland.

---

1 Czutor Béla (1863-1909) hódmezővásárhelyi primás

2 Dankó Pista (Dankó István) (1858-1903) zeneszerző

3 flóta: furulya

4 klánét: klarinét

5 srégen: ferdén átellenben

Egyik alkalommal, mikor testvéreivel Makóra vitték a zöldséget eladni, próbaként hajón úsztatták „föl” az árut, ami nem volt kis vállalkozás, hiszen a sebes folyású Maroson fölfelé, folyással szemben kellett evezniük. Ilyen vállalkozásba egy tapasztalt tutajos csak ritkán ment bele, még akkor is, ha ladikon vitték a termelvényt, de ők fiatalok, erősek és próbára készek voltak. Visszafelé azonban aranyéletük volt. Kárpótolta őket a halkán susogó, apró kis örvények lökdösésétől ringatózó ladik könnyed siklása. A makói kikötőben magával ragadta a testvéreket a zajos, vidám élet. Élvezték az oláhok – számukra érthetetlen – beszédét, a kofák ricsajától zengő kikötő nyüzsgését, a szép fiatal lányok vidám csivitelését. Miután a saját portékájukon túladtak, közelebb mentek egy akkor érkező tutajhoz. Lenyűgözte őket a több mint tíz öl hosszú és a majd három öl széles úszó faalkalmatosság, mely középen volt a legszelesebb. A farönköket szélesebb végükkel illesztették össze. Elöl, az orrnál volt a legkeskenyebb, hogy könnyebben kormányozhassák. Volt egy kalyiba is rajta, hogy rossz idő esetén behúzódhassanak elgémberedett tagjaik gyógyítására. A Maros-parti kis kikötő igazi paradicsom volt Márton számára. A kikötőből a fa egy részét mindjárt a fűrésztelepre vitték, más részét pedig tengelyen⁶ tovább.

Ott, a helyszínen üzetet kötött Márton az oláhokkal, hogy vállalkozik egy eresztésre.⁷ Gyergyóból eresztették le a tutajokat, melynek előkészítésében már ő maga is részt vett. Nagy odafigyelést igényelt a tutaj összeállítása. Biztonságosan elhelyeztek néhány szálát, amiből a csendesebb vízfolyású szakaszokon használati eszközöket is faraghattak, amit aztán a kofáknak eladtak vagy a legszebbet hazahozták az anyjuknak vagy a kedvesüknek. Ezt a rakományt mind Makóra vitték, Teltsch Adolf, a fűrésztelep tulajosa vette meg a teljes tutajt. A hegyekben sebesen folyó víz medrében az ügyes mócok, oláhok tudták csak kordában tartani a tutajt. Márton, mint alföldi, tiszai gyerek, noha jó erőben volt, s nem ijedt meg egy kis mennydörgéstől, villámlástól, tajtékzó haboktól, próbára tette erejét ez a vállalkozás. Voltak pillanatok, amikor alig várta, hogy szilárd talaj legyen a talpa alatt, s az örvénylő és szeszélyes Maroson elérjék Makónál Lúdvárat, ahol megszabadulhatnak a rakománytól. Amikor azonban a langyos, sekély vízben lépdelt, visszagondolt a munka közben szerzett barátságra, a holdfényes, csillagos éjszakákra, amikor a vizes vesszőből készített sípjából ismert dallamokat csalogatott elő, miközben énekre kelt a tutaj legénysége. A biztonságban lehozott famennyiség láttán szebbnek és veszélytelenebbnek ítélte meg a háborgó folyót, mely az embernél is kiszámítha-

---

6 Lovas kocsival. A kocsi fenekét, a lapos rakfelületet és két oldalát erős gerendák képezték, hogy minél több fát, s minél könnyebben tudjanak szállítani. A kerekek ebben az időben többnyire gumisak voltak, mert azt könnyebben húzta a ló. Elterjedt volt a fakerekes, az ún. stráfkocsi.

7 Eresztés: fn.szállítmány, vízen történő szállítás

tatlanabb. A fűrésztelepen még érezte a vizes fa fanyar, édeskés illatát, miközben arra gondolt, mennyi ház épül majd ezekből a jó rönkökből, de az is lehet, hogy egy részének a hajóépítésnél a superok⁸ veszik majd hasznát. A móc bandavezér és a fűrésztelepes beszélgetett, közben odasandítottak Mártonra, aki megbízható, jó munkás hírében állt. Ekkor kapott ajánlatot, hogy Máramaros környékéről is össze kellene szedni a szállítmányokat, s haza kellene hozni, mellyel Mártont, a tizenkilencéves fiatalembert bízta meg Teltsch Adolf. A szállítmányt veszteség nélkül, de kemény munka árán tudta Kovács Márton leereszteni. Erre az eresztésre a nála két évvel fiatalabb, de jó munkabíró öccse, József is elkísérte két tapasztalt makai legénnyel. Innen a móc bandavezérrel mentek föl, hogy a hegyekben fölvegyenek még néhány mócot, hogy az erdőgazdaság területén a rakományt biztonságban összegyűjtsék és leeresztsék Teltsch Adolf fakeskedő részére.

E sikeres eresztés után testvérével hazamentek Algyőre, mivel Mártont behívták honvédségi tűzér kiképzésre.

Teltsch Adolf följánlotta Kovács Mártonnak, ha szüksége lenne rá, bármiben is tudna segíteni neki, forduljon hozzá bizalommal. A sors úgy hozta, hogy nem ekkor találkoztak utoljára.

A Nagy Háború

Nem sokáig kertészkedett és muzsikált ifjabb Kovács Márton, mert nem bírt a világ magával. Arra vártak a nagyhatalmak, hogy történjék olyasmi, ami okot szolgáltat egy újabb háborúra. És persze, történt is. 1912 őszén hadgyakorlatot tartott Ferenc Ferdinánd,⁹ ahol a legmodernebb haditechnikát vonultatta föl, amely Makón is átvonult. Suttogtak az emberek: – Nem jó ómen a nagy katonai erőfitogtatás! De nem ám! Rövidesen, 1914. június 28-án az osztrák trónörökös, látogatást tett Sarajevóba, ahol Gavrilo Princip¹⁰ szerb diák lelőtte Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét, Chotek Zsófiát,¹¹ Hohenberg hercegnét. Egy hónappal később ennek okán az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Belgrádnak, mellyel elkezdődött az I. világháború, amiről úgy vélték, mire lehullanak a falevelek, véget ér.

Amíg az államférfiak, egyházi méltóságok tanácskoztak, addig a háborúban érintett országok fiait egy villámháború reményében besorozták, s a harctérre viték. Kovács Márton után Benák Istvánnak, mint regrutának is föltűzték kalapjára a bokrétát.

---

8 Superok: hajóácsok

9 Ferenc Ferdinánd (1863 – 1914) Habsburg–Lotharingiai Ferenc Ferdinánd főherceg

10 Gavrilo Princip (1894-1918)

11 Chotek Zsófia (1868-1914) Hohenberg hercegné

Csanád és Csongrád vármegye a VII. közös hadtesthez, és a II. honvéd kerület-hez tartozott. A hadtest központja Temesvár, míg a honvéd kerület parancsnoksága Szeged volt. Sajnos hamar nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet villámháborúra számítani. A háttérre egyre nagyobb teher hárult a hadtáp utánpótlása és a sebesültek ellátása miatt. A hadkötelezettség korhatárát folyamatosan emelték. Idősebb Kovács Márton is azon családfejek közé tartozott, akik szerették hazájukat, s a jó Isten kegyelmében bízva engedték, sőt küldték fiaikat a hazáért a harcmezőre. Egyszerre két fiút, Mártont és Józsefet búcsúztatták el otthonról, a haza védelmére.

*

A háború kitörésekor, 1914-ben a Deák Ferenc-páholy hadikórházat rendezett be a fővárosban. A szabadkőművesek által létrehozott katonai kórházat Teltsch Adolf és neje is támogatta.¹²

*

Kovács Márton 1914-ben a szegedi laktanyába vonult be. Galícia után 1915. október 15-től az olasz harctéren a cs. és kir. 17. tábori tarackos ezred 4. ütegében, mint irányzó főtüzér szolgált, amely őrzetói rendfokozatnak felel meg. Hősies helytállásáért 1916. november 23-án Bronz Vitézségi Éremet kapott.¹³ Alig egy évvel később, 1917. június 12-én pedig az Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya kitüntetéssel vehette át a következő indokkal: *„A 10. Isonzói csata idején mint irányzó főtüzér, az ütege elleni súlyos támadás ellenére hidegvérrel és nyugodtan látta el feladatát, gondos munkája által nappal és éjszaka, majdnem pihenés nélkül, a tüzerek pontos eredményéhez hozzájárult. Lövegállás Ovcja-Draga, 1917. május 12-17. és 1917. május 22-26.”*¹⁴ Huszonhárom éves volt ekkor. Az Alpokban mindenhol csak kő és csalán volt. Egy méteres csalán. Amikor már nem volt mit enniük, elkezdtek rágni a csalán levelét. Ha elfogyott a zsenge hajtás, ették a levénült leveleket, s amikor már az is elfogyott, rágták a csalán szárát, ami olyan volt, mint a kendercsepű, de ették, mert életben akartak maradni. Amikor elfogyott a kötözőszer, a fertőtlenítő, a sebesült testrészeire csalánt kötöttek. Márton a számára utolsó ütközetben életveszélyes sérülést szenvedett. A nyakát egy bajonettel szúrták át, közben egy srapel¹⁵ is eltalálta. A hegyoldalon megindult közúzalék olyan volt, mint milliányi apró kőszöcske, ami örökre elfedi azt, amit egyszer betakar.

---

12 *Világ*. (5. évfolyam, 307-333. szám) 1914. december 12. p. 9. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/Vilag_1914_12/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=118&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

13 HL I. vh. kit. jav. 73229/legs. sz. Bp. Nyt. sz.: Lev-636-1/2016.

14 HL. Bp. Nyt. sz.: Lev-636-1/2016. Német nyelvről fordította: Fuchsz Máté

15 Srapnel: a levegőben időzítve robbanó, golyókkal töltött repeszgránát

A sziklák pattogása, érces kongása és az ágyúk dörgedelmes, tompa durrogása, a kartácstűz, a kétségbeesetten nyerítő lovak nyihogása, horkanása és az ordítózó katonák kiáltásai sem tudták elfedni a megindult kőzuhatag hangját. Voltak, akik maguk is kővé meredtek, amikor látták, nem menekülhetnek a leomló kövek elől. Amikor az összes kő leért a völgybe, elnémult minden, leült a karcos por. Itt-ott a nap sugaraitól megcsillantak az apró kis kőrózsák, melynek látványa magával ragadta az embert. A természet megbékélt.

Az emberek kővé meredtek, miközben félelmetes dőrejjel vert a szívük: ki akart szakadni a mellkasukból. Résnyire nyitott szemeikkel látva, hogy a kőlavinától megmenekültek, további öldöklésbe hajszolták magukat, jártányi erejüket ismét egymás ellen fordították. Aki először eszmélt, s először húzta meg a ravaszt, kétszeres eséllyel védhette az életét, mert itt már nem a nagy honvédő-honszerző harcról volt szó, itt már mindenki a maga életéért küzdött. A csata hevében nem volt idő a halottakról gondoskodni. A front tovább tolódott. Kovács Márton ütegparancsnok számára elcsöndesedett minden, csak a mennyei muzsikát hallotta. Könnyűvé vált. Lelkét betöltötte a béke, a nyugalom. A lassan gördülő kőrózsák utolsó szirmai lepték el ifjú testét, szabadon hagyva karjait és mellkasát. A halott és életveszélyes sérülteket most hátrahagyták. A könnyebb sérülteket ellátták és soraikat rendezték az újabb ütközethez. Kovács Márton állapotát látva azt állapították meg, nem él már, s ha még volna is benne élet, rajta már csak a jó Isten segíthet.

Amikor elcsendesült a lövöldözés, a közeli talián menedékház lakói kimerészkedtek megnézni, tudnak-e valakin segíteni, maradt-e egyáltalán élő ember. A halottakat gyűjtötték, mindegy volt, hogy olasz vagy magyar. Közben rátaláltak Kovács Mártonra, aki eszméletlenül feküdt, s amikor egy kis időre feleszmélt, kérte magában a jó Istent:

– Édes Istenem, nekem nem volt még igaz szerelmem, nem volt feleségem, s azt sem tudhatom, milyen áldás, ha az embernek gyermeke van. Kérlek, add meg nekem, hogy legyen egyszer szerető családom, ígérem, nagyon jó ember leszek! – Kovács Márton előtt elsötétült minden, a béke lett úrrá rajta és ismét mély álomba merült.

Így találtak rá a hegyimentők, – kiknél volt már elszállásolt katona, s föl tudták mérni, tudnak-e még segíteni valakin, esetleg maradt-e valami használható az elvonuló hadosztály után – de már ők sem bíztak hozzá. A két férfival egy lány is volt. A férfiak nem akartak foglalkozni Kovács Mártonnal, de a seniorina nem hagyta annyiban. Legszívesebben kiabált volna, de a helyzetre való tekintettel ajánlatosabb volt a lehető legkevesebb zajjal megoldani a konfliktust.

IV. A Nagy Háborútól a *numerus clausus*-törvényig

Temperamentumának köszönhetően a két férfi abbahagyta a további keresgélést, és a félholt katonát bevitték a menedékházba, ahol a lány és az anyja azonnal elkezdte az ellátását.

A férfiak örködtek, s azt találgatták, miként bújtassák az idegent. Ebben az időben a hegyi harcok sokszor *ad hoc* történtek, mert vagy a futár érkezett későn a parancssal, vagy a felderítés.

Rádásul most a magyar ellenség volt. Sokszor nehezen lehetett kiigazodni a valós helyzeten. Hogy is lehetett volna kiigazodni a harctéren, amikor sokszor még a biztonságos háterszágban, fehér asztal vagy zöld posztó fölött sem tudták követni az eseményeket.

*

Közben a front haladt tovább és Márton testvére, József is megsebesült. Ekkor a tisztikar úgy döntött, elég egy családnak egy hősi halott. Haza kell juttatni Józsefet, ha már a bátyja, Márton meghalt. Kovács József a súlyos sérüléséből felépülhet még, megítélés szerint képes kibírni a betegellátó után a több száz kilométeres vagonban való utaztatást. Így a legközelebbi szerelvénnel Budapestre irányították gondozásra, majd Szegedre, ahol a családja átvehette, s hazavihette Algyőre. Kovácsék örültek, hogy József fiuk életben maradt, s elsiratták Márton fiukat, aki „odaveszett” a csatában. Titkon remélték, hogy egyszer mégis visszatér, mert bármi megtörténhet a háborúban. Imájuk minden nap fiaikért szólt: Józsefért hálából, hogy életben maradt, és Mártonért könyörögve, hogy segítse haza az Úr.

*

Amikor Kovács Márton annyira fölgyógyult, hogy bírt menni is, hosszas tépelődés után elindult a szakasza után. A talián család marasztalta, fiává fogadta Mártont. Neki azonban el kellett jönnie, meg kellett keresnie a szakaszát, az embereit. Csatlakozását követően hamarosan Budapestre vezényelték, mivel 1918. november 11-én a nyugati fronton is elhallgattak az ágyúk, és aláírták a Nagy Háború befejezéséről a fegyverszüneti megállapodást.

Márton heteken át utazott katonatársaival egy kiégett vagonban, éhesen, legyengülve, míg megérkeztek a szegedi kaszárnyába. Miközben ellátták a sebeit, szüleit értesítették, akik lovaskocsival jöttek be érte, hogy hazavigyék Algyőre, a szülői házba. A család nem győzött elég hálát adni a Gondviselésnek fiaik megmeneküléséért. Schmitek Elisabeth, az anya, hálaimájába foglalta a taliáni családot is.

Trianon után

Kovács Márton boldogsága nem volt teljes, noha véget ért a háború. A világ-égés több milliós emberáldozattal ért véget, továbbá a veszteseken való igazságtalan megtorlással, melyről már akkor tudták, hogy a revans új háborúval fenyeget.

Elfogadta, hogy veszítettek a harcban. Azt viszont nehezen tolerálta, ami utána jött: 1920. június 4-én 16 óra 32 perckor, a versailles-i Trianon kastélyban aláírták a Nagy Háború befejezéséről a békediktátumot, melynek legnagyobb elszenvedője a magyarság lett. Felbomlott az Osztrák-Magyar Monarchia. Forradalom járta be Európát, köztük hazánkat is; tüntetés tüntetést követett.

Az ország területének majd háromnegyed része, míg a magyar nyelvű népességnek több mint negyede került idegenbe. Egy új exodus vette kezdetét.

Az első világháború elvesztésének egyik következménye a dél-alföldi magyarság számára a Csanádi püspökség megszűnése, amelynek jogutódja a Szeged-Csanádi egyházmegye lett.

Már az első világháború idején is, azt követően pedig még inkább nyomás nehezedett Makóra, a határvárosra, a románok erdélyi betörésével, mivel az ottani lakosság – magyarok és románok egyaránt – tömegével menekültek magyar földre. Más felekezetekkel együtt a zsidók is ingyenkonyha felállításával segítették az érkezőket.

A háború a makaiakat is megrázta, melynek legtöbb családban áldozatul esett valaki. Ez az időszak helyileg is újabb szenvedéseket tartogatott. A forradalom, az 1919-es kommün, s az azt kísérő események árnyékolták be a lakosság életét. A kommün alatt Teltsch Adolf a legelső egyike volt, akit letartóztattak. Hat napon át kommunizálták az egész üzemét, elvették a takarékpénztárban levő pénzét összes értékével. Ő maga is csak úgy menekült meg a kommunisták bosszúja elől, hogy sikerült Szegedre átszöknie. A román megszállás¹⁶ alatt is szenvedett, mivel a katonaság elfoglalta a lakását és hetvenezer koronát raboltak el tőle.¹⁷

1920 májusában „*Letartóztatták Makó leggazdagabb polgárát,*” adta hírül az újság. Teltsch Adolf gőzmalom-tulajdonost – amint Budapestre utazott volna – Szegeden tartóztatta le Papp Ferenc, a szegedi államrendőrség detektívfelügyelője. Teltsch Adolf Szegedig a saját autójával ment, onnan pedig tömegközlekedési eszközzel tervezte az utazást. Letartóztatását követően a saját autójával Makóra visszavitte a felügyelő, ahol orgazdaság gyanúja miatt őrizetbe helyezték.

---

16 Makó román megszállása 1919. június 17. – 1920. március 29.

17 MNL CSML ML

IV. A Nagy Háborútól a *numerus clausus*-törvényig

A vád szerint az oláh megszállás alatt egy magasrangú oláh katonatiszttel összejátszva az oláhok által részint elrekvirált, részint elrabolt disznókat összevásárolta és azokon busás haszonnal túlادott.¹⁸

*

Teltsch Adolf ismét elérkezettnek látta vállalkozása fejlesztését. Megint használt, de még jó állapotú gépeket vásárolt, melyekkel felújította üzemét, kibővíttve a szolgáltatását. Megreformálta vállalkozását, daratisztító gépet állított be, mellyel magasabb szintre emelte ipari és kereskedelmi tevékenységét.

*

Az I. világháború idején, 1916-ban, a román offenzíva elől a lakosság Magyarországra belsejébe menekült. Voltak, akiket kitelepítettek, s voltak, akik önként indultak újukra. A hódmezővásárhelyi vasútállomáson is napokig álltak a vagonok, teli menekültekkel. Külön körrendeletet adtak ki, szabályozva az erdélyi menekültek meleg ruházattal való ellátását.¹⁹ A menekültek fejenként napi egy koronát kaptak ellátmányként.

A nagy népességmozgás idején, a hegyekből is megindultak az elszegényedés határára került családok, s a jobb élet reményében a Partiumba, ahol akkor viszonylag olcsón lehetett földhöz jutni, ott próbálkoztak. Aki tehetett, jött az alföldre vagy még tovább.

Chindea Katalin épphogy betöltötte a tizennégy évet, amikor úgy döntött, otthagya a gazdáját, s kezébe veszi sorsa irányítását. Ő is elindult a többi nincstelen-nel.

Ki volt Chindea Katalin?

Belényes, a magyar lakta település Trianonig Bihar vármegye járási székhelye volt, melyhez közigazgatásilag Mézes is tartozott. Ezért az ott születettek anyakönyvét Belényesben őrizték. E napló bejegyzése szerint Chindea Katalin Mézesen, – az egykori nagyváradi görög katolikus püspökség birtokán, Bihar vármegyében, a Fekete-Körös völgyében, a Mézes patak mellett, egy dombtetőn álló pici ház-

---

18 *Friss Hírek*. 1920. május 29. (4. évfolyam, 1-22. szám) p. 3. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/FrissHirekHodmezovasarhely_1920_05/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=82&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

19 32700/1916. B.M. Körrendelet. 1916. október 18. Sándor János sk. In: 368. fond. MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár

ban – 1902. július 24-én reggel hét órakor látta meg a napvilágot. Anyja: Chindea Anasztasia. Apja: nincs megnevezve.

Születése után az élete sem lett könnyebb, mert idegennek tartották: a románok azért, mert eltitkolt apja, Klintók Péter székely vérét is hordozta, míg a magyarok oláhnak titulálták, mivel az anyja román volt. A kislányt a család *Ana*-ként emlegette, mert egyrészt ő volt Anasztasia első lánygyermeké, s neve a tradíciót követve kapcsolódott az anyjához, másrészt Szent Anna napjához, mivel akkor született.

Anasztasia volt Mézesen és környékén az „Asszony,” aki értett a gyógyításhoz. Füvekkel gyógyított. Kis batyuba kötötte lánykáját, háta kétrét görnyedt a gyermek súlya alatt, ami nem azért volt nehéz, mert oly nagy lett volna, hanem mert a leke volt tele bánattal. Anasztasia a kislányát odaadta egy családnak, akik vállalták, hogy tizennyolcévesen kiházasítják, ha addig szorgalmasan dolgozik, s megállja a helyét.

A kis „Ana” hamar megtanulta, hogy milyen kemény az élet, ami oly természetes volt számára, mint a dungókosár és koszorú fonása, vagy a román dalok szívszagató történetei, melyről sokat énekelt az anyja. Az egyik dalt különösen szeretete:

*Változtass Uram, amivé szeretném,
Változtass mesebeli madárrá,
Hogy rózsám ablakába repülhessek...*

....

*Változtass, Uram, amivé szeretném,
Legyek nád a tavon,
Hogy levágjanak a kaszások,
S összegyűjtsenek a legények,
Hogy szarvukra vegyenek az ökrök
És szekérderekba hajítsanak.*

Jobb életre vágyott. Nem volt mit fontolgatnia a tizennégyéves cseléd Chindea Katalinnak. Kalotaszegi terítőjét és néhány személyes holmiját batyuba kötötte, maga mögött hagyva mindent, s hol gyalogosan, hol szekéren, majd vonaton eljutott Makón át Vásárhelyre, onnan meg Algyőre. Varga Györgynél talált munkát, mely a ház körüli teendőkből állt. Tehenet fejt, sajtot, túró, tejfölt készített, s vitte a szegedi piacra eladni. Szerették, mert jóra való, csendes, tiszta lány volt. Magyarul is beszélt egy kicsit, de írni csak románul tudott. A görögkeleti ortodox vallású lány egyedüli, igaz társa a Mindenható volt. Fohászában minden nap megköszönte az Úr kegyelmét.

Algyőn csak római katolikus templom volt, így oda járt imádkozni, de szívében tartotta a görögkeleti vallását. Szeretett énekelni. Főként románul.

Egyre több magyar dalt ismert meg itt, s azokat is szívesen dúdolgatta egyedül vagy játszópajtásaival, hiszen még maga is gyermek volt. Az otthoni emlékei halványultak, leginkább akkor törtek föl, amikor fájt az élet. S az bizony elég sűrűn fájt.

Chindea Katalin csak várt és várt, hogy ismét találkozhasson az anyjával. Ez azonban nem történt meg. Trianon számos család sorsát pecsételte meg, köztük az ő sorsukat is, mivel Mézest is Romániához csatolták. A távolság nem lett volna nagy, de az elérhetőség olyan nagyra nőtt, hogy soha többé nem találkozhatott ve-reivel. Végleg eltávolodtak egymástól.

Idős Kovács Mártonné piacozó asszony volt. Láta a fiatal lányt, amint a maga készítette tejterméket vitte a szegedi piacra. Tudta, hogy a szép és szorgalmas lánynak senkije sincs. Gondolta Liza asszony, magához veszi, s lányaként neveli... Beszédbe elegyedtek, s fölvette kocsijára. Katalin Liza asszony hívására hozzájuk költözött, hogy lányaként segítse őt. A családdal kölcsönösen megszerették egymást. Évekkel később, 1926-ban, Chindea Katalin és Kovács Márton házasságot kötött, s jöttek a gyerekek sorra. Katalin családjától nem jött hír. Öröksége egy kalotaszegi terítő, s egyetlen levél maradt az anyjától.²⁰

Fellendülés és *numerus clausus*-törvény

A háború után, a XX. század elején egyre nagyobb volt a zsidóság aktivitása, mely kiterjedt a társadalom egészére. A gazdasági és pénzügyi élet mellett fontosnak tartották a kultúrát, az identitást, a gazdasági fejlesztéseket, mellyel együtt a banki szektor is fellendült. Támogatták a helyi fejlesztéseket, ami reményt adott a jobb életre.

A trianoni döntés következtében azonban az elcsatolt országrészekből aki tudott, igyekezett Magyarországra áttelepülni, mely nagy hatást gyakorolt a munkaerőpiacra. Túlkínálat keletkezett, ami nemcsak az alacsonyabb képesítésűeket érintette, hanem a diplomásokat is.

A makói, nagy múltra visszatekintő Nőegylet jótékonyági rendezvényeivel szolgálta a várost. A jótékonyági előadások népszerűségnek örvendtek, melyek bevételeit mindig előre fölajánlott célra fordították. 1918. június 23-án a Makói Vöröskereszt műkedvelői Szigligeti Ede: *Egy színésznő* című darabját mutatták be, melynek egyik szereplője az alig tizenhétéves Teltsch Lilly volt.²¹

---

20 Chindea Anasztasia 1928-ban kelt levelét a Mellékletben olvashatjuk.

21 Papp János: A makói műkedvelő színjátszás története (1870-1944). Makó, 2000. (Makói Múzeum Füzetei 94.) p. 24.

IV. A Nagy Háborútól a *numerus clausus*-törvényig

„Meggyszabadulva a román megszállástól, repeső lélekkel köszöntöttük a magyar impérium várva-várt helyreállítását. De sajnos, összetartás, testvériség helyett a zsidógyűlöletnek egy nagy hulláma borított el mindent.” – jegyezte fel szomorúan Kecskeméti Ármin főrabbi.²²

Megjelent a magyar *numerus clausus*-törvény, mely burkoltan a zsidóságot sújtotta. Korlátok közé szorította a felsőoktatásba felvett etnikumok számát a lakosságon belüli nemzetiségi arányban, mely kezdetben legfeljebb 6 % lehetett. Nyilvánvaló, hogy ez társadalmon belüli feszültséghez vezetett. Ennek az lett a következménye, hogy a zsidóság – amennyire lehetett – egyre inkább a saját közösségén belül próbált karitatív, alkotó életet élni. Az ifjúság részére megszervezte a Talmud-Tóra tanítását. 1926-ban az ortodox zsinagóga mellett felépítették a rituális fürdőjüket. Létrehozták a Szentegyet Menházat, mely az adott kor előtt járva az arra rászoruló idősseknek és szegényeknek adott teljes ellátást.²³

*

Teltschék nagy erőfeszítéseket tettek, hogy újra talpra állítsák vállalkozásukat. 1921-ben állandó munkásként már négy szakmunkást és egy segédmunkást alkalmaztak a gőzmalmukban. A vállalkozás rentábilissá tétele nem volt egyszerű, mert a logisztika mellett a mindennapok gondjai, az időnként fellépő antiszemitizmus is egyre jobban éreztette hatását. Egyesek gondolatában nem ült el a zsidóság iránti ellenszenv, úgy a Teltsch Adolf és családja iránt érzett negatív előítélet sem. A *makói fuvarosok sajtópöre* címen híresült el az ellene felhozott vádak sora, mely becsületsértésbe torkollott. A Makói Fuvarosok Egyesülete ugyanis közleményben támadta meg Teltsch Adolf gyárost, mert jogosulatlanul fuvarozott, és ezáltal konkurenciát jelentett számukra. A közlemény azonban nemcsak erről szólt, hanem arról is, hogy Teltsch Adolfot román barátsággal gyanúsították meg, aki emiatt becsületsértési pört indított Adorján Ernő egyesületi titkár és Dózsa Andor elnök ellen.

A törvényszéki tárgyaláson a rágalmazók vállalták felelősségüket, és sajnálatukat fejezték ki a cikk megjelenésért. Így bocsánatkérésükkel zárult az ügy.²⁴

Az életnek mennie kellett tovább, túl kellett lépni az időnkénti „bosszúságok” fölött.

Az 1920-as évek közepén a „Tóth Ferenc és Társai Gőzmalom Rt.” volt Makó legnagyobb malma.

---

22 Kecskeméti Ármin: A Csanád megyei zsidóság története. Szerk.: Barna János, Eperjesy Kálmán. – Csanádvarmegyei Könyvtár 16. Makó, 1929. p. 63.

23 uo.

24 Makói fuvarosok sajtópöre. In: *Szeged*, 1923. február 24. p. 4. Előzmény: *Makói Friss Újság* 1922. január 13.

A többi malom – köztük Teltsch Adolf vámőrőlő malma – kisebb forgalmat bonyolítottak le, ennek ellenére a helyi malomiparnak számottevő tényezői voltak.

A fakereskedelem terén is régi, jóhírű cégek működtek, melyek épület- és tűzifatelepe gőzfűrésszel is rendelkezett. A Teltsch fatelep is korszerű gépekkel felszerelve állította elő az épületanyag és tűzifa igényeket lakossági és közületi megrendelésre egyaránt.²⁵

Az 1929-ben megjelenő *Magyar városok monográfiája* a gőzfűrészt és fateleptulajdonosok között említi Teltsch Adolfot, aki az 1900-ban alapított vállalatának tulajdonosa, képviselő és törvényhatósági bizottsági tag.

---

25 Magyar városok és vármegyék monográfiája. Szerk. Barna János. Magyar városok monográfiája 6. Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek (Budapest, 1929) In: Dr. Vidor Rezső: Makó ipara és kereskedelme. p. 143 In: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarVarosokVarmegyekMonografijaj_a_006/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=148&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

V. ÉLET A SZUSZOGÓBAN

Szuszogó pihenésre, kikapcsolódásra alkalmas zöldövezet, de néhány ipari létesítmény is megtelepedett a gyümölcsfákkal betelepített kertségek, és a fák, bokrok természetes élőhelyei között. A város délnyugati részén fekvő területet a vasút határolja, a század fő kereskedelmi útvonala, mely országhatárokat átszelve viszi külföldre is a makói hagymát és kalászosait számos termelvénnel az itteniek boldogulására.

A Teltsch család a gyümölcsösök, szőlősök, kiskertek között, a Liget utcában lakott. Utcájuk kivitt a töltésre. Lesit érintve könnyű sétával eljuthattak a szeszélyes és vadregényes Maroshoz, mely számtalan élményt, pihenést kínált a liánokkal be-nőtt fűzfák árnyékában, vagy a kemény teleken a szélről védett havas, odvas fái-nak oltalmában.

A Teltsch-gyermekek ebben az idilli környezetben nőttek fel. További családalapításról álmodtak a fiatalok és a szülők is. A három gyermektől szép nagy családot reméltek, akik boldogsággal töltik meg idős napjaikat.

A legidősebb Lilli, aki a művészet, különösen a színház- és zeneművészet rajongója volt. 1925. augusztus 15-én kötött házasságot dr. Baranyi János zongoraművésszel, majd Szegeden telepedtek le. A művész ekkor, az önként vállalt száműzetéséből, Barcelonából hazatérve magán zeneiskolát nyitott Szegeden, a Szent Mihály u. 7. szám alatt, ahol 1934-ig működött. Szépen ívelő zongoraművészi karrierje töltötte be a házaspár életét, miközben a férj jogi diplomát szerzett a Szegedi Tudományegyetemen. A külföldi és hazai fellépések mellett dr. Baranyi János több alkalommal adott zongoraestet régiókban is: Makón, Szegeden, Orosházán, de Hódmezővásárhelyen, a Fekete Sas dísztermében is.

A középső testvér György 1921-ben érettségizett a Makói Csanád Vezér Főgimnáziumban.¹ Azt követően végezte el Budapesten a Felső Kereskedelmi Iskolát. Kezdetben édesapja kiterjedt vállalkozásában dolgozott, majd résztulajdonosa lett a Teltsch cégnek. 1925. március 8-án a Makón tartott Molnárszövetség ülésén mint makói malomtulajdonos képviselte a vállalkozásukat. Idővel saját vállalkozással bővítette tevékenységét.

---

1 Tablókép. In: Homonnai Nándor makói fényképésmester készítette tablóképe. Alsó sor, balról a második: Teltsch György.

A legfiatalabb Pál, szintén a Makó Csanád Vezér Főgimnáziumban végezte tanulmányait, ő is a vállalkozói szférában tervezte jövőjét. Kezdetben fakereskedőként dolgozott, melynek jó alapja volt a családi vállalkozásukban töltött gyakorlata.

A szakmai érdekérvényesítés miatt az iparosok is szervezetbe tömörültek, melylyel országos viszonylatban is érdemben képviselhették szakterületüket. A *Nagy Magyar Compass* 1922-es kiadása is tartalmazza az ország teljes területére vonatkozóan a kereskedelmi és iparkamarák főbb adatait, képviselőit. Az iparos osztályon belül a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarai területhez tartozott: Csongrád, Csanád, Békés megye, továbbá Arad, Torontál és Bácsbodrog megye megmaradt részei, valamint Szeged, Hódmezővásárhely, Baja szabad királyi városok. A kamarához 28 895 iparos és 13 478 kereskedő tartozott. Elnök: Wimmer Fülöp.² A Kereskedelmi osztály kultagjává Teltsch Adolfot választották meg.

Ahhoz, hogy a család kiegyensúlyozottan éljen, szükség volt egy olyan biztos háttérre is, mint Teltsch Adolfné. Anya, feleség, háziasszony, egyben a férje támasza, háttérben munkálkodó üzletasszony is volt, aki segítette férje vállalkozását, a segítségért hozzájuk fordulókat. Szabad idejében kézimunkázott. Több rend kézimunka állt a maga készítette terítőkől, ágyneműkből és kiegészítő díszítésekből. Ezek olyan értékesek és szépek voltak, hogy később, amikor már a bérpalotában laktak, a cselédjük apródonként el is adogatta a kelengye egy részét. Persze erre fény derült, s bírósági eljárás lett belőle.

1924. szeptember elején azonban nem várt fordulat áll be a család életében. A családfőt baleset érte, amelyről a sajtó is beszámolt.

„Katasztrofális baleset érte Teltsch Adolf malom- és gőzfűrésztulajdonost, a városnak egyik leggazdagabb és Szegeden is jól ismert polgárát. Teltsch gőzfűrésze udvarán járkált, amikor segélykiáltásokra lett figyelmes. A hangok irányába nézett, és rémülten látta, hogy egy nehéz, nagy szekér bakjáról leesik a kocsis, és ugyanakkor – valószínűen a fűrész zajától – a megvadult lovak vad tempóban ragadják el a kocsit. A gőzfűrész udvarán sok munkás dolgozott és Teltschnek első gondolata az volt, hogy a vágató kocsit tömegszerencsétlenséget idézhet elő. Egy ugrással ott termett a kocsi előtt, megragadta a lovak zabláját és megállásra akarta kényszeríteni a megvadult állatokat. Szerencsétlenségére a zabla kicsúszott a kezéből, a lovak tovább nyargaltak és a következő pillanatban Teltsch a kocsi alá került. Ekkor már többen rohantak segítségére, de későn, mert a kocsi kerekei már véresre sebeztek, fejét és mellkasát a lovak patája zúzta össze, jobb lábát pedig térdén fölül valósággal összelapították a kerekek. Mire a lovakat megfékezték, Teltsch eszméletlenül, vérében hevert.

2 Wimmer Fülöp (1854-1934) 1913-tól osztályelnöke, 1918-tól a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara elnöke

Nyomban orvost hívtak, aki megállapította, hogy a szerencsétlenül járt nagyiparost csak amputáció mentheti meg. Szegedre telefonáltak, ahonnan még aznap este megjött egy tanár, aki az amputálást végrehajtotta.

Teltschnek térden fölül levágták a lábát, majd szombaton felvitték egy budapesti szanatóriumba, ahol most ápolják. Teltsch sorsa iránt nagy részvét nyilvánul meg.”³

Teltsch Adolfot a makói Szent István Közkórházban, dr. Uray Vilmos, a kórház vezetője és sebésze, a Szegedről érkező specialistával műtötte meg. A gyógyító munkában a Szent Vince Rend ápolónővérei: M. Febronia, M. Albertina és M. Terézia működtek közre.

A *Molnárok Lapja* adta közre a jó hírt, mely szerint Teltsch Adolfot, a Csanád Megyei Molnárszövetség elnökét Budapestre, a Déli Vasút melletti „Siesta” szanatóriumba szállították súlyos balesetének rehabilitációja céljából, aki több mint egy hónap lábadozás után fogadhatott látogatókat.⁴ A Sváb-hegyen lévő, református egyház által működtetett, több mint százéves múltra visszatekintő szanatórium jó esélyt adott a gyógyulni vágyóknak. E jeles szanatóriumban gyógyult betegségük idején a két magyar költő, Babits Mihály és József Attila is.

A földbirtokosból üzletemberré vált Teltsch Adolf balesetkor ötvenhét esztendő, ereje teljében lévő férfi volt. Ennek, és az orvosok szakértelmének, erőfeszítésének, családja gondoskodásnak köszönhetően fölépült. Itthoni lábadozását séttáin segítette a Szuszogó vénséges fáinak aranyárga és pirosló lombkoronái, a dércsípte csipkebogyó és a télre készülődő természet látványa, s a Maros-menti friss levegő.

Hamarosan tovább tudta vinni vállalatát, noha egyre jobban támaszkodott fiai segítségére. György mint magántisztviselő és Pál mint fakereskedő, a cég aktív részesei felelősséget vállaltak a munkából, melyet a későbbi – európai – külföldi útlevélkérelmük is alátámaszt. A külföldi üzleti utakat már ők, a fiatalok bonyolították.

---

3 Katasztrófális baleset. In: *Szeged*, 1924. szept. 16. p. 5.

4 Teltsch Adolf állapota. In: *Molnárok Lapja*. 1924. október 18. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1924/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=589&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

VI. ÉLET A BÉRPALOTÁBAN

A Teltsch család 1927. november 1-jén vette át a kulcsot a Széchenyi tér 8. szám alatti neobarokk stílusú bérpalota egyik emeleti lakásához. A lakásokat öt évre lehetett bérelni, majd újbóli kérvénnyel hosszabbították. A bérleti díj a lakás paramétereitől függően 640 és 2560 pengő között mozgott.¹ Az épület földszintjén üzleteket alakítottak ki, míg az emeleti részen lakásokat.

A ház néhány kültéri díszítőeleme fölbukkan a később épülő, historizáló stílusú Teltsch-villán is; mint a funkcionális manzárd, az oszlopok, a pillérek és a koronázópárkány megjelenítésével. Amennyire szerette a Teltsch család a Liget utcai házukat, a Szuszogót és Maros-partot, úgy megkedvelték a belvárost, az otthonuknak helyt adó bérpalotát is.

A Széchenyi tér bérpalotájának erkélyéről kitekintve az egyik legszebb makói panoráma tárult a XX. század elején, s tárul ma is elének a főteret körülvevő tetszetős középületeknek köszönhetően. A Korona Szálló, a régi Városháza, a hangulatos üzletsor, középen a macskaköves utak találkozási pontjában az I. világháborús emlékművel, amely szinte uralta a főteret, s korzóján a csinos nők és férfiak sétáltak. Ugyanezen tér a hetipiacok és vásárok helyszíne is, ahol legtöbb asszony hosszú, többnyire fekete vagy sötét bő szoknyát viselt, fejüket kendővel előre kötötték. Az alkudozástól, a portékák kínálásától hangos zsvivaj töltötte meg a teret. Teltschék több szobás bérlakása mégsem ezért volt oly értékes számukra, hanem azért, mert a láb protézist viselő családfő, aki a köz- és vállalkozói életben aktív szerepet töltött be, innen könnyen tudta végezni üzleti teendőit. Lehet, hogy volt benne presztízs is, de miért is ne? Megdolgoztak érte! Itt lakott a család, ám a Liget utcában építendő villájuk volt szándékuk szerint a pihenés, a társasági életük és megélhetésük reménysége.

Egy ideig a bérpalotában, náluk lakott Dadányi György,² a grúziai Mingrélia uralkodócsaládnak a Dadiani-ház magyar ágának leszármazottja, aki Temesváron, a Piarista Gimnáziumban, majd a bécsújhelyi Katonai Akadémián tanult. Az I. világháborúban tisztként harcolt. Számos üzleti lehetőséggel próbálkozott. Ez hozta össze Teltsch Adolf családjával, kiknek kiterjedt üzleti vállalkozásuk volt Romániában is, többek között a Lloyd-dal.

¹ dr. Tóth Ferenc (Makó, 1928. január 4. – Makó, 2018. augusztus 19.) helytörténész, muzeológus, a bölcsészettudományok doktora

² Dadányi György (1893-1969) író, újságíró

Dadányi 1939-ben jött Magyarországra, Makóra, ahol rövid ideig Teltschéknél lakott. A *Makói Ujság* beszámolt arról, hogy a *Hotel Imperial* című, Amerikában nagy sikert aratott darab főszereplőjét, Almássy főhadnagyot róla mintázta a szerző, Biró Lajos.³ Dadányi György a háború után Argentínába emigrált, ahol az írás mellett rajzolt és faszobrászattal foglalkozott.

A bérpalotában élt a művelt, irodalom iránt érdeklődő és a közéletben is aktív dr. Fried Ármin⁴ fogorvos, az ellenzéki Kossuth párt prominense is, akivel szoros kapcsolatot ápoltak Teltschék. Szívesen járt hozzá József Attila is beszélgetni, eszmét cserélni, így a művészetpártoló Teltschékkel is találkozhatott – annál is inkább, mivel Teltsch Pál, az iskolatársa is itt lakott. 1944-ben dr. Fried Ármint is deportálták, ahonnan soha nem tért vissza.

Jeles szomszédjuk volt Weismann Malvin is, aki a Mestervizsgáló Bizottság tagjaként a ruházati csoport alelnöki tisztét töltötte be. Női és lányka kalapos üzlete volt. Emellett ugyanazon társasághoz tartoztak, ahol József Attila is többször megjelent. Irodalomtörténeti érdekesség, hogy Weismann Malvinnak ajánlotta József Attila a *Nem én kiáltok* című kötetének tizennyolcadik számozott példányát azzal:

„Weismann Malvinnak, aki legelőször előlegezte számomra a mesteri címet, igen szívesen mutatom meg újabb arcomat, mely már szebb, tisztább, méltóbb az emberhez és hozzám, s amelyet már elültettem a sugarak tövében. Makó, 1925. febr. 5.”

Az ajánlott vers *A fergeteg ormán* címmel jelent meg e kötetben.⁵ E dedikáció 2005-ben másfél millió forintos kikiáltási áron keresett új gyűjtőt...

Makó város helyi építészeti örökségének védelméről helyi rendeletben foglalt állást az önkormányzat építészeti, várostörténeti szempontból. A helyi védelemre méltó 2. hrsz. városi Bérpalotát a Makó országosan is védett épületei közé kívánta emelni.⁶

---

3 Biró Lajos (Bécs, 1880 – London, 1948) magyar újságíró, író, forgatókönyvíró

4 dr. Fried Ármin 1867-? 1944-ben deportálták, majd holtá nyilvánították

5 Szabolcsi Gábor: *Elfelejtett József Attila-szövegek*. In: Népszabadság, 1977. február 05. p. 7.

6 Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete 13/2006. (IV.27.) Makó ör. rendelete. 2. sz. melléklet. Országos védelemre javasolt épületek, építmények. In: Polgármesteri Hivatal, Makó. 2019.

VII. A TELTSCH-VILLA

Az egyre jobban fejlődő és jövedelmezőbb fakereskedés és őrlőmalom újabb fejlesztés elé nézett. A megtermelt profitot a lehető legjobban szeretnék volna hasznosítani. Korábbi tervük megvalósítását elérkezettnek látták. Megkezdtek a város zöldövezetében a Liget utcai villájuk tervezését, melyet pihenésre, művészpártolói baráti összejövetelek rendezésére álmodtak meg azon a helyen, ahol később a város is pihenő övezet kialakítását tervezte.

*

Tegyünk egy kis kitérőt a múltba, mivel a leendő villa s az azt körülvevő terület tulajdonlását¹ 1857-ig nyomon tudjuk követni, amihez akkor egy árverésen jutott a tulajdonos. Ezt a területet 1870. október 29-én vétel címen Szilágyi Ferenc mint tulajdonos bekebelezte. Egy évvel később, 1871. szeptember 29-én mint „Szugó szőlőt” Kelemen András vásárolta meg.

1884-ben Engel Eliás és felesége, Lövenbach Babetta adásvétel útján kebelezte be. 1889. október 19-én Engel Eliásné halála miatt a része férjére házastársi öröklődés címén került. 1892-ben az adóhivatal dézsma váltsággal terhelte meg az ingatlant, melyet még ugyanabban az évben töröltek is.

1898. január 17-én öröklés címén Deutsch Hermína, özv. Engel Eliásné² tulajdonába szállt az ingatlan.

1903-ban örökösödés címén egyenlő arányban örökölték: Gellér (Grün), Grün Aladár, Szilvási Józsefné (Grün), Gellér Lajos, Baloghné (Grün Aranka), Grün Pál. Teltschék ekkor vásárolhatták meg az ingatlant, melyen gőzfűrészgár állt.

1903. június 4-én adásvételi szerződés alapján a tulajdonjog egyenlő arányban Teltsch Adolf és Domán Gizella javára bejegyeztetett a 2979 és 2978 számon.

A fiatal házaspárnak ekkor már két gyermeke volt. Lilli négy éves, György alig hat hónapos.

A 2978-as telken álló ház lett az „ősi családi fészek”, ahol másfél évvel később született meg a harmadik gyermekük, Pál. Teltsch Pál születési anyakönyvi kivonatán a család lakhelye Makó, 2978. szám. Tehát ez az ingatlan megegyezik az „ősi családi fészek” helyével.

¹ MNL CSML ML Földhivatali iratok. B Tulajdoni lap.

² Engel Eliásné (Deutsch Hermína) lehetett meny, de nincs kizárva a második feleség eshetősége sem

Ezen ingatlanon a lakóház mellett volt az Engel-féle gőzfűrészfűrész-üzem, melyből ki-nőtte magát a város egyik legjobban prosperáló vállalkozása, a Teltsch-gőzfűrész, fatelep és malom.

*

Teltsch Adolf földijét, a pozsonyi származású, budapesti illetőségű Hubert Ri-chárd építész-t kérte föl a villájuk tervezésére. A Hubert építész-dinasztia szakmai munkásságába való betekintés és a villa láttán elmondhatjuk, hogy választása sike-res volt. Villájukat a Liget utcára tervezték a Szuszogó határrészre, a Maros-híd tö-vébe, amely a töltéséhez vitt ki.

Ezt a területet az 1920-as években még zártkertek alkották. Teltschéknek itt kö-zel három kisholdnyi szőlő, gyümölcsös, veteményes ontotta termését. Közel volt a Maros, a vasút, a híd, mely a család fűrésztelepének, malmának éppúgy kedve-zett, mint a csöndes, viszonylag nagy portákkal rendelkező városrész lakóinak, pi-henő vendégeinek. Ebbe a környezetbe álmolta meg Teltsch Adolf és felesége csa-ládjának boldog menedékét.

Teltsch-villa tervezője Hubert Richárd műépítész,³ akinek építőipari cégét a Bu-dapesti Törvényszék 1916. július 12-én jegyezte be.⁴ A pozsonyi család építőipa-ri tervező és kivitelezői irodája koruk egyik legrangosabb intézménye volt. Valószí-nűleg talált volna Teltsch Adolf Makón, vagy a környéken megfelelő szakmai hát-

---

3 Hubert Richárd (1883 – 1942. Temetve: családi sírbolt Pozsony). Építőmester, tartalékos tűzér fő-hadnagy, Budapesti Építőmesterek Szövetségének alelnöke. Budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építőipari Iskola tanulója. Apja, Hubert József (1846-1916) építész irodájában részterületek terve-zésével kapcsolódott be a nagyívű építészetbe. Építész-tanulmányaival 1902-ben végzett. 1923-tól Hubert Richárd építész-t a *Budapesti cím- és lakásjegyzék*ben az Építések címszó alatt találjuk: IV. ker. Reáltanoda u. 11. Tel. 9-85. A fiatal építész Budapesten telepedett le, majd elkészítette a makói Teltsch-villa tervét, mely alighogy fölépült, a Magyar Nemzeti Bank Szombathelyi Fiókintézet céljára új székház építését határozta el. A neobarokk stílusú palota Hubert Richárd generál kivitelezésében valósult meg. A kétemeletes épület a fiókvezető és a tisztviselők szolgálati lakásait is magába foglal-ta, mely átadására 1929. november 16-án került sor. Ezt követte 1933-ban a neoklasszicista debrece-ni Nemzeti Bank építése. A bank épületét Medgyessy Ferenc (1881-1958) szobrász négy dombormű-ve díszítette, aki Makón és Hódmezővásárhelyen is közismert volt.

A Magyar Tudományos Akadémia alapítványi bérháza Budapesten (23607) címmel bekerült a *Buda-pest története képekben 1493-1980 között* című kötetbe is, mely szintén Hubert Richárd kivitelezés-ében épült. p. 656. In: Berza László: Budapest története képekben 1493-1980 - Képkatalógus 1. kö-tet (1-31978. tétel, Bp.:1982) p. 656.

23607. A MAGYAR Tudományos Akadémia alapítványi bérháza Budapesten. Tervezte: Hüttl Dezső. Kivitelezte: Hubert Richárd. In: *Tér és Forma* 1940. p. 64. In: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPTortBiblio_Ikonografia_1/?pg=655&layout=s&query=Hubert%20Rich%C3%A1rd (Letöltés: 2021.08.08.)

4 Központi Értesítő. 1916. 09. 03. 71. sz. p. 1139. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/Kozponti_Ertesito_1916/?query=Hubert%20Rich%C3%A1rd&pg=1192&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 12.)

térrel bíró tervezőt, ám a műépítész s az ő felvidéki közös gyökereik meghatározóak lehettek e téren. Ha megismerjük a felépült, s az idők próbáját, a második világhégest is átvészélő, ma is lakott és rendezett villát, Makó egyik gyöngyszemével lehetünk gazdagabbak.

Hubert Richárd műépítész tervét 1920. október 27-én fogadta el a helyi hatóság, melyet a „kihívásokkal teli időszak” miatt jóval később, 1928-ra sikerült megvalósítani, s a tulajdoni lapra fölvétetni akkor, mint Liget u. 9. számon.⁵

A „historizáló telekre” és épületre többszörösen is illik a „historizáló villa” kifejezés, hiszen az épületen föllelhető stílusjegyek éppúgy beszélnek a művészettörténet egyes szakaszairól, mint az emberi emlékezet a történelem egy-egy történéseiről. Kifejezetten e helyhez köthető emlékezet, kiváltképp a második világháború időszakában a házba betelepítettekéről, az ostromról, a háborús sérültek elsősegélyhelyéről, egy árva kislány, Kovács Katica menedékhelyéről, a minden rosszat fölülmúló vészorszakról...

Azt mondják, az építész a tervrajzból olvas. A művészettörténész összeveti az eredeti tervrajzot az épülettel. A történész, az emlékező viszont a megtörtént eseményekkel tölti meg az épületet, mely által rekonstruálja az adott kor egy kis szegmensét. Az olvasó, az utókor pedig szerencsés lehet, hogy a történeteket, noha rekonstruálva, de megismerheti.

Hubert Richárd, a villa tervének készítésekor a tulajdonossal bejárta a várost, a Liget utcát, feltérképezte a környezetet, ahova az új épületet megálmodta a Teltsch család. Ebben az időben még csak szórványban fordult elő építmény ezen a részen, mely a Szuszogóra, a közeli Maros partjára vitt ki. A ligetes területen gazdagon burjánzott a növényzet, csak néhol bújt meg egy-egy ház.

Az utca elején (Liget u. 1/D – 3. sz. –) már állt és eredeti fényében pompázott az a szecessziós stílusú, 1911-ben Tettamanti Béla⁶ egyetemi tanár által építtetett lakóház, melynek legnagyobb éke az utcai homlokzatot díszítő lilás színű indás liliom.⁷ Mint építmény, ez, és a város legújabb ékessége, a bérpalota hatott leginkább a villa stílusára.

A városvezetés nagy álma volt, hogy egyszer e városrész megrogyott kis házait villák váltsák föl, amit a békés természeti környezet is sugallt.

⁵ Tulajdoni lap 22. sorszám alatt. Mellékelve. Új házszám: Liget u. 7.

⁶ dr. Tettamanti Béla (1884-1959) filozófus, egyetemi tanár. A makói Főgimnáziumban 1912-től 1927-ig tanított. Makón, egykori házának falán márványtábla áll „E házban lakott 1912-től 1927-ig dr. Tettamanti Béla (1884-1959) gimnáziumi, később egyetemi tanár, József Attila pártfogója. A neveléstudomány jeles művelője. 1984.” Az emléktáblát 1984-ben dr. Péter László irodalomtörténész, a makói József Attila múzeum egykori munkatársa avatta föl.

⁷ Adatközlő: dr. Pápainé Vida Kornélia (1924 – 2011) pedagógus

A művészetre, megújulásra fogékony Teltsch család, a fiatalok kortárs művészeti szellemiségét magukénak valló családtagok nézeteit és a városképi szempontokat is figyelembe véve, erre a részre ligeti hangulatot kívántak tervezni.

A cél az volt, hogy a Teltsch-villa több funkciót egyesítsen: egy nagy család nyugodt életvitelét és baráti körének találkozóihoz alkalmas helyet. Így a háromszintes épület magába foglalta a részben földbe süllyesztett szuterént, ahol a ház ellátását szolgáló tevékenység (előtér, lépcsőfeljáró, konyha az ételfelvonóval, mely a fölötté lévő szinten az ebédlővel volt összeköttetésben, cselédszoba, mosókonyha, éléskamra és külön egy biztonságos pince, óvóhely – földémje vasúti sínekkel gerendázott) kapott helyet.

A szabadon álló villa négyzet alaprajzú. Háromszintes, melyek közül a közel négy és fél méteres belmagasságú emelt földszint a fő szint, ahol a közös együttlétek tereit (ebédlő, szalon, nappali, vendégszoba, toalett, előtér, terasz) alakították ki. Impozáns, svájci üdülők oromzatait idéző, faragott díszítésű főbejárata a nyugati oldalon lépcsőn vezetett a lakásba. Minden helyiség külön bejáratot kapott az előtérből, így igény szerint elszeparálhatók voltak egymástól. A praktikumot szolgálta, hogy az ebédlőt és a szalont összenyithatták, amennyiben a társasági élet úgy kívánta. Két toalett biztosította a személyes igények kielégítését. A pince fölött kialakított tágas teraszra az előtérből vezetett kijárat, ugyanakkor a kertből lépcsőn is meg lehetett közelíteni.

A legfelső szint a manzárd, ahol a közös hálószoba és külön-külön a leány- és fiúszoba, a tágas fürdő és külön toalett került. Itt is minden helyiség külön bejáratú volt, melyek az előtérből nyíltak. A szinteket lépcső kötötte össze.

A nagy, félköríves ablakoknak köszönhetően minden szoba világos volt, és kellemes hangulatot árasztott. A fűtést a ház középső traktusában elhelyezett kandallók biztosították.

A villa tervrajzát és a jelenlegi állapotát összevetve elmondhatjuk: takaros, historizáló épület, amin keverednek a stílusok. A cinquecento reneszánsz jegyeivel a félköríves záródású ablakokat hangsúlyos zárókővel; vájatolt törzsű, ión fejezetes pilaszterekkel, gyöngysoros frízzel övezett fogrovatos párkányt, vele a franciás barokkra jellemző manzárdtetőt, még ha csak ál-manzárd is, és a svájci villák stílusának faragott fa pillérekkel tartott terasztetőt, a lombfűrész ornamentikájú korlátokat, és a sűrű osztású ablakokat építettek.

Az emberi emlékezetnek köszönhetően Pápai Endréné tanárnő megerősítette, hogy az épület eredeti kültéri festésekor „palotasárga”, annak árnyalatát és fehér szint ill. díszes szecessziós ornamentikát kapott, összhangban a Tettamanti-házzal – ma már Pápai-ház –.

A háború idején mindkét épület megrongálódott. Felújításkor az egyszerűbb kivitelezést választva újjátették föl őket. Akkor kapták a falak is a jelenlegi színüket, s maradtak le az eredeti díszítőelemek: indák, virágok, fríz, s helyükbe egyszerű, vájatolt motívum jelzi a korabeli elemeket. Az 1980-as években több mint tízmillió forintból felújított, kb. 245 m²-es Teltsch-villa kültéri falai a lila és fehér színt kapták, jelenlegi, leegyszerűsített díszítőelemekkel. Ha szerényebb látványt is nyújtának, mégis egyedi, ugyanakkor kellemes színfoltja a városrésznek.

A historizáló Teltsch-villa⁸ Makó város önkormányzatának tulajdonát képezi, mely a város „helyi egyedi védelem alá tartozó épülete”, építészeti öröksége. Egyedi védettségével hozzájárul a város építészeti arculatának megőrzéséhez.

*

Teltschék Liget utcai villája szépen parkosított környezetben várhatta a vendégeket, a pihenni és kikapcsolódni vágyó baráti kört. A szalonban kapott helyet a régi bécsi fatőkés zongora, melyen a ház asszonya, Gizella és leánya Lilli játszott leginkább. Ritkán, de előfordult társas összejövetel a villában, s a fénypontja az volt, amikor Lilli férje, dr. Baranyi János zongoraművész zongorázott a frissen felhangolt hangszeren, aki Makó város komolyzenei életében is fontos szerepet töltött be. Házasságkötésüket követően több alkalommal maga is föllépett és segített a városi hangversenyek szervezésében, később pedig a szűk körű „Teltsch-szalon zenedélutánjain.”

Az egyre jobban felerősödő antiszemitizmus kezdte Makó életét is átírni. Ezért nem alakulhatott ki nagyobb hagyománya.

Lilli, akit még a fővárosban is ismert a színészvilág, szépen énekelt, örömmel örvendeztette meg egy-két dal vagy vers erejéig a vendégeiket. Mindig volt valaki, aki szívesen olvasott föl, vagy szavalt.

E zenés irodalmi, művészi összejöveteleken természetesen fölcsendültek a korabeli slágerek is. Valószínű, hogy József Attila, az egyik legnagyobb magyar költő makói évei alatt Teltschéknél is megfordult, nemcsak a szomszédban Kesztnér Zoltán⁹ villamosmérnöknél, a makói villanytelep igazgatójánál, akit atyai jó barátjának tekintett. Egyrészt azért is hihető, hogy József Attila valamely összejövetelükre meghívást kapott, mert a legfiatalabb Teltsch fiúval, Pállal egyidős volt, mindketten gimnazisták, és mindketten egyéni bánásmódot igényeltek.

---

8 Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete 13/2006. (IV. 27.) Makó ör. rendelete 3. sz. melléklete. A 3. sz. mellékletet módosította: 13/2016. (V. 31.) önkormányzati rendelet 1. §-a., 16/2016. (VI. 30.) önkormányzat rendelet 1. §-a. Hatályos: 2016. július 1. napjától. Öv.110. sorszámon a Liget u. 9. Hrsz. 4812/1. p. 15 In: Polgármesteri Hivatal, Makó

9 Kesztnér Zoltán (Rahó, 1875-1942, Makó)

A Baranyi házaspár Szegeden került kapcsolatba József Attilával, akinek műveit a társasági életben népszerűsítették.

Kovács Katica Makón szerette meg a verseket és a zenét, amiben későbbi tanítója, Zsiros M. Emília nővér is közrejátszott, aki megtanította tanítványainak József Attila: *Kedves Jocó!* című versét, mely emlékeztette arra, valamikor ott járt „náluk is” József Attila. Kovács Katicának soha nem adatott meg a nagy házi könyvtár, pedig szeretett olvasni, különösen a versek kötötték le. Fiatalasszonyként megvette József Attila verseit is, melyből többet fejből idézett.

A szalon, a nappali és az ebédlő összenyitható volt. Előfordult, hogy festő vendéget is hívtak. Ilyenkor leszedték a család tulajdonában lévő képeket a szalonban, s a meghívott művész alkotásait tették a helyükre. Ez amolyan „házi tárlat” volt. Visszatérő vendégük Hoffmann János¹⁰ festőművész, a Makói Főgimnázium rajztanára. A főként akvarell és olaj technikával alkotó művész festményeivel országos kiállításokon is sikerrel mutatkozott be, többek között Budapesten, Pozsonyban, Aradon és Szegeden. Teltsch Adolf nemcsak barátja, hanem mecénása is volt a művésznek, kinek nyolc festményéről is tudunk a gettóba való beköltöztetésüket kísérlő jegyzőkönyvből.

A Debreceni Grafikai Műhely tagja volt Dely István, akinek három alkotásával is rendelkezett a család. A vásárhelyi iskolához tartozó Endre Béla két festményével büszkélkedhettek, kinek művei megyei viszonylatban élvonalbeli alkotásoknak számítottak. A két Tornóczy festmény és Jámbor Lajos¹¹ *Női aktja* mellett más bronz szobor, és több festmény sugárzott kellemes polgári miliőt az ízléses bútorok társaságában. A villa zenedélutánjait kisebb társasággal a bérpalotában is folytatták.

*

A villa felépítését követően, a Földhivatal 1928. május 5-én a *Tulajdoni lapon* feltüntette, mint új építményt. A következő változás 1934. április 7-én az 5355 sz. végzés alapján az addigi tételek átvezetése a 25858 számba.¹² Jelenlegi tudomásunk szerint a város kiemelte ezt a többi akta közül. Remélhetően a régi iratok előkerülésével ennek tartalmára is fény derül.

A Teltsch-villa további tulajdoni viszonyait befolyásolták a zsidótörvények, rendeletek. Ezen időszakban került át a villa a Takarékpénztár tulajdonába. Közvetett forrás a *Makói Ujságban* megjelent hirdetés és cikk.

10 Hoffmann János (Palást, 1870. – Makó, 1954.) tanár, festőművész. 1901-től 1932-ig tanított a makói Főgimnáziumban.

11 Jámbor Lajos (1884-1954) festőművész. A nagyváradi születésű művész Münchenbe, majd az USA-ba emigrált. New Yorkban hunyt el.

12 Tulajdonlap In: MNL CSML ML. Földhivatali iratok.

A volt Teltsch-telepen, Liget u. 7. szám faépítményeinek bontását, eladását hirdette meg a Makói Takarékpénztár. Ugyanitt a Teltsch-villa (Liget u. 9. sz.) bérbeadási szándékát is közzétette.¹³

A Teltsch-féle malom is a Makói Takarékpénztár tulajdonába került. A malom ekkor ideiglenesen hagymaraktárként szolgált, melyet Paskesz József hagymakereskedő bérelt, ahol vörös- és fokhagymát tárolt.¹⁴

1936-ban vitára bocsátotta a közgyűlés javaslatát, mely szerint Makón sportuszodát kívánnak létrehozni. A felszólalások és a testületi döntés azt igazolta, hogy elhatározásuk komoly. A sportuszoda ideális helyének megtalálása volt az egyik kardinális kérdés, míg a másik az anyagi eszközök hiánya. Azon morfondíroztak, miként lehetne az uszodát úgy fölépíteni, hogy az ne kerüljön a választmánynak pénzébe.

Az Országos Testnevelési Tanács az 1936. évre programjába vette a makói sportuszoda felépítését is, melyre 25.000 pengőt irányzott elő.

A város számítása szerint nekik is közel ennyit kellett volna mellé tenni, hogy az uszodához szükséges bővizű artézi kutat biztosíthassák.

Az állandó választmány az akkori viszonyok között az uszoda építésétől való elállást javasolta.

H. Szabó Imre hangoztatta, hogy a negyvenezer lakosú városnak szüksége van sportuszodára, mivel *„(...) gimnáziuma, három polgári iskolája, gazdasági iskolája, egész diák- és gyerekserege életében a sport nagy jelentőségű és egyre nagyobb szeretettel sportol a földműves ifjúság is. Ha tehát megvalósítható az uszoda anélkül, hogy az a városnak pénzébe kerülne, feltétlenül meg kell valószínűsíteni. Részletesen ismertette elgondolását, amely szerint a Horthy-park mögötti telket tartja legalkalmasabbnak a sportuszoda céljaira. A telek a városé, pénzbe tehát nem kerül. (...)*

Dr. Nikelszky Jenő polgármester szerint a Horthy-park kicsi, abból kihasítani semmi körülmények között nem lehet. A park mögötti telek erre a célra szintén kicsi, a városnak pedig egyéb alkalmas telke nincs. (...)

Dr. vitéz Galamb Sándor kifejtette, hogy a sportuszodára nem csupán sportszempontból, hanem sokkal inkább népegészségügyi szempontból van szükség. A Teltsch-féle telket, amelyet Schreiber Endre említett, legalkalmasabbnak tartja. Azt a telket tehát meg kell szerezni úgy, hogy a városnak pénzébe ne kerüljön.

---

13 Hirdetés. In: Makói Ujság, 1938. febr. 18. p. 4.

14 Nagyarányú hagymalopás a Teltsch-malomból. In: Makói Ujság. 1936. január 10. p. 2.

Kétségtelen, hogy a sportuszoda jövedelmező sportlétesítmény lesz, a telket tehát úgy kellene megszerezni, hogy a várható tiszta jövedelem egy hányadát kell lekötni a vételár fejében. (...)”¹⁵

A vitát dr. Nikelszky Jenő polgármester azzal a határozattal zárta le, hogy a képviselőtestület bizottságot küld ki a kérdés tanulmányozására.

A testület megvizsgálta a Teltsch-féle telekre építendő uszoda lehetőségét is. „Kevésbé ideális, mégis megfelelőbb és minden más teleknél is megfelelőbbnek látszik a Teltsch-féle telek, mert ott van terjeszkedési lehetőség. Sportuszoda ugyanis gyermek-játszótér nélkül csak félig éri el azt a célt, amelyet szolgálnia kell. Márpedig, ha megépül a sportuszoda, ott naponta gyermekek százainak kell játékra alkalmas helyet találniuk, hogy együtt kapják meg a vizet, levegőt, napfényt és mozgást, amely nélkül egészséges fejlődésről szó sem lehet.

Ez a telek hír szerint a Makói Takarékpénztár tulajdona. Hogy évente mennyit jövedelmez, nem tudhatjuk, de hogy a bank számára ez a telek így nem üzlet, az kétségtelen. Szívesen eladná bizonyára, de nincs rá vevő, mert házhelynek aligha venne meg belőle nagyobb darabot akárki. És itt érvényesül azután dr. vitéz Galamb Sándor eszméje, amely szerint ezt a telket nem is kell megvásárolni, csak olyan szerződést kell kölni a bankkal, amely a várható tiszta jövedelem egy hányadát kötné le a telek amortizációjára.

Nem lehet kétséges, hogy ez a megoldás látszik az egyetlen járható útnak az uszoda megvalósítása felé.”¹⁶

Az újság közzétette egy magát idős, közegészségügyben jártas, és volt sportolói múlttal rendelkező személy véleményét az uszoda építésével kapcsolatban, aki kifejtette, hogy a Teltsch-telek szerinte nem megfelelő e célra, mivel a malom, illetve fűrésztelep, s a környék sertéshizlaldái miatt a levegő nem alkalmas ilyen létesítmény létrehozására.¹⁷

Amint az ma is látható, nem sikerült a Teltsch-féle telken felépíteni a sportuszodát. Úgy látszik, hogy a sors malmának kerekei fölöslegesen őröltek. Két évvel később, ugyancsak a *Makói Újság*ban hirdetések jelentek meg ezen ingatlanon lévő építmények bérletére, melynek kompetenciája még mindig a Makói Takarékpénztáré.

1938-ban a Liget utca 7. sz. alatti, volt Teltsch-féle ipartelep összes faépítményének lebontását kínálták eladásra.¹⁸

15 A délutáni közgyűlés megszavazta a délutáni közgyűlést: Meg kell csinálni a makói sportuszodát. In: *Makói Újság*. 1936. január 21. p. 2.

16 A makói sportuszoda kérdése a városi közgyűlésen. In: *Makói Újság*. 1936. január 23. p. 3.(2. évf. 18.sz.)

17 Az olvasót illeti a szó! A sportuszoda-kérdéshez. In: *Makói Újság*. 2. évf. 1936. február 7. p. 4.

18 *Makói Újság*, 1938. február (4. évfolyam, 25-47. szám)1938-02-18 / 39. szám

Amit csak lehetett, lebontottak és értékesítettek, mint az épületanyagot: cse-repet, ajtókat, ablakokat. Ami a bontásból kikerült, mindent fél áron adtak. A több mázsa fa lerakat is kiárusításra került.

Kiadásra hirdette a Takarékpénztár a „Három szobás, fürdőszobás, komfortos lakást a Liget utca 9. sz. alatt,” melynek bérletét május elsejétől tervezték. Ez az ingatlan pedig a ma is ismeretes Teltsch-villa.¹⁹

A megújulni vágyó Makó városa, ha szűkmarkúan is, de élt a lehetőséggel, hogy polgárainak a kor kihívásainak figyelembevételével alakítsa lakókörnyezetét.

1938 júniusában a vármegye törvényhatósága dr. Kászonyi Richárd²⁰ főispán elnökletével támogatta, hogy a régi Teltsch-féle fatelep parcellázásával két teljesen új utca és egy egészen új belső villatelep létesüljön. Álláspontja szerint az ezzel járó építkezés föllendítené a helyi építőipart, ami az új munkalehetőség mellett a makói lakáshiányra is jótékony hatással lenne. A parcellázó bankérdekeltség azt kérte a várostól, hogy a máshol bevált jó gyakorlat szerint vállalja az új villanegyedben keletkező új utcák közműveinek felállítását. A városi képviselőtestület azonban csak az utcanyitással kapcsolatos földmunkák elvégzését vállalta a város terhére.²¹

*

Az egykori Liget utcai Teltsch-féle „tündérkert” a Takarékpénztár tulajdonába került, melynek jó lenne ismerni a folyamatát.

Dr. Galamb Sándor, a Makói Ujság főszerkesztője egyik helyen ugyanis olyan kijelentést tett: mindenki tudja, miként került el Teltschéktől az ingatlan, ezért igyekezzen a város mindent megtenni, hogy az ő tulajdonába kerüljön át.

Ez arra is enged következtetni, hogy a Teltsch-család nem biztos, hogy saját jószántából adta volna el az ingatlant, hanem az alakuló történelmi helyzet miatt. Egyik opció, hogy a család személyes tervei miatt kerülhettek olyan helyzetbe, ami kényszerítette őket e lépésre... ekkor már kényszerpályán haladt a zsidóság helyzete. Másik opció, mely irreleváns, egyszerűen fel kívánták számolni vállalkozásokat és villájukat...

A Teltsch-villa a 4812/1 helyrajzi számon található, mely a 25858. sz. telekkönyvi betétben van.

---

19 *Makói Ujság*, 1938. február (4. évfolyam, 25-47. szám) 1938-02-06 / 29. szám

20 dr. nagykászonyi Kászonyi Richárd (1887–1955) Csanád-Arad-Torontál egyesített vármegyéék és Hódmezővásárhely főispánja 1937 és 1939 között

21 A Liget-utcai parcellázás ügye a kisgyűlés előtt. In: *Makói Ujság*. IV. évf. 123. sz. 1938. június 2. p. 2.

Mivel a Makói Levéltárnál nincs a 25.000-26.000 sz. telekkönyvi betéti anyag, s az a Földhivatalnál sincs, így föltételezhető, hogy a városnál, egy kiemelt helyen található, mint földhivatali dokumentum. Ha így van, előkerülhet még a teljes dokumentáció, melyből megtudhatjuk, hogy a Teltsch ingatlanok útja hogyan vezetett a Takarékpénztárhoz, majd a Városhoz. Történetünk szempontjából az 1930-as és 1940-es évek tranzakciói a meghatározók.

A Teltsch-villa s hozzá tartozó ingatlan tulajdoni viszonyai napjainkban rendezett. Az 1990. évi LKV. sz. tv. 107. par. /2/ kimondja, hogy *„A tanács és szervei, valamint intézményei kezelésében levő állami ingatlanok, erdők, vizek, - kivéve a védett természetvédelmi területeket és a műemlékileg védett épületeket, építményeket, területeket - pénz és értékpapírok, a törvény hatálybalépésének napján e törvény erejénél fogva a helyi önkormányzatok tulajdonába kerülnek.”*²²

A Földhivatal információs rendszerén keresztül a *Nem hiteles tulajdoni laphoz* nyilvánosan bárki hozzáférhet. Erről többek között azt is megtudhatjuk, hogy a Liget utca 9. sz. 4812/1 helyrajzi számon lévő ingatlan az 1990. évi LKV. sz. tv. 107. par. /2/ alapján Makó Város Önkormányzatának tulajdonát képezi.

E bejegyző határozat érkezési ideje 30977/1992.02.27. A törlő határozat száma: 35758/1998. 04. 30.

A bizonyító erővel nem rendelkező *Nem hiteles tulajdoni lap* több fontos információt közöl az ingatlannal kapcsolatban. A kivett lakóház és udvar 1436 m². A földrészlethez tartozó közös tulajdonban álló épületrészeket és helyiségeket az okirat tartalmazza.

A helyi védelem alatt álló ingatlan még sok érdekes információval szolgálhat a kutatóknak.

---

²² Jogszabályi háttér. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000065.TV> (Letöltés: 2021. 08.12.) Földhivatali Információs Rendszer. Végrehajtás. In: https://info.foldhivatal.hu/tknet/uk_tranzakcio_letoltes6_p.s6?si.. (Letöltés: 2019. 03. 06.)

VIII. A II. VILÁGHÁBORÚ ELŐSZELE

Hazánkban, és a történelmi Magyarországgal érintett utódállamokban, a Német Birodalomban és csatlós államaiban is sorozatban jelentek meg a zsidóüldözéssel, munkaszolgálattal, kényszermunkával kapcsolatos rendelkezések.

Az emberek döbbenettel vették tudomásul 1933-ban a németországi nemzeti szocialisták hatalomra jutását, mely zsidó- és keresztényellenes volt. Életkortól függetlenül átszötte az erőszak a mindennapi életet. 1938 novemberében, az ún. *kristályéjszaka* vérbe borította a német birodalmat, mely az új világégés nyitánya. Indok nélkül folyóújtották a zsinagógákat, kirabolták a zsidó bankokat, betörték a zsidó üzletek kirakatait, de még a zsidó magánházakat is megtámadták. Indok nélkül letartóztatták az embereket, és munkaszolgálatra vitték őket. Aki ellenszegült, azt azonnal letartóztatták, koncentrációs táborba juttatták vagy egyéb módon lehetetlenítették el az életét, ha egyáltalán életben hagyták. Sokaknak nem maradt más megoldás, hátrahagyva addigi egzisztenciájukat, kivándorlásra kényszerültek. A mozik híradói tájékoztattak erről, vagy más forrásból szereztek tudomást róla, de olyan tragikus volt a hír, hogy nem hitték el, mondván, Magyarországon ilyen nem történhet meg. Márpedig hamarosan megbizonyosodhattak, hogy itt is megtörténhet. Az emberek élni akartak, s csak azt hitték el, amit látni szerettek volna. A többi rosszról nem akartak tudomást venni.

A magyarság is revansra vágyott az 1920-as igazságtalan trianoni intézkedések miatt. A magyar nép legfájóbb pontja a történelmi Magyarország megcsonkítása. Ennek orvoslására akár az „ördöggel” is cimboráltak volna, és nem firtatva az új áldozatot, a német nemzeti szocialisták, Hitler¹ személyében meg is találták új szövetségesüket. A gazdasági válság éppúgy, mint az ideológiai nyomás egyre erősebben éreztette hatását. Egy jobb élet reményében, s ha volt olyan párt, mely az emberek elkeseredettségének bármily csekély hangot is adott, melléjük álltak. Ezzel mind a német, mind a magyar politikai elit tisztában volt. 1939. szeptember 1-jén hazánkba is elért a II. világháború előszele, mellyel lassan, de biztosan a Német Birodalom csatlósává vált Magyarország, ami országszerte, így a Tisza-Maros zugában is éreztette hatását.

Folyamatosan jelentek meg hazánkban az úgynevezett zsidótörvények, melyek főlvezetője a *numerus clausus-törvény*², a legnagyobb presztízsű felsőoktatási intézményekbe való beiratkozás szabályozásáról.

1 Hitler, Adolf (1889-1945) osztrák születésű, német politikus, a német birodalom kancellárja, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezetője

2 1920. évi XXV. törvénycikk

1938–1944 között több mint húsz zsidótörvény, rendelet jelent meg, melyekben az antiszemitizmus hajtotta a törvényhozókat.

1938-ban az *első zsidótörvényben*³ a foglalkoztatási kvótát határozták meg a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyára való hivatkozással. A kereskedelmi és ipari vállalatok értelmiségi munkaköreiben 20 %-ban határozták meg a zsidó tisztviselők, kereskedők arányát, ami Teltsch Adolf vállalkozását erősen érintette.

1939-ben a második zsidótörvény⁴ célja kifejezetten a zsidók közéletben, gazdasági életben való korlátozása. Ekkor a kereskedelmi és ipari vállalatok értelmiségi munkaköreiben 12 %-ban határozták meg a zsidó foglalkoztatottak arányát. Sajnálatos módon 6 %-ra visszaszorították az iparjogosítványok kiadását, ami Teltschéknek és a hasonló vállalkozásból élő ipari és kereskedelmi tevékenységgel foglalkozókat rendkívüli módon sújtotta. Még nagyobb érvágás volt a mezőgazdasági ingatlanok tulajdonjogának átadásra való kötelezése. A család számos ingatlana ekkor tizedelődött meg, ráadásul a korábbi aktív közéleti, szakmai szerepvállalásuk, Teltsch Adolf képviseleti joga is törlésre került. A zsidó kifejezést már nemcsak vallási megkülönböztetésre, hanem faji értelemben is használták.

Makón, az 1939. évi IV. tc. rendelkezéseinek hatásaként a számadatok érzékeltetik a változásokat. A törvény hatálybalépése előtt 7814 képviselő-testületi tagválasztó volt, közülük 369 fő zsidó. E tagjegyzékből a törvény alapján 347 zsidó választójoga szűnt meg, így törlésre kerültek. A törvény hatálybalépése előtt 126 képviselő-testületi tag volt, akik közül 20 fő zsidó. A zsidó képviselő-testületi tagok közül 18 főnek szűnt meg a tagsága.⁵ Két fő az I. világháborús érdemeire való tekintettel megtarthatta a státuszát.

1941-ben a *harmadik zsidótörvény*⁶ a házassági jogot szabályozta, gyakorlatilag a náci fajelmélet kiteljesedése. Tiltotta a zsidó és nem zsidó személyek közötti házasságot. Teltschék családjában a szülők megtartották a születésükkor kapott izraelita vallását, de gyermekeik az 1930-as években átkeresztelkedtek református hitre.

1942-ben a *negyedik zsidótörvény*⁷ a mező- és erdőgazdasági ingatlanaitól kívánta megfosztani a zsidóságot. Teltsch Adolfot és családját is megfosztották ingatlanaitól, amely nagy veszteség volt számukra.

3 1938. évi XV. törvénycikk

4 1939. évi IV. törvénycikk

5 Karsai László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944 VI/1285 4. táblázat p. 158
In: Századok, 2004. Lelőhely: https://adt.arcanum.com/hu/view/Szazadok_2004/?query=A%20trianoni%20orsz%C3%A1gr%C3%A9szen%20fekv%C5%91&pg=1334&layout=s (Letöltés: 2021. 08. 01.)

6 1941. évi XV. törvénycikk

7 1942. évi XV. törvénycikk

Így lett a város egyik legjelentősebb üzletembere a belvárosi Bérpalota egyik bérlakásának megtúrt bérlője.

A törvények mindegyike érintette Teltsch Adolf családját. A megszorítások ellene amíg bírta, életben tartotta a vállalkozását, míg azt is kivette a hatalom a kezéből, vagyis zár alá helyezték... az üzemben dolgozók munkabérét természetesen neki kellett előteremteni, melyről szintén előírás rendelkezett, hogy mekkora összeget vehet föl a kifizetésekre a saját pénzéből...

Ezek a rendelkezések az ország legeldugottabb részében is érvényben voltak, és végre is hajtották. Makón is ezek figyelembevételével kellett alkalmazkodni az életkörülményekhez. A sorozások, munkaszolgálati behívások nyilvánvalóvá tették a megváltozott körülményeket.

Évről évre egyre több atrocitás történt, az egyébként békés városban kezdett elharapózni a zsidógyűlölet. Mint mindenhol, itt is akadtak szélsőséges elemek.

Egyre több betörés, birtokháborítás történt a zsidó családok életének megzavarására. Elterjedt, hogy a zsidóktól lopni nem bűn. Voltak, akik úgy vélték, bármit megtehetnek a zsidósággal. Teltsch Adolfékhoz is többször betörték, melyre talán nem került volna sor, ha konszolidáltabb körülmények uralkodtak volna a társadalomban. 1935-ben a cselédjük lopta meg őket a bérpalotai lakásukban, ahonnan elraktározott kézimunkákat, ágy- és ruhaneműt tulajdonított el. Két évvel később, 1937-ben a malomból a volt molnárségéd gépalkatrészeket, dynamót lopott, melybe még a legkisebb fiukat, Pált is bele akarta keverni, mintha az ő utasítására cselekedett volna. Három évvel később, 1940 őszén a bérpalotai lakásuk zárt padlásáról vendégük, Dadányi György főhadnagy holmiját, és a család száradásra kitéregetett ruháit lopták el. Minden sérelmükre elkövetett ügyet kivizsgált a hatóság, s elfogták a tetteseket.

*

A lakosság háborúra való felkészítése, a szükségóvóhelyek kialakítása már 1941-ben megkezdődött.

1941. április 24-én Makó város polgármestere értesítette az intézményeket a *Szükségóvóhelyek végrehajtási határidejé*-nek megrövidítéséről.⁸

Fönnmaradt egy szükségóvóhely kialakítására vonatkozó helyszínrajz, ami a Vásárhelyi utca két oldalán – 45. sz. Búza utca felőli bejáratnál és Vásárhelyi utcafronton a 64. szám – lévő intézmények óvóhelyének elhelyezését ábrázolja.

---

8 SZIK PL Makó 9519/1941. érk. 1941. V. 2.

A római katolikusok által fenntartott iskolákban a Boldogasszony Iskolanővérek,⁹ köztük Zsiros M. Emília tanított. A Vásárhelyi utca 64. számú iskolaépületben kialakított szükségóvóhely biztosított oltalmat elsősorban a gyermekeknek, de a környék felnőtt lakosságának is. Nem messze, a Vásárhelyi utcán állt Teltschék egyik ingatlana, mely korábban a vállalkozásuk helyszíne volt.

A hátsországi települések is megszenvedték a háborút. Makó, mint határváros hadi szempontból különösen frekventált helyszínnek minősült. A fronton lévő katonák ételmezését, ruházását, lovakkal való ellátását is a hátsországból biztosították. A front közeledtével hadi kórházat is fenntartottak. Addig, amíg a front nem érte el a várost, hátsországi vették ki részét a háborúból, majd állta az ostromot.

Dr. Bécsy Bertalan polgármester készített cipőket a leventéknek és a szegény iskolás gyermekeknek, melyet a tűzoltólaktanya nagytermében osztottak ki. A leventék személyesen vehették át a cipőket, míg az iskolásokat az iskolák igazgatói, melyet intézményeikben ők adtak át a tanulóiknak. Ezzel együtt 250 db ruha- ill. alsóneműt is kaptak, melyet a főispánné készített a szegényházi nővérek és a MANSZ-hölgyek¹⁰ közreműködésével. Az anyag többségét a MANSZ szerezte be, de adományozott Pintér József kereskedő is. Az adományozás érdekessége, hogy tíz pár leventebakancsra a makói találmányú cellulózból vertek talpat, hogy az új cipőt talpat ezzel is teszteljék. Az iskolások örömmel vállalták, a szülők pedig úgy voltak vele, legalább addig is normális cipő van a gyerekük lábán.

A cellulóz cipőt talp készítése eljárásának alapja, hogy a farostos anyagból, akár kukoricaszárból, cellulózt vonnak ki és kötőanyag hozzáadásával ebből különleges eljárással cipőt talpat préselnek. A kísérletek azt bizonyították, hogy jó a kopásállósága, a vizet sem engedi át olyan könnyen, mint a bőr, ráadásul sokkal könnyebbek az ebből készült lábbelik, mint a bőrből készültek. Az 1940-es évek elején számtalan újságban olvashattak erről az érdeklődők, de Makón személyesen is meggyőződhetek róla. Különösen az ifjúság volt fogékony a tesztelésre, melyről később a szüleim is beszéltek, akik gyermekként maguk is viselték az ilyen lábbelit. Ezzel nem is lett volna probléma, de azzal már igen, hogy az oroszországi nagy hidegbe is ilyen csizmákban küldték ki a makói munkaszolgálatosok egy részét.

Még itthon voltak a zsidók, nem lehetett tudni, hogy mi is lesz velük, máris nagy tülekedés vette kezdetét, hogy megszerezzék vagyonukat, különösen az ingatlanikat. Volt, aki még a hivatali jogával is visszaélt. Teltschék bérpalotai lakásbérletményét mindenképp meg akarta szerezni Szigeti Ferenc.

---

9 Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek. 2012-től Boldogasszony Iskolanővérek

10 MANSZ: Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. In: Délmagyarország 18. évf. 14. sz. 1942. január 18. Lelőhely: Hungaricana https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarország_1942_01/?pg=124&layout=s&query=Mak%C3%B3 (Letöltés: 2019. 03. 11.)

Ebből az ügyből per is kerekedett. A tisztviselő odáig alacsonyodott, hogy közbenjárására Teltsch Pált munkaszolgálatosként kivitték az orosz frontra.¹¹

Az újabb zsidótörvény alapján ismét zsidó tagot töröltek Makó város, és Csanád megye képviselő-testületéből, annak ellenére, hogy a zsidótörvény értelmében kivételezettnek volt tekintendő. A döntést, s annak végrehajtását elfogadták, és a nyilvánosság nélkülözésével baráti körben bizalmasan megbeszélték a politikai helyzetet, melyhez a békeség érdekében a legmesszebbmenőig alkalmazkodtak az érintettek.

1943. május 19-én az Országos Izraelita Irodához folyamodott a makói Izraelita Hitközség, hogy Messinger Aladár baromfikereskedőt kijelölhessék,¹² aki 1914-ben kezdte meg gimnáziumi tanulmányait a makói Főgimnáziumban, ahol osztálytársa volt Mandl Pál, szintén izraelita vallású tanuló,¹³ a jeles hagymakereskedő családjából. A kijelölésre ekkor már csak úgy volt lehetőség, ha valaki meghalt, s helyette kényvezhette az új jelölt a kinevezését. Így biztosították a zsidó kereskedők, iparosok részére a megállapított kvótát.

---

11 A dokumentált történetet a Teltsch Pálról szóló részben ismerhetjük meg.

12 Országos Izraelita Iroda 82100 ikt. sz.

13 Makó Állami Főgimnázium Értesítője. 1914. p. 36. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/Mako_19206_AllamiFogimnazium_19225_1914/?query=Messinger%20Alad%C3%A1r&pg=37&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

A kis „lelenc”

A társadalmi feszültséggel, és a gazdasági válsággal küszködő országban a szegények helyzete egyre kilátástalanabbá vált. Amíg 1935-ben 38 616 állami gondozottat (akkori szóhasználatul lelencet) tartottak nyilván, addig 1940-ben már 45 000 gyermeket. A háborús években 60 000 főre emelkedett a számuk. Az állami gondozott gyermekek 95 %-át nevelőszülőknél helyezték el.¹ A szegénygondozás egyre nagyobb kihívás elé állította az államot éppúgy, mint az egyházat. A szociális gondoskodásban a Vöröskereszt és a női szerzetesrendek vállalták többnyire ezt a szolgálatot. 1948-ig igen mostoha körülmények között végezték a munkájukat, amikor is politikai megfontolásból nemcsak beszüntették a működésüket, de meg is alázták sok esetben őket az önzetlen szolgálatukban.

A püspöki hivatal megbízásából a Boldogasszony Iskolanővérek vették át Szegezen a krízishelyzetbe került intézményben a közel száz gyermek gondozását.

Az Árpád Nevelőotthon Újszegeden volt, ahol nővérek látták el a szolgálatot. Makón két rend is felkarolta az árva gyermekeket. A Szent Vince rendi irgalmas nővérek főként a kórházi ápolást végezték, míg a Boldogasszony Iskolanővérek a gyermekek nevelésével, oktatásával foglalkoztak, és tartották a kapcsolatot a nevelőszülőkkal, ami családonként más-más helyzet elé állította őket.

Ilyen társadalmi körülmények között került Kovács Márton és Chindea Katalin kislánya, Kovács Katalin is három testvérével az otthonba.

Kovács Márton és Chindea Katalin házasságából hat gyermek született. A legkisebb gyermek alig töltötte be a hat hónapot, amikor tüdőgyulladást kapott a legyöngült édesanya. Kórházi gyógykezelésben részesítették. Mivel nem javult az állapota, megműtötték, amit nem bírt ki a szervezete, s 1941. január 17-én a bányaidai kórházban elhunyt. Tatabányán temették el, a család akkori lakhelyén. A legkisebb gyermek az édesanya gyógykezelésének ideje alatt bent volt vele a kórházban. A gyermektelen főorvos és felesége megszerette a babát. Az anya halálát követően kérték is az apát, adja örökbe nekik, de Kovács Márton nem bírta odaadni a gyermekét, noha tudta, sokkal jobb életet biztosítanának neki, mint amit ő valaha is tudna.

---

1 Bányász Rezső: Amit még el kell mondani az ifjúsági tanácskozás előtt. Szabad Ifjúság, 1956. szeptember 23. Lapszemle 1956. In: https://archivnet.hu/sajtofigyelo/amit_meg_el_kell_mondani_az_ifjusagi_tanacskozás_elott.html (Letöltés: 2021. 08. 08.)

Az anya temetését követően Kovács Márton a hat árva gyermekkel hazautazott Algyőre, az ősi családi fészekbe. Idős, özvegy édesapja ekkor a „Nagyfa-gödrök”-nél lakott. Testvérei Algyőn és Hódmezővásárhelyen. Ők elvállaltak volna egy-egy gyereket nevelni, örökbe is, ám Kovács Márton felesége kívánságát tiszteletben tartva, nem akarta, hogy elszakadjanak egymástól.

1941 januárjában tartalékosként nem sokat tudott tenni. Végül – látva a sok-gyermekes testvéreinek életét –, úgy döntött, hogy a négy fiatalabb gyermeket beadja a gyermekotthonba, s ha véget ér a háború, akkor értük megy, s ő neveli fel őket. A két nagyobb gyermeket pedig maga mellett tartja.

„Meghalt az édesanyánk. A mi számunkra nem volt a világon senki, aki gondoskodjon rólunk. Se nagyszülő, se nagynéni, senki. A hat apró család héthónapos-tól kilencévesig, meg a szegénység, a magány. Anya nélkül szegény apánk majd elvesztette az eszét: - most mi lesz? 1941 januárját írtuk: nagy szegénység, nyomor, hideg tél, és tehetetlenség.”²

Az első elhelyezési próbálkozás nem sikerült, mert nem megfelelő nevelőkhöz kerültek a gyerekek. Egy hónap múlva új családokat kellett keresni.

Kovács Márton ekkor kereste föl Teltsch Adolfot, egykori munkaadóját, akivel szinte baráti kapcsolat alakult ki a közös munka során. A faúsztatások idejéből jól ismerték egymást, összekovácsolódtak. Később még a felesége is megismerte a fa-kereskedőt, aki erdélyiekkel, magyarokkal és románokkal is üzletelt. Kovács Márton tehát megkereste Teltsch Adolfot, hogy családja befolyásával segítsen elrendezni, hogy a gyerekei egymás közelében kerüljenek elhelyezésre, ne legyenek egyedül, különösen az ikrek ne legyenek elszakítva egymástól. Teltsch Adolf a sógorára, Domán Mátyásra,³ a szegedi Zsidó Árvagyylet tisztikarának, mint választmányi tagjára való hivatkozással elintézte, hogy vegyék be a négy gyermeket a szegedi otthonba. Onnan kerültek ki Makóra, Kiszomborba és az ikrek Makó-Rákosra.

Teltsch Adolf és felesége számára misszió volt, hogy nehéz életkilátásaik ellenére segítsenek Kovács Márton családján, aki megígértette velük, ha ő elesne a harcokban, akkor a kis Katicát Teltschék vegyék magukhoz, s mint sajátjukat, neveljék föl. Teltschék megígérték, bár az ő helyzetük még bizonytalanabb volt, mint az özvegy apáé. Zsidó származásuk miatt az újvárosi Kincses nénit, és egy másik aszszonyt „Nagy nénit” is be kellett vonni a kis Katica felügyeletébe. A nénik vigyáztak rá többnyire, de Teltschék is odafigyeltek a kislánnyal való foglalkozásra.

---

² ZOMBORI Istvánné (Kovács Erzsébet) emlékezése. Kézirat. Mindszent. 2000. Lejegyezte: Atkári Zoltánné

³ Domán Mátyás (1876-1941) apja Domán Mihály kereskedő, kitől ő vette át az üzletet. Fia Domán Miklós vívó.

Katica a Liget utcai villa szuterénjében volt leginkább, vagy az öreg Teltsch-házban. Kincses bácsi⁴ is itt dolgozott az egyik műhelyben, a fával. Saját üzlete a főtéren volt, egy kicsi kis műhely, melynek apró, barnára festett ablakai hívogatták a megrendelőket, ahol kések, konyhai, háztartási eszközök, mindennapos, fából faragott szép portékákat készített. Nagy néni⁵, aki nem volt már fiatal, több árva gyermeket fölnevelt, szinte abból állt az élete.

Az idősödő Teltschék mindenben támogatták a kislányt, bár idővel ez nem volt olyan egyszerű, mivel Teltschék izraelita vallásúak voltak, Katica meg görögkeleti. Teltschék a városi bérpalotában laktak, de jól ismerték az újvárosi részt is, mivel a régi házuk a Vásárhelyi utca elején volt. A villájuk a város másik részén, a Szuszogóban, ahol szerényen ugyan, de még működött a fatelep. Teltschék jó ismerősei, Kincses néni és Nagy néni segítette Katica ellátásában, akinek a villában és Makó-Újvároson is otthona lett, nem messze a Búza utcai zárdától.

Az állami, lelences gyermekek fejlődését az iskolanővérek kísérték figyelemmel. Katica hamar megszerette őket, különösen Zsiros M. Emília nővért, aki édesanyjára emlékeztette. Emília nővérnek mindig levendula illata volt, mint édesanyjának. A kedves nővér megnyugtatta a négyéves kislányt, mellette biztonságban érezhette magát. Gyorsan barátokra lelt, mivel szép, és eléggé cserfes kislány volt, aki a Sári babájával elválaszthatatlan szimbiózisban élt. A Madarász utcabeli gyerekekkel, ahol Kincses néniék is laktak, meg most már ő is, éppúgy barátkozott, mint a Liget és a Tisza utcaiakkal. Jól fölhalálta velük magát. Szeretett bandázni.

*

Katica legkisebb testvére egy rendes kiszombori családhoz került, akik nagyon megszerették. Az ikrek nehéz körülményeket fogtak ki, mert őket cselédnek tekintették, dolgoztatták őket, a jószágtartásból kellett kivenni részüket. Egy előnye volt ennek az elhelyezésnek, mégpedig az, hogy legalább együtt lehettek.

A két nagyobb gyermek, – a kilencéves Erzsébet és a hétéves Marci – pedig, amíg dolgozhatott az édesapjuk, addig mentek vele, vagy ismerős vigyázott rájuk. A kilencéves kislány korán megtanult főzni, majd ő vezette a háztartást. Amikor Kovács Mártonnak szolgálatba kellett mennie a Tiszához, az utász zászlóaljhoz, Galambosi néni felügyelte a kiskamaszokat.

---

4 Kincses Imre készítette a Szent László király római katolikus templom padjait 1914-ben. Késes, köszörűs is volt, de a fűrésztelepen is dolgozott. Makó-Újvároson a Tulipán, Fecske és Madarász utca körül lakott, görögkatolikus család.

5 Nagy néni nevére nem emlékszünk pontosan, ezért ez egy fiktív név

A háború, a nagy szegénység és sok családi tragédia miatt az árvaházakban, gyermek nevelőotthonokban egyre több árva gyermek elhelyezését kérték. Örültek, ha jelentkezett valaki ebben a nehéz időben a kis árvák gondozására. Így szemet hunytak afölött, hogy a Teltsch és Domán család izraelita vallású. Ismerték őket, tudták, hogy jóra való, közösségért élő családok.

Igyekeztek Katicát megfelelően elhelyezni, hogy könnyítsenek családjá utáni vágyán. Idős emberek vették körül, kiknek gyerekeik már felnőttek. A kislány boldogságot, szeretetet hozott az életükbe. Kincses bácsi szép építőkockákat vágott ki a maradék faanyagból. Még a Sári babának is készített bútort, de az egész gazdasági udvar népes lakóseregét kifaragta fából. Hintalova is lett...

Gyakran látogatták a *Kedvesnővéreket*, akik az árvaházi gyerekekkel a zárda kertjében, vagy a meleg szobában foglalkoztak. A kápolnájukban, a zárda egyik imatermében imádkoztak, majd az étkezőben finom kakaóval és kaláccsal vendégelték meg őket. Itt ismerte meg Katica az egyik újbárosi nővért, Emília nővért, aki később a tanító nénije is lett.

A kislány gyorsan megbarátkozott Teltsch Adolf – Dolfi bácsi – lányával, dr. Baranyi Jánosnéval, aki akkor már igencsak néni volt számára, hiszen betöltötte a negyven évet. Ennek ellenére úgy maradt meg emlékezetében, hogy „szép Lili, aki-ről Kincses néni azt mondta, színésznő is lehetett volna.”

Élénk fantáziájú gyermek volt Katica. Szerette kihallgatni a felnőtteket, amikor titkos dolgokról beszéltek, gondolván, hogy senki sem hallja őket. Amit hallott, néha kiegészítette saját fantáziája szerint. Amikor már nagybabcská lett, a hallottakat a cimborákkal meg is beszélték. Mindenkinek volt valami titkos híre otthonról, amit ők a maguk tudása szerint értelmeztek.

Sokat jártak a Katolikus Kör mozijába, mely a Bérpalota közelében volt, ahol Dolfi bácsiék laktak. A moziban hallott, a népszerű Karády Katalin dalait Lili is énekelte, miközben a férje zongorán kísérte. Ez nagyon tetszett Katicának, ezért úgy gondolta, ő is színésznő lesz, ha felnőtt. Sokat jártak a moziba, ahonnan Katica gyorsan megtanulta az aktuális slágereket, melyeket otthon is énekelték. Szeretett Dolfi bácsival énekelni, mert szép hangja volt, akár az édesapjáé. Néha, amikor maguk között voltak, Teltschné, „Gizella mama” kísért zongorán, s Katicára irányult a figyelmük, ami nagyon tetszett neki.

Kedves játék volt számára, amikor az ételfelvonóba tett ételt, edényeket fuvarozhatta. Mivel a konyha melletti szobában volt a helye, ezért sokszor a Sári babát is meglifteztette. A ház minden része tartogatott számára valami csodát, melyből néhányat megőrzött még felnőtt korában is. A legtitokzatosabb, egyben legbiztonságosabb hely a szuterénből induló ételfelvonó volt.

A szomszéd utcában, a Tisza utcában vele hasonló korú fiú testvérpár lakott, Pali és Öcsi. Velük, meg a többi utcabéli gyerekekkel, főként fiúkkal, de néha Margitkával, az osztálytársával, a szomszédjával is csatangoltak a Szuszogóban. A fiúkkal elmentek a méntelepre a lovakat is meglesni fedeztetés közben. Ezt nem helyeselte a görög katolikus vallású Kincses néni, kiváltképp Gizella mama, mondván, nem illemtudó, jó kislánynak való az ilyen csatangolás.

A kis banda ennek ellenére szeretett a vásártérre is kijárni, mert ott is sokféle embert, portékáját dicsérő kofát, pajeszos zsidókat, cigány lókupeceket láthattak, ahol mindig történt valami érdekes. Megtörtént, hogy szétszaladtak a libák, s meg akarták csípni az embereket, azok meg össze-vissza szaladgáltak. Ők persze ilyenkor jót nevettek rajtuk. Számtalan mulatságos eset akadt... A Maroshoz is kimentek, pedig azt nagyon tiltották minden családban, mert az volt a legveszélyesebb hely a városban. Attól veszélyesebb hely csak a Gyilkos-tó volt. Oda még ők is féltek kimenni, csak messziről lesték meg. Így legfőljebb a kisvasútig mentek, ahonnan lehetett látni a hídon áthaladó forgalmat. Ritkán, de előfordult, hogy lementek a Maros partjára, s onnan dobálták a kavicsokat és botokat a vízbe. Félelmetes volt, mert a Maros partja meredeken magasodott a víz fölé, mely szinte alámosta. Amikor már nagyon alámosta a partot a víz, kilátszott a fák göcsörtös, girbe-gurba gyökere. Tudták, hogy életveszélyes odamenni, mert egy pillanat alatt leszakadhattott, s nem tud menekülni az óvatlan báméskodó. Az örvény egy pillanat alatt magával ragadta a gyereket, s levitte a mélybe, ahol elveszett örökre. A felnőttektől hallották, hogy ilyen eset szinte minden évben történik, ezért intették őket a Maros-parti bókászástól.

Ha tehették, elmentek a csendőrlaktanyához, s várták, mikor jönnek ki a masírozó csendőrnövendékek, a kadéto. Az egyenruhás kadéto és csendőrök látványára magával ragadta a gyerekeket. A menetgyakorlat a Magyar Királyi Csendőrpálotától a Korona Szállót övező macskaköves úton át haladt. Közben hazafias indulókat, dalokat énekeltek. Ők, mint gyerekek, nyomukban meneteltek, s velük együtt harsogták a haza védelmére ösztönző, *Esik az eső, ázik a heveder, Szárnya, szárnya kaszárnya belseje, Föl, föl vitézek, Csendőrinduló* és még számos, egy időben irredeantának nevezett dalokat. Később katonák és leventék is meneteltek, ami érdeklődéssel, ugyanakkor borzongással töltötte el a város felnőtt lakosságát. Különösen akkor, amikor a menetgyakorlat nótáiba bekerült az országos viszonylatban is egyre többet harsogott gyalázkodó rigmus: *Egy rabbi, két rabbi, /fölkötötték a főrab-bit/Éljen Szálasi, meg a Hitler!/Üssük a zsidókat bikacsökkel.*⁶

---

6 A népszerű *Négy cili, hat cili* című dal zenéjére énekeltek. Volt, amikor a „fölkötötték” helyett azt skandálták a felnőttek: „megdöglött”

Azok a hat-nyolc éves korú gyerekek, akiket vonzott a menetelő katonák díszes egyenruhája, kellemes hangorgánuma, a rendezett sorokban vonuló, ütemes léptekkel haladó életerős férfiak és a kakastollas csendőrök lenyűgöző látványa, miként a haza szeretetére buzdító dalokat énekeltek, fel sem fogták a népszerű dallammal skandált gyalázkodást. A kockakövekkel kirakott úton egyszerre zengő csizmasarkok mégis arra készítették a látványban gyönyörködőket, hogy ébredjenek föl az álomvilágból, s vegyék tudomásul, milyen nagy baj van! Legtöbben elszornyulkodtak, hátat fordítottak és sietve távoztak. Persze voltak olyanok is, akik felnőtt létük ellenére nevetgélve hírsztelték a gyalázatos rigmust.

A gyerekek is kiértették a szövegből, hogy valami nincs rendjén. Félelmet keltett a szabályos menet, a tisztelgés, a dalok szövege. A menetelésből elégük lett. Leültek az árokparton, s a hallottakról beszélgettek. A fiúk azt mondták, rohadt szemetek, akik ilyen hírsztelnek. Miért kellene a zsidókat ütni? Mi az, hogy „megdöglött a főrabbi”? Ilyet nem mond normális ember! Én betöröm a pofáját, ha meghallom valakitől, hogy ezt énekl! Katica és Margitka hallgatott, de nem hagyta nyugodni őket sem a dolog. El is határozták, hogy másnap megkérdezik Emília nővértől, hogy mi az a bikacsök.⁷ Katica kérdezte meg, mert jó kislány volt, és tudták, hogy Emília nővér rá nem haragszik meg olyan könnyen. A nővért azonban meglepte a kérdés. Amikor hallotta ezt a borzalmat énekelni, tisztában volt vele, hogy egyszer szóba hozzák a gyerekek. Először visszakérdezett, hogy megtudja, igazából mi foglalkoztatja a kislányt.

– Láttad már ugye, hogy pálcával kap tenyerest, aki nem viselkedik jól?

– Igen láttam.

– Amit kérdeztél, az is egy fenytetésre alkalmas, a vesszőnél hajlékonyabb eszköz, csak nem pálcának nevezik, hanem annak, amit hallottatok.

– De Emília nővér, miért kell a zsidókat ütni? Miért mondják, hogy *fölkötötték a főrabbit*? – feszegette ekkor már Katica a témát.

– Ez csúnya dolog. Nem mondunk ilyet az embertársainkra, s nem is bántjuk a másikat. Néha a felnőttek olyat is megtesznek, ami nem helyes. Ti is láttátok a moziban a filmet, amelynek egyik dalát butaságból átköltötték a felnőttek. Így keletkezett ez a gúnyolódás. Vannak, akiknek ez nem jelent semmit. De ti gyerekek, ti már tudjátok, hogy nem bántjuk egymást, nem erőszakoskodunk, mert az nem helyénvaló.

A gyerekek gondolataikba merültek, s nagy hallgatás borult rájuk. Azért voltak olyan okosak, s hallottak már annyit az életről, hogy tudták, mit jelent az *„Éljen Szálasi, meg a Hitler,”* hisz jól ismerték a karlendítéses köszöntést. Így elhagyták a téma feszegetését.

⁷ Bikacsök: a bika hímvesszőjéből készített pálcaszerű, verő alkalmatosság

Otthon azonban ismét szóba került. A fiúk megtudták, mi is valójában az a bika-csök. De nem attól lettek okosak, hogy azt megtudták, hanem attól, hogy a zsidók elleni erőszakról beszélgettek. Ettől kezdve tisztos távolságból hallgatták a menelő katonák énekeit, és nem skandáltak velük együtt.

Új élményt kerestek Újvároson, ahol nem messze a zárdához, a Vásárhelyi utcán sütötték a pászkát. A kemencét korán fölfűtötték. Amikor ezzel kész voltak, a paraszt a kemence falához tolták, s a téglával kirakott alját tisztára söpörték egy nyélre erősített libaszárny-véggel, hogy az arra rakott pászkatészta ne nagyon legyen hamus. Ha egy kis hamu rajtamaradt, nem számított, mert azt mondták, egyszer mindannyian porrá leszünk. A kamin környéke, de még a mennyezet is fekete volt a füsttől és a szálló pörnyétől.

A pászkát a fehérre meszelt, igaz kicsit málló vakolatú tiszta konyhában készítették az asszonyok és lányok lisztből víz és só hozzáadásával. Ezt jól kigyúrták, s vékony, palacsintaformájúra nyújtották, picit meghintették sóval, és megszurkálták, hogy sütéskor ne púposodjon annyira föl. Amikor elkészültek, egy falapátra tették, s bevetették a kemencébe, ahol elfért egyszerre vagy húsz pászka is, de ajánlatosabb volt kevesebbet bevetni, mert így könnyebben lehetett megfordítani, és jobban férték a „kenyérkép” egymás mellett, s így nem égette meg olyan hamar a parázs. Mire az utolsót bevetették, máris fordíthatták az elejét, mert szinte ugrándozott, fújtatott a pászka sülés közben. A kemence ajtaja állandóan nyitva volt. A pirosan izzó paráztól a szikrázó kemencealj ontotta a meleget. Nagyon figyelni kellett, hogy ne égjen meg a tészta. A hosszúnyelű, fából készült lapáttal, amivel bevetették a nyers tésztát, azzal alányúltak, úgy szedték ki a sült pászkát. Ha nem sikerült, akkor a pizskafával segítettek rá. A kemence mellett lévő asztalra csúszatták a forró pászkát, melynek kellemes illata még az utcán is érződött. Egész nap tartott a sütés. A gyerekek a pászka hazavitelében segídezhetnek. Az ajtóban csapatostul várták, hogy mikor vihetik a saját családjuk pászkáját, vagy akitől megbízásuk volt. Várakozás közben elteltek a kellemes sült illattal. Akár egy tucat pászkát is egymás tetejére raktak az ügyesebbjei, s úgy vitték a kovásztalan kenyeret. Ezt a bravúrt főleg a legények mutatták be az ott lévő lányok elbűvölésére.

A kicsik azt várták, mikor akad egy túlsült, hitványra sikeredett pászka, amit megkaphattak, s nyomban megehették. Mindezek mellett azért is szerették a pászkasütést, mert ilyenkor vidám volt mindenki. Sokat viccelődtek egymással, énekeltek és bolondoztak a felnőttek. A kimerítő munkát a fiatalabbak jobban bírták, mint az idősebbek, de szívesen voltak együtt. Nem a munka, hanem az együtt töltött idő volt értékes, mégpedig attól, hogy az ősi, kovásztalan kenyér ünnepére együtt készülhettek föl. Előfordult, hogy a család saját részére a konyhai sparhelt platniján sütött pászkát.

Ezt ugyanúgy letakarították a lúdszárny-véggel, s erre a platnira annyi pászkalapot hajigáltak, amennyi csak ráfért az előre kinyújtott tésztából. A forró platnin is pillanatok alatt felpúposodott a villával megszúrkált nyers pászka, amit gyorsan meg kellett fordítani, nehogy odaégjen, és a másik oldala is ropogósra süljön. Ha volt gyerek, akkor ő tüzelhetett, ami kitüntetés volt számára, hisz a tűzmestéri poszt nagyon fontos volt a háztartásban. Jó munkája elismeréseként kapott is a sült pászkból. Ilyenkor az anya vagy aki sütötte a pászkat, néhány történetet is elbeszélt a zsidóság sorsáról, amit szívesen hallgatott bárki. Pászkasütéskor a bevetett tésztára irányult a figyelem, mert gyorsan kellett sülnie, nem panghatott a platnin, mert akkor átvette volna a platni vas ízét vagy megégett volna a külseje, a közepe meg nyers maradhatott.

*

Édesanyám otthon, a tűzhely platniján sütötte a pászkat. A felhólyagosodó, piros kis sült pikkelyecskék s a belőle áradó illat varázslat volt számomra, miközben hallgattam édesanyám gyerekkori emlékeit.

A pászka napokig ízletes csemege. Szerettük a belőle készült, az ünnepi ebédek aransárgán csillogó levesében úszó gombócokat, melynek elkészítését édesanyám egész életében sajátos rituálé közepette végezte. Fehér süteményes kötényét maga elé kötötte. Az asztalra szintúgy fehér „sütős”, csak erre használt, len abroszt terített. A szakajtó lisztet kissé megveregette, föllazította. Egy fajansz tálba egy csészényi szitált lisztet, majd vizet kanalazott, amit jól elkevert. Apró cipócskát formált belőle, s a nyújtódeszkán vékonyra nyújtotta, majd jól megszúrkálta villával. Akkora lett, mint egy palacsinta. A megtisztított platnira dobta, s onnan el se mozdult, míg a pászka el nem kezdett emelkedni. Először lassan, mint az idős néni járása. Hirtelen fölgyorsult, miközben a tésztában megbúvó levegőtől mintha ki akart volna durranni. Ekkor gyakorlott mozdulattal alányúlt édesanyám, s megfordította a pászka „kenyérkét”. A másik oldal sütése közben már nem táncikált annyira a tészta, de az illatából lehetett érezni, hogy megsült. Ha csörgősre sült a pászka, azonnal porrá lehetett zúzni a mozsárban. Ha nem sült csörgősre, mert kicsit vastagabbra sikerült, akkor várni kellett, hogy jól kiszáradjon a széljárta gangon, amit később el lehetett csomagolni egy papírdobozba, és kedvünk szerint rájárhattunk, ha megkívántuk.

Amikor édesanyám jól széttörte, majd apróra zúzta a pászkat, egy kisebb tálkába öntötte. Megfűszerezte, tojással s csepp libazsírral, kicsi vízzel összedolgozta. Hűvösre tette, hogy jól összeérjenek az ízek és megpuhuljon a pászka gombóc masszája.

A leszűrt húslevest előkészítette, majd a diónyi pászkagombócokat beletette a lassan fővő húslevesbe. Alighogy megfordult, máris ott lebegtek a főtt pászkagombócok a leves felszínén. A legszebb aranysárga színű, és legízletesebb leves volt ez. Amikor elkészült az étellel, komótosan megterítettünk, ahogy azt ünnepnapokon Teltschnétől látta, és a család legnagyobb örömére elérkezett a lakoma ideje...

A maradék pászkát nem kellett sokáig rakosgatni, mert a gyerekek rájártak, s gyorsan elfogyott, mivel magában ropogtatva is jóízű csemege volt.

Mire eljött az 1944-es *fekete tavasz*, mindennapossá váltak a zsidótörvények betartásából adódó nehézségek. Ennek ellenére igyekezett mindenki a megpróbáltatásokkal együtt élni.

A zsidóság, köztük Teltsch Adolf életterét is szűk korlátok közé szorította a hatalom. Kovács Mártont szolgálatra hívták – mint utászt –, a csongrádi pontonhídhöz. Az MTI pedig bejelentette, hogy március 15-én a délelőtti órákban egyes ellenséges repülőgépek különböző útvonalon az ország délnyugati határát átlépve zavaró repülést végeztek. Hogy mi célból, csak találgatták az emberek.

Hazánk német megszállásának dátum szerinti időpontja 1944. március 19-e. Teljhatalmú magyarországi megbízottnak Veessenmayer, Edmund¹ diplomatát, SS-tisztet neveztek ki, aki meghatározó szerepet játszott a zsidóság deportálásában és a későbbi nyilas hatalomátvételben.

A dél-magyarországi rész megszállását Szerbia felől indították. A Tisza vonalánál zárat építettek ki. A szegedi, az algyői, és a csongrádi hidakat egy-egy század, a tápai, az algyői és a Mindszenti kompátkelőhelyeket egy-egy szakasz zárta le. Egy ideig szünetelt a közlekedés. Március végétől szabadították fel a vonatokat, a kocsikat, végül a gyalogosok részére. A Tiszántúlon Debrecenben rendezték be a német parancsnokságot. Csongrád megye tiszántúli része, Csanád-Arad-Torontál vármegye, Makó és környéke Újszegeddel a Hódmezővásárhelyen levő Ortskommandatur I. 726. sz. parancsnoksághoz került.

Az SS Biztonsági Rendőrség parancsnoksága elsőként érkezett Szegedre, majd Makón is létrehozta a Gestapo-kirendeltséget.

A németek főbb feladatai közé tartozott a városok és a megye gazdasági életének alárendelése a birodalmi érdekeknek, amely az erők koncentrálását jelentette számukra. Ahhoz, hogy ezt zavartalanul véghezvigyék, németbarát vezetőket neveztek ki. A hivatalokban a számukra nem megfelelő vagy nem kellően együttműködő vezetőket, hivatalnokokat nyugdíjazták, mint Makón Könyves-Kolonics József² főügyészt. Ugyanekkor tiszteletbeli címmel láttak el többeket, akik kiszolgálták őket.

A német megszállásnak soha nem gondolt következményei lettek. A Gestapo igyekezett távol tartania magát az erőszakos megoldásoktól. A háttérből irányított, s a helyi – németbarát – vezetés hajtotta végre a kiadott és sugallt feladatokat.

---

1 Veessenmayer, Edmund (1904–1977) Magyarország teljhatalmú német nagykövete

2 dr. Könyves-Kolonics József (1884–1955) főügyész

Még márciusban, a fasiszta párt kivételével, feloszlattak minden legális pártot (Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Parasztszövetség). Makón a szociáldemokraták és a szakszervezet Barcsay utcai házát kisajátították, mondván, lakásoknak adják ki. A munkásmozgalmi vezetőket és a kommunis tagyanús személyeket internálták. Többségüket Ricsére, másokat a kistarcsai táborba, néhányukat Nagykanizsára.³

*

1944. március 26-án Makón tartották a volt cs. és kir. 4. huszárezred hagyományos ezrednapját.⁴ A katonák felvonulása ámulattal töltötte el az embereket. A felnőtteket vészjósló érzések kerítették hatalmukba, míg a gyerekek a masírozó katonákat követték. A Korona Szálló körüli macskakővel burkolt úton hangosan kopogtak a vasalt csizmák sarkai és a faroló lovak patkói. A férfi énekszó, s az egyenruhás, életerős férfiak megbabonázták a nézőket.

Nap mint nap újabb zsidótörvényt jelentett be a kormány, melyet az MTI adott hírül. Ekkorra már a zsidóság életterét úgy beszűkítették, hogy szinte teljesen ellehetetlenítették.

Az 1944. március 30-i hivatalos lap pénteki száma közölte a magyar királyi minisztérium 1240/1944. M.E. sz. rendeletét a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában, mely szerint minden hatodik életévét betöltött zsidó személy – nemre való tekintet nélkül – köteles házon kívül felső ruhadarabjának bal mellrészén jól láthatóan tízszer tíz centiméteres szövet-, selyem vagy bársony anyagból készült kanárisárga színű hatágú csillagot viselni.⁵

A városban a kialakult helyzetre való tekintettel 1944. március 31-én bezárták az iskolákat. Csak a vizsgákat tartották meg. A bizonyítványokat április 4-én osztották ki.

*

A IV. Alföldi (Szeged) Községkerületbe tartozott Makó, melyekhez mint fiókot sorolták Tótkomlóst és Battonyát.

---

3 Kanyó Ferenc: Német megszállás Csongrád megyében (2.) Tragikus következmények. In: DM 1984. márc. 18. In: file:///C:/Users/Kati/Downloads/CsongradMegyeiHirlap_1984_03-1614026873_pages134-134.pdf (Letöltés: 2021. 06.25.)

4 Ezredünnepély. In: Délmagyarország. 1944. március 19. (20. évf. 64. sz.) p. 8.

5 Kormányrendelet a zsidók megkülönböztető jelzéséről. In: MTI 1944. márc. 30. 18. kiad. 16.30 perc

A Magyar Zsidók Központi Tanácsa 1944. április 10-én kérdőívek segítségével összeírta az összes magyarországi zsidó hitközséget.⁶

Csanád–Arad–Torontál vármegye *Makó A anyahitközsége – Izraelita Hitközség Makón* – a kongresszusi zsidóság 550 főt számlált, akik közül 212 fő adózót tartottak nyilván. Elnöke Hetényi Sándor, kinek polgári foglalkozása kereskedő. Anyakönyvvezető rabbijuk dr. Kecskeméti Ármin. Összesen hat fizetett alkalmazottal működött a hitközség, melybe a tanító is beleértendő. Külön rabbijuk nem volt.

Egy elemi *iskolát* tartottak fön, melybe 41 tanuló járt. Egy tanerő látta el a pedagógiai tevékenységet.

A hitközség intézményeként működött az *Aggok háza*⁷, ahol 32 főt ápoltak.

Önálló felekezeti egyesületként működött a *Szentegylet* 132 taggal és a *Nőegylet* 125 taggal. 1943. december 31-i állapottal a *Szentegylet*nek egy tehermentes ingatlana, a menház épülete és 7.468,31 P készpénze volt.

A *Nőegylet* nem rendelkezett ingatlannal, 1943. december 31-én 582,86 P készpénze volt. Adósság nem terhelte az együletet.

A *Menház* is a *Szentegylet* kezelésében működött.

A hitközség területén egy zsidó jellegű alapítvány, a *Krausz Alapítvány* működött, melyet Krausz. A. Hermann képviselőről neveztek el. A *Krausz Alapítvány*nak 800 P névértékű, 5 %-os járadék kölcsönkötvénye volt 1943. december 31-én.

Sem az alapítványt, sem az együletet nem terhelte adósság.

A kongresszusi hitközség vagyonát egy tehermentes bérház jelentette 90.000,- P értékben.

A vármegye *Makó B anyahitközsége – Makói Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség* – az ortodox zsidóság 1179 főt számlált, akik közül 195 fő adózott. Elnökük Paskesz Fülöp, kinek polgári állása cukorka- és gyümölcskereskedő.

Anyakönyvvezetőjük Vorhand Mózes⁸ főrabbi. Rabbi Lemberger Nándor,⁹ Katz József.¹⁰

Tizenhárom alkalmazottat tartottak fön. Egy nyolcosztályos elemi *iskolát* működtettek négy tanerővel, ahova 215 tanuló járt.

6 Magyarországi zsidó hitközségek. 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezések nyomán. Közzéteszi Schweitzer József. Az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga. Bp.: MTA Judaisztikai Kutatócsoport. 1994.

7 Aggok háza = Menház (idősotthon, gondoskodásra szoruló háza)

8 Vorhand Mózes (Mose Vorhand) (1862–1944) 1913–1944 a Makói Orthodox Rabbinátus főrabbiája. In: http://makoizsidóság.iwk.hu/_userfiles_/makoizsidóság/rav2.pdf (Letöltés: 2021. 08. 03.)

9 Lemberger Nándor (Mose Nathan Lemberger) (1909–1982) 1944-től rabbi In: http://makoizsidóság.iwk.hu/_userfiles_/makoizsidóság/rav2.pdf (Letöltés: 2021. 08. 03.)

10 Katz József (Joszef Katz) (1912–1985) rabbi. In: http://makoizsidóság.iwk.hu/_userfiles_/makoizsidóság/rav2.pdf (Letöltés: 2021. 08. 03.)

Népkonyhájuk volt, de támogatók és anyagi erő hiányában megszűnt. Egyesület és alapítvány nem működött. Vagyoni értéket csak a tisztviselők lakásai és a bérház képviselt. 843,12 P készpénzzel rendelkeztek.

*

A zsidóság tragédiájához is hosszú és kíméletlen út vezetett, s még hosszabb út vezet a társadalomnak, mint történelmi emlékezet feldolgozásáig, remélve, hogy a világ levonja a következtetést, s tartja magát az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatához*, amit már annyiszor megszegett „... Minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad ...”

A történelem eddigi folyása alapján sem jóból, sem rosszból nem vont le kellő konzekvenciát az emberiség. A Német Birodalom és csatlósai – köztük hazánk meghatározó grémiuma is – ekkorra már szinte a teljes életterüktől megfosztották a zsidóságot vagy legalábbis közreműködtek benne. Ugyanígy a szabadságuktól fosztották meg azokat, akik valamilyen módon ellenálltak vagy feltételezték rólu k a hatalommal való szembeállást, vagy egyszerűen csak alacsonyabb rendűnek tartottak.

Hitler zsidópolitikájának áldozatait kezdetben úgy lehetetlenítették el, hogy azok „önként” kivándorláshoz folyamodjanak, hátrahagyva vagyonukat, státuszait. Elvették jogait, s az *alacsonyabb rendűeknek* titulált népcsoportokkal megkezdtek a végleges kiirtásukat. A magyar zsidóság, romák és kijelöltek már e folyamat végén kerültek a lágerekbe, végső megoldásként a krematóriumokba, ahol halomra gyilkolták őket.

A Teltsch család a vészkorszakban

Április 15-én kormányrendelet jelent meg a zsidók még meglévő vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről. Az értékpapírok tekintetében bejelentési és letétbe helyezési kötelesség terhelt minden más személyt is, aki a zsidó tulajdonában levő értékpapírt bármilyen jogcímen birtokában tartott. A rendelet hatálybalépése után az esetleg birtokába jutó értékpapírt bejelenteni és letétbe helyezni volt köteles. Egyidejűleg a zsidó tulajdonban levő részvények darabszámát és névértékét a részvénytársaság ügyvezetőségének is be kellett jelenteni, melyet nyilvántartásba vettek. A rendelet az értékpapírokra vonatkozó rendelkezésekkel azonos módon bejelentési és letétbehelyezési kötelességet állapított meg a zsidó tulajdonban levő platina és arany, vagy ezek ötvözetéből készült értéktárgyak, érmék, ékszerek, drágakövek és igazgyöngyök tekintetében.

A zsidók széfjeit zárolták. Tartalmát szintén be kellett jelenteni. A kormányrendelet bejelentési köteleességet állapított meg, és zárlatot rendelt el a zsidóknak a betéti könyvön, folyószámlán vagy postatakaréki csekkszámlán alapuló követeléseire is. Ezekből a zárolt követelésekből a zsidók részére havonként – azonban csak egy követelésből 1.000 pengőt volt szabad kifizetni. Ezen az összegre felül a kifizetést csak akkor volt szabad a zsidó részére teljesíteni, ha az összegre a rendeletben felsorolt célokra, így pl. alkalmazottak fizetésére vagy munkabérekre, bíróilag megítélt követelésnek, átvett áruk vételárának, adóknak és köztartozásoknak kifizetésére volt szükség. (...) A továbbiakban kimondta a rendelet, hogy a zsidókra megállapított rendelkezést alkalmazni kell minden olyan közkereseti, betéti- és korlátozott felelősségű társaságra, amelynek legalább egy tagja zsidó. Az ilyen társaságokat vagyonuk tekintetében ugyanolyan bejelentési köteleesség terhelte, mint a zsidó magánszemélyeket.¹¹

Teltschék élete is gyökeresen megváltozott. Jogaiktól, társadalmi címeiktől, vállalataiktól, ingatlanjaiktól megfosztották, társadalmi és személyes kapcsolataikat korlátozták. Mindenüket zár alá vették, pénzüket, értékleveleiket, takarékleveleiket bejelentés alá, míg kivétüket korlátozták.

Igyekeztek a bejelentési kötelezettségnek is eleget tenni. Bármiben is spekulálhattak, meg volt kötve a kezük.

*

A németek ún. „zsidótlanítási” akciójában a nagy aktivitással rendelkező csendőrség volt a végrehajtó szervezet. A feladatok hatékonyabbá tétele érdekében az országot összesen hét csendőrkerületre osztották. A *Tiszántúli részt* alkotta a Debreceni VI. és a Szegedi V. csendőrkerület, melyhez Makó, mint csendőr szárnyparancsnokság tartozott – az alá a makói, a csanádpalotai és a kiszombori csendőrör. Makón a csendőrségi palota több funkcióval bírt. Csendőrségi laktanya és csendőriskola is volt. Itt folyt a csendőrök képzése, illetve itt tartózkodott a III. tanosztály parancsnokság. A Magyar Királyi Makói Csendőr Gyalogszáhad 1943-44-ben végzett tagjait is bevetették a deportáláskor, ami sokukat lelkiileg próbára tette, de voltak olyanok, akik úgy vélték, ezzel teljesebbé ki az életpályájuk.

A makói zsidóság bizonytalan volt a sorsát illetően, hisz a médiából hallottak a deportálásról, de nem hitték, nem akarták hinni, hogy megtörténhet. Az idő múlásával azonban kételyeik és félelmeik megerősödtek, s egyre szorongóbbá váltak kilátástalan sorsukban.

Miután kötelezővé tették számukra a sárga csillag viselését, nyilvánvalóvá vált, hogy az addigi jogfosztottságuk komoly végkimenetelű lehet.

---

11 MTI 1944. ápr. 15.

Ezt erősítette meg az április 27-i, nyilvános megjelenésük szabályozása, mely szerint este 7 óra és reggel 7 óra között nem hagyhatták el a lakhelyeiket, néhány nap múlva pedig már az élelmiszervásárlás idejét is korlátozták.

A gettórendelet megjelenése¹² egyeseket elégtétellel, míg a lakosság többségét aggodalommal töltötte el.

A zsidó családok otthonaiban – Teltsch Adolféknál is – a hatóság által kivezényelt hivatalnokok s megbízottak májusban teljes körűen elvégezték a vagyoni át-
világításukat. E „felmérésben” többeket, köztük fiatalokat is köteleztek arra, hogy a leltárak elkészítésében vegyenek részt. Az ügyek intézésekor *szaladj ide, szaladj oda*¹³ feladatot kaptak. Ismertem egy ilyen embert. Még idős korában is fölzaklat-
ta, ha földézte ifjú korának ezen időszakát. Mégis elmondta, hogy kamaszként elő-
ször nem is értette, miért kell listázni. Mikor rádöbrent, utálta magát, és szidta a zsidókat, amiért léteztek. Szidta a világot, s még magát is leköpte, amiért neki ilyen szemét munkában kellett részt vennie. Neki, egy rendes kálvinista gyereknek, aki-
nél nem volt tényező, hogy valaki zsidó vagy csak más, mint a többiek. Gyűlölte a világot, amiről sem ő, sem azok a szerencsétlen sorsú emberek nem tehettek. A szülei csak nehezen tudták lenyugtatni, mellyel elnyomták az érzéseit, amik időről időre föltörtek belőle.

Az illetékesek a háttérben a gettó létrehozásán dolgoztak, melyet a *Makói Ujság*ban közzé is tettek. A zsidóságot egyre nagyobb feszültséggel töltötték el a munkálatok, bár az évek óta tartó, s egyre erősödő zsidóellenesség már annyira megviselte őket, hogy néhányan úgy gondolták, jobb, ha minél előbb elviszik őket idegenbe dolgozni, mert a rossz bizonyosság is jobb, mint ez a megalázó átmeneti állapot. Mindenki próbálta menteni a menthetőt, remélve, ha vége lesz a világ-
égésnek, legyen mihez nyúlni, ha visszatérnek.

Gettósítás – hatósági leltár

Május 20. és 23. között, a történelmi gettó területére¹⁴ – Vásárhelyi u. Kossuth u. Dessewffy (Csanád vezér tér), Deák F. u. és a Korona szálló által határolt területre, mely magába foglalta a zsidó iskolát, paplakot és menházat – zsúfolták össze a zsidókat, ahova a legszükségesebb holmijukat – leltárban feltüntetve – vihet-
ték magukkal. Onnan már csak rendkívüli esetben, minimális időre, hivatalos engedéllyel léphettek ki ügyeik intézése végett.

---

12 Makói Ujság. 1944. április 28.

13 küldönc, kifutó. Küldték vele az iratokat egyik ügyintézőtől a másikhoz

14 Adatközlő: Hirsch Zoltán. 2021.

A fennmaradó ingóságukat a Deák Ferenc utcai magtárban és a Barcsay utca 8. sz. közraktárban, a város által kijelölt házakban raktározták el, vállalva azok megőrzését.

Ebbe a gettóba költöztették be Katica barátait, Palit, Öcsit¹⁵ és családjait a nagyállomás közeli Tisza utcából.

A hetvenhétéves, súlyos beteg Teltsch Adolfot és a hatvanhároméves feleségét, Domán Gizellát a bérpalotából, a Széchenyi tér 8. sz. alatt lévő lakásukból a történelmi gettó Eötvös u. 2. sz. házába utasították.

Ezt megelőzően több bejelentési kötelezettségnek kellett eleget tenniük.

Fakereskedésüket, a Teltsch vállalkozás alapját, még április 14-én, mint zsidó kereskedők árukészletét zárolták.

Április 29-én elkészítették a *Leltár a fényűzési és műtárgyaikról* jegyzéket, melyet Teltsch Adolf saját kezűleg írt alá. Fényűzési tárgyaik között tüntettek föl 4 db kínai ezüst tálcat 800,-P., 2 db kínai ezüst cukortartót 400,-P., 5 db kínai ezüst gyümölcstartó tálalt 750,-P. és 2 db kínai ezüst keksztartót 120,-P. összesen 2.070,-P. értékben.

Műtárgyaik között több festmény, szobor és iparművészeti tárgy szerepelt.¹⁶

Miniszteri felhatalmazás alapján a makói zsidóság jelentős ingó vagyonát is a szegedi Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum igazgatósága vette számba Csallány Dezső múzeumigazgató¹⁷ vezetésével. Gyűjtőkörébe tartozott: Csongrád, Csanád, Torontál, Arad, Békés és Bács-Bodrog vármegye. A múzeumi nyilvántartások alapján a műtárgyak átvétele, elszállítása is a területi pénzügyi hatóságok feladata volt. Legtöbbje Németországban talált új gazdára. Senki nem tudja, hova kerülhettek Teltschék értékei.

Május 10-én fölvezték a *Leltár a szobabútorokról* listát, mely hat tételt tartalmazott: 1 db ebédlőszekrény 800,-P., 1 db tálaló 500,-P., 1 db ebédlőasztal hátszékkel 500,-P., 1 db hármasszekrény 400,-P., 1 db íróasztal 300,-P., és 2 db éjjeli szekrény 300,-P. összesen 2.800,-P. értékben. E leltárat is Teltsch Adolf írta alá saját kezűleg, miután azt összeállította és írógépén papírra vetette.

15 Weisz Pál és Weisz Imre

16 8 db Hoffmann János festmény 1.200,- P., 2 db Tornoczy I. festmény 1.000,- P., 3 db Dely festmény 1.500,-P., 2 db Endre Béla festmény 2.000,-P., meg nem nevezett művésztől 2 db bronz szobor 1.800,-P., 1 db fa villanycsillár 1.000,-P., 2 db Jámbor: Női akt 1.000,-P., és 5 db különböző festmény 750,-P., összesen: 10.250,-P. értékben. (Dokumentum mellékelve)

17 Csallány Dezső (1903-1977) régész. 1936-1944-ig a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum igazgatója.

Május 23-án *Hatósági leltárat* vettek föl a Pénzügyi igazgatóság emberei, melyet a II. ügyosztály felügyelt. Előre elkészített – azonosítóval ellátott – formanyomtatványt alkalmaztak, melyet a helyszínen kellett kitölteni.

„3282 Hatósági leltár”¹⁸ Teltsch Adolf makói Széchenyi tér 8. szám alatti zsidó lakos által a hatóság által kijelölt területre, gettóba magával vihető ingóságairól.”

A hatvan tételes leltár csak a legszükségesebb, létfenntartáshoz nélkülözhetetlen cikket tartalmazta Teltsch Adolf és felesége számára. Egy szekrény, egy-egy ágy, éjjeliszekrény, pár váltás ruhanemű, tisztálkodási szer, s egy zsák élelmiszer. Az 1944. május 23-án, két hivatalos személy által fölvevett leltárat másnap, május 24-én Teltsch Adolfné igazolta aláírásával: *„A leltár 1-60 tételig feltüntetettiket átvettem”*. Ezzel igazolták, hogy a gettóba a létszükségleti cikkeket átvitték, s ott rendelkezésükre áll.

Teltschék nem lehettek kellő mértékben együttműködőek, melyet május 25-én, vagyonuk hatósági leltározásán jegyzőkönyvben rögzítettek. S hogy az idős, beteg házaspár miért nem volt együttműködő, az a felvevett jegyzőkönyvből csak részben derül ki, bár közelebb visz a kialakult helyzet átlátásához:

„Fent nevezettet 1944. május 17-én vagyonának leltározására felhívtuk, és ezt a felhívásunkat többször megismételtük, ennek ellenére május 20-án a leltár felülvizsgálatát nem kezdhettük meg, mert a tulajdonos a leltárt nem készítette el.

A számbavételnél nem lehetett a vagyontárgyakat a felírt jegyzék szerint megtalálni. A tulajdonos betegségére való hivatkozással nem tudta a pontos leltárt elkészíteni, ezért feleségét már május 18-án felhívtuk, hogy a zsidó hitközségtől segítséget kérjenek. Ezt azonban nem tették meg, mert május 22-én még mindig nem kezdhettük meg a leltárunk felülvizsgálatát. A tulajdonos felesége még a magukkal vihető vagyontárgyakat sem pakolta össze. Ekkor szóbelileg a pénzügyigazgató helyettes úrnak jelentettem, hogy felhívásunknak nem tettek eleget és rendelkezésére a lakást lezártuk és május 23-án hatóságilag leltároztunk. A mellékelt 5-5 db leltár szerint az őrizetbe vett vagyont a Barcsay u. 8. számú közraktárba szállítottuk. Az elvihető vagyontárgyakat pedig az Eötvös u. 2. számú lakásukra szállítottuk és a leltárak 1-1 példányát átadtuk.

Felhívom nevezettet nyilatkozattételre e megállapítottakra vonatkozóan.

<Nem kívánok semmit előadni.>

Felolvasás után a jegyzőkönyvet h. h. aláírták.”¹⁹

A jegyzőkönyvet két hivatalos megbízott személy és Teltsch Adolfné írta alá.

18 MNL CSML ML 3282/1944. Az eredeti dokumentum másolata a Mellékletben.

19 MNL CSML ML 1944. Az eredeti dokumentum másolata a Mellékletben.

Mint mindenki, úgy ők is ragaszkodtak az életükhöz, az életterükhöz. Az utolsó pillanatokig bíztak a mentesítésükben. Minden bizonnyal ezért halogatták a költözést. Teltsch Adolf ekkor már súlyos beteg volt. Felesége elkeseredett. Helyzetükben, a kilátástalanságuk mellett nehéz lett volna meggyőzni magukat a hatósággal való együttműködésről. Egyáltalán nem volt fontos számukra, hogy összepakoljanak valamennyi fehérneműt, pár üveg befőttet, szappant... ha itt kell hagyniuk azt a várost, ahol megálmodták közös családjukat, s azt a várost, mely lakóinak felemelkedése érdekében lehetőségük szerint igyekeztek tenni is... nem lehet, hogy ez a város, ez a haza most kivesse őket a szívéből... reménykedtek. De ha mégis menniük kell, nem számít akkor néhány üveg befőtt, egy váltás ruhanemű...

*

Hamvadó cigarettavég (rekonstruált történet)

Amikor hazaérkezett Katica, Gizella mama még mindig ott beszélgetett Nagy nénivel és Kincses nénivel.

– Nézzetek! Mosd meg az arcocskádat s utána elmegyünk egy kicsit sétálni. – váltott témát Teltschné.

Katica fölszaladt a szuterénból a fürdőszobába. Teltschné lassan, komótosan ment utána, időt és teret engedve a gyerek örömének. Kivette a pöttyös ruhácskát, s gondosan simogatta rajta a vidám kis fodrocskákat. Épp olyan kis filigránok voltak, mint a kis Katica. Lecserélték a ruhát, újrafonta a kislány haját, s szép lassan elindultak a belváros felé. A tavasz-végi vagy inkább nyár-eleji délután szűrt fényei szomorkásan ragyogtak. Katica örült a sétának, ilyenkor a kávéházban szoktak süteményezni és szörpöt inni. A főtéren a galambok közé szaladhatott, s amint forgott, a fodrok teljesen szétterültek. Ilyenkor énekelt, s amikor megállt, tovább forgott vele a világ. Most is minden így történt, csak valahogy kevesebbet beszélgettek. Érezte Katica, hogy valami nincs rendjén. Teltschné elgondolkodott. Már felnőttek a gyerekei. Unokája nem volt. Ez a kislány hozott csak vidámságot az elgyötört idős napjaikba. Katica bepróbálkozott, hogy jobb kedvre derítse Gizellát. Mindig megnevettette, ha elénekelte Dolfi bácsi kedvenc dalát. Az igaz, hogy most nincs zongorakíséret, de anélkül is menni fog. S ott, a főtéren, a pad támlájához dőlve rákezdett: *Hamvadó cigarettavég...*

Nagyon valószerűtlen, szinte szürreális volt, amint az alig hétéves kislány Karády Katalint utánozva énekelt, csakhogy jobb kedvre derítse azt az asszonyt, aki zárkó-

zottsága ellenére szerette, amit a kislány is érzett. Ettől még nehezebb volt az aszszonynak. Elérzékenyült. Szeretett volna nevetni, vagy legalábbis mosolyogni, és megtapsolni szokásukhoz híven, mint kis művésznőnek kijárna, de most valahogy nem ment. Mosolygott, megölelte a kislányt és könnybe szökött a szeme. Most beszélni kell a gyermekkel, hogy változnak a dolgok. Katica odahúzódott mellé, s érezte a riadt, szapora szívdobogását. Még jobban fájt neki, hogy így alakulnak a dolgok.

– Katicám! Tudod, hogy nagyon szeretünk téged. Tudod azt is, hogy megígértük apukádnak, hogy vigyázunk rád, amíg érted jön. Mi most elmegyünk egy időre a Dolfi bácsival. Még nem tudjuk, mikor jövünk vissza.

– De miért mennek el? Engem is vigyenek magukkal!

– Azt nem lehet. Oda csak Dolfi bácsi és én, mi mehetünk.

– Azért, mert maguk is a gettóba mennek, mint Paliék? Én is el tudok ott lenni. Oda is el tud jönni apukám, ha jön értem. Majd írunk neki, s Kincses néni odaadja neki a levelet, hogy ott megtalál.

– Nem Katicám! Neked otthon kell megvárnod apukádat. Addig vigyáz rád Emília Kedvesnővér, tudod, a zárdából. Meg persze vigyáznak rád Kincses néniék is. Meg a Sári baba is veled lesz. Te csak jó kislány legyél. Vigyázz magadra!

– Megígérem, hogy jó leszek, de akkor én is elmehetek a gettóba, az új lakásukba? És mikor kell oda elmenni?

A kislánynak nagyon rossz előérzete támadt, amit ő nem ismert föl. Egyszerűen átkarolta Teltschnét és elsírta magát.

– Vagy nem szeretnek már engem? Már maguknak sem kellek? Maguknak sem kellek már, mert jön egy másik gyerek, mint a postamesteréknél?

– Jaj anyom, ne mondj ilyet, hisz tudod, hogy te vagy a mindenünk. Te ragyogod be a mi fáradt és szürke napjainkat.

– És most Dolfi bácsi hol van?

– Ő most nem tud lejönni, de holnap vagy holnapután feljössz és beszélgethetek. Tudod, nagyon beteg most Dolfi bácsi.

– De máskor szokott integetni. Most miért nem integet? Menjünk fel mi hozzá!

– Most nem lehet. Visszaviszlek. Mindjárt elkészül a finom rizspuding. Utána nagyot alszol, s holnap lesz megint egy szép, új nap. Nagyon szép lesz a bérnálás. Mint Emília Kedvesnővér egyik kedves kis angyalkája, te is ott ülsz elől, s szépen imádkozol majd. Így lesz!

Az idősebb hölgy és a kislány szorosan megölelte egymást. Ketten voltak. Nem tudták, mit hoz a szép új nap...

Katica fáradtan tért haza. Valóban várta a finom rizspuding. Számtalan gondolat forgott gyermeki agyában. Szorosan magához ölelte Sára babáját, s könnyeivel küszködve aludt el.

*

Teltschné is kimerülten érkezett meg, akit már várt az ő férje. Az asztalon és ágyakon szanaszét heverték az iratok. Teltsch Adolf rendezgette a korlátozások miatt előkeresett iratait. Testének megtartásában majd húsz éve segíti a bot. Egyik lába súlyosan sérült, egy része oda is lett a baleset során. Noha csak az alsó láb-szár ment tönkre, így is protézissel kellett pótolni. Az már nem fog fájni, nem úgy, mint ebben az elromlott világban az ő szerencsétlen sorsuk. Egy neológ zsidó nem hagyhatja el magát. Nem lehet olyan nehéz az élet, hogy ne találna benne valami reményt, amibe ne tudna belekapaszkodni. Épp arra gondolt, mi is az, ami ennyi megaláztatás után adhatna még valami reményt.

– Drágám, mi az, ami a mi helyzetünkben reményt adhatna?

– Nehéz ezt megmondani. Az biztos reménnyel tölthet el bennünket, hogy a gyerekeink még időben át tudtak keresztelkedni, s ők talán nem esnek már e szigorú és diszkriminatív rendeletek hatálya alá. Ők talán túlélhetik. Mert mi már, a velünk hasonló korúakkal már bizony, nem sokban reménykedhetünk... De talán a gyerekeink! Talán még a Pali fiunk is élhet valahol, abban a nagy hidegben. Szegény, hogy fázhat! Itthon is milyen gyöngefájú volt, még tüdőgyulladása is volt, amiért privát vizsgán tudott csak eleget tenni az iskolai követelményeknek. Mit lehet tudni, hogy az a cellulóz talpú csizma meddig bírja, amit annyira dicsérnek! Remélem, hogy eljutott hozzá a csomagunkban a jó bőr birgerli csizma! Szegény Palikánk! Nagy az az Oroszország, csak nehogy elveszen benne! Csak talál valami megoldást! Bármit is mondjanak, ki látta az ő holt testét? Senki. Azért, mert él még a fiunk!

– Igazad van! Nem számít, hogy oda a nagy gazdagság! A gyerekeink a reményseink. Gyurink határozott, erős, jó kiállású üzletember. Érti a dolgát. Ő akárhol megállja a helyét, bárhog is alakuljon a világban a sorsa.

– Lilinknek is szüksége lesz egy kis szerencsére, de reméljük, hogy megadatik neki is! Férjével biztos egzisztenciájuk van, talán ezt a háborút is túlélik, időben kikerülhetnek még Svédországba, s akkor már ők is biztonságban lesznek. Velünk meg majd lesz valami, lényeg, hogy a gyermekeink boldoguljanak!

– És a kis Katica? Okos kislány, úgy figyel minden szóra, biztos észrevette, hogy valami gond van.

– Alig bírtam vele. Még a *Hamvadó cigarettavéget* is énekelte. Mindenáron látni akart. Végül csak elmondtam neki, hogy mi is megyünk a gettóba.

Ő már tudta. Beszélük ezt a gyerekek, ki mit hall otthon, viszik a híreket a maguk kis észjárása szerint. Azt hiszi, hogy mi is elhagyjuk, hogy nekünk sem kell már...

– Holnap mindenképp beszélek vele, amikor megnézem még egyszer, utoljára a fűrésztelepet. Különben is van még egy kis dolgom, ki kell venni a dolgozók bérét a széfből. Meg nekünk is kiveszek annyit, amennyit tudok.

– Rendben van, akkor rendezzük le, mert nem tudjuk, melyik nap mit ad. A kislálynak és a testvéreinek összeállítok egy kelengyecsomagot, hogy ha megjönne érte az apja, legyen neki is valamije.

– Az jó lesz. Emília nővér majd megőrzi neki.

*

Másnap, mikor a miséről hazatért Katica, valóban nagy meglepetés érte. Dolfi bácsi várta a kertben.

– No, megyünk a Maros-partra?

– Igen, megyünk!

S azzal a kislány az idős ember nyakába ugrott, aki alig tudta megtartani az egyensúlyát. Teltschné látva a nagy örömet, behívta a kislányt ruhacserére, majd ő is fogta magát, s hármasan indultak a Maros-partra. Most kirándulós ruha kellett. Mikor a Liget utca töltés felőli végéhez értek, épp akkor érkezett meg a püspökség kisvonata. Ezzel hordták a terményt, de néha fát is hoztak vele, vagy a gyerekeket vitték iskolába. A gazdasági kisvasút Püspökleléig, a magtárig, a Dezső- és Sándor-majorig járt. A nyomvonala egész közel volt a töltéshez, az meg a városhoz. Így sokszor előfordult, ha a püspöknek vagy valamelyik egyházi magasságnak sürgősen ügyet kellett intézni, akkor a kisvasúttal ment ki vagy jött vissza.

Katicáék a környék gyerekseregével sokszor kijöttek ide, s nézték, miként rakodnak a kisvonatról. Amikor megállt a szerelvény, Katica fölszállt, s úgy tett, mint aki utazik valahova. Teltschék figyelték egy ideig, majd fölmentek a töltésre, s Katica utánuk szaladt. Május közepe volt. A kellemes meleg, napos időben korán nyitott az ibolya és a gyermekláncfű.

Katica szedett egy marék gyermekláncfűvet, pár szál ibolyát és formás kis csokorként odanyújtotta Gizellának, aki meghatódott. Mindig szerette a kis mezei virágokat, különösen most, amikor Katica odanyújtotta, eszébe jutott Lili, amikor még kislányként épp így tett. Gizella virágfüzért csinált, s Katica fejére illesztette, aki boldogan futkározott. Egyszer csak megpillantott egy olyan fűvet, amiből olyasvalamit készíthet, amit még Gizella sem tud. Egy dungókosarat.

Nagyon kicsi volt, amikor az édesanyja font neki ilyen kis dungókosarat, s valami szép dalt énekelt hozzá. Katica nem tudta a szöveget, csak pár sor, s a dallam jutott eszébe: „*változtass uram, amivé szeretném...*” A továbbiakban a szöveg számára ismeretlen nyelven hangzott. A dungókosár kicsit esetenre sikerült, de azért fel lehetett fedezni benne a kosárkát, amibe a méhek hordják szorgosan a virágpört. Csinált gyorsan egy másik dungókosarat, mellyel megajándékozhatta Gizellát és Dolfi bácsit is, akiket elragadott a kislány igyekezete. Lassacskán megérkeztek a kikötőhöz, ahova már kitelepült az italkimérő is. Ittak egy-egy szörpöt, s letelepedtek az áradó, sebesen sodródó, örvénylő Maros partjára.

– Katicám! Mondanánk valamit. Mi most elutazunk, ki tudja meddig leszünk távol. Először a gettóba megyünk, ott lakunk, míg el nem visznek messzi munkára.

– De Dolfi bácsi, maga már nem is bír dolgozni, mert fáj a lába, meg mindene. Magának már pihennie kellene. Mindig ezt mondja Gizella mama is.

– Most el kell mennünk. Ezért át kell gondolnunk, hogy mi az, amit magunkkal vigyünk, csak a nagyon fontos holminknak lesz hely.

– És a zongorát *Lilli* viszi el?

– Nem. A zongorát itt hagyjuk. Liliék sem vihetik magukkal. Ők is messzire utaznak. Majd jön valaki a zongoráért. Valaki. Még nem tudjuk ki. Te itt maradsz a Liget utcai házban. Itt lesz Kincses néni, aki gondoskodik majd rólad, de a nagy Néni-nél is lehetsz. Azután itt lesz még Emília Kedvesnővér, akivel nagyon szeretitek egymást. Ő is vigyáz majd rád.

– Tudom, meg itt lesz nekem még a Sára babám. Más már nem, mert a Pali is megy a nagyapjáékka, a testvérevel, meg az anyukájával a gettóba. Azért szeretnek engem?

– Ne is gondolj ilyesmire! Mi mindig szeretni fogunk. Meg apukádnak is megígértük, hogy vigyázunk Rád. Az ígéretet pedig mindenkinek be kell tartania. Egyet azért elmondanék még. Emlékszel a jó kis búvóhelyre a villában?

– Az ételliftre gondol, Dolfi bácsi?

Igen, arra gondolok. Ha véletlenül megtörténne, hogy csak egy kicsit is félnél valamitől, bújj be oda a Sára babáddal, és nagyon halkan imádkozz, ahogy szoktál! Meglásd, minden rendbe jön, senki nem bánt, mert az ételliftben vigyáz rád az Úr.

Ezért is van az, hogy csak különlegesen nyomós indokkal húzódhat be oda egy ilyen apró kis emberke, mint te. A felnőttek nem mennek oda. Azzal Teltsch Adolf megölelte a kislányt, s homlokon csókolta. – Ja, és még egy! Ha messze vagy az étellifttől, mert épp az utcán vagy, amikor valami veszedelmes dolog történik...

– Milyen veszedelmes dolog történhet? - kérdezett közbe Katica.

– Mondjuk, ha hangos szirénázást hallanál, nagyon sokáig harangoznának vagy olyasvalamit vagy olyasvalakit látsz, amitől vagy akitől megijednél, menj be az

árokba, s lapulj meg, amíg elmúlik a veszély. Persze, ha víz van az árokban, akkor ne oda, hanem a kerítés tövébe lapulj meg, mint egy kisnyúl.

– Jó, akkor meglapulok addig, mint egy kisnyúl, amíg elmúlik a veszély.

– És persze, nem szabad az utcán a földről semmit sem fölvenni, bármennyire is kívánnád, legyen az egy csokoládé vagy egy szép színes toll vagy valamilyen apró kis játék. Ne nyúlj hozzá, hagyd ott, mert sosem lehet tudni, hogy okozhat-e bajt.

– Ezt tudom, mert ezt már mondta Emília nővér is, hogy nem szabad fölszedni minden kacatot, mert háború van, s akár meg is betegedhetünk az ilyesféle dolgoktól. Előfordulhat, hogy ártó szándékkal szórják szét, hogy a gyerekek megbetegedjenek tőle.

– Így van. Igaza van Emília nővérnek. A legbiztonságosabb hely itthon, amint mondtam, az étellift meg a szuterén és az abból nyíló pince. Az jó erős. Sínek tartják a tetejét, olyan sínek, amelyeken a vonatok járnak. Sok mindent kibír. Tudod mit, te leszel a vízfelelős. Minden nap nézd meg, hogy a pincében a kanna tele legyen vízzel! Ez nagyon fontos feladat, ezzel csak téged merlek megbízni, mert a víz életet menthet. Te biztos nem felejtkezel el róla! Menjünk, gyorsan múlik az idő! Itt van az uzsonna ideje.

Az idős úr, aki nehezen állt a lábán, a gyermek előtt nem mutatta a fájdalmát. Énekeltek. Dolfi bácsi olyat is énekelt, mint mostanában a péntek esti gyertyagyújtáskor. Brummogott közben, mint egy óriási mackópapa. Katica nem értette mit mondott, de csak valami szép lehetett, mert szerette hallgatni. Közben felidézte, amint Gizella mama a sábeszgyertyák lángját az arca felé terelte, amit ő is utánozott a szépen terített asztalnál. Azt mondta Gizella mama, a gyertya lángjában ott vannak azok a szeretteink, akiket már nem láthatunk. A gyertya melegével simogatnak bennünket. Olyan, mintha itt lennének velünk. Katica is az arcához terelte a gyertya fényét, hogy érezze az édesanyja simogatását.

Kézen fogva sétáltak egész hazáig. Gizella hálás volt a sorsnak, hogy megadatott még egyszer nekik, ha csak rövid időre is, hogy ez a kislány megszépítse idős napjait. Talán Kovács Márton is szerencsésen túl lesz a szolgálaton, s a háború multával, melynek már oly közel a vége, hamarosan itt lesz a kislányáért, aki úgy vágyik a szeretetre, mint talán senki.

Anya és apa nélkül egy ilyen kisgyermeknek, nincs is ettől szívszorítóbb érzés. Az azért megint a sors igazságtalansága, hogy vagyonukat elvették, s erre a kislányra nem íráthattak semmit sem. Mindent elvisz a háború, és se ennek, sem az ő gyerekeiknek nem adhatnak oda semmit sem. Nem is magukért, mert ők már biztos nem térnek vissza... talán megérkezhet a mentesítésük. Akkor minden más lehetne. Talán...

Közben hazaérkeztek. Kezet mostak és Kincses néni máris hozta a szalonba a kakaót, kávét és finom süteményt. A friss levegő jót tett mindhármuknak. Az uzsonnától erőre kaptak. Dolfi bácsi elkezdett dudorászni.

Gizella megérezte, itt most néhány dalt fognak előadni. Odaült a zongorához, s férjével összekacsintva először a kis Katica dalát kezdte el játszani. No, Katicának se kellett több, azonnal énekeltette még a Sára babát is. Utána jött a *Valahol Oroszországban*, s végül a *Hamvadó cigarettavég*... A házaspár összenézett és elérzékenyültek. Katica azonnal észrevette, s megölelte őket:

– Ne szomorkodjanak! Én is elmegyek magukkal a gettóba, és segítek, és mindig együtt lehetünk!

– Tudod Katica, ezt már tegnap megbeszéltük! Okos kislány vagy!

– Igen, tudom.

– Most elbúcsúzunk. Mindent elrendeztünk a Nénikkel, meg Emília nővérrel. Minden rendben lesz. Legyél jó kislány, tartsd be, amit Dolfi bácsi mondott. Ügyelj Sára babádra, aki nagyon szeret téged.

Az ablakon át látták, hogy Teltsch Adolf nehézkes, bicegő járásával átsétál az udvaron, s megy a fűrésztelepeére. Nézték, hogy mit csinál, de csak annyit láttak, hogy az idős úr áll, s hosszasan nézi a telepet, majd a villát, s az Ősi öreg Teltsch házat. Teltsch Adolf búcsút vett véglegesen mindattól, amit apja utáni örökségéből megalapozva épített föl, remélve, hogy a fiaira hagyott örökség tisztességes munkájáról ad tanúságot. Kié lesz, miként lesz? Ezt már nem tudhatja meg. Sem ő, sem a kedves felesége. Visszament a villába és körbecsókolták feleségével a kislányt és átadták Kincses néninek. Ők meg karon fogták egymást, és elindultak a belváros felé, ahol még néhány napig lakhattak... Nem sokat szóltak egymáshoz. Teltsch Adolf megnézte a zsebóráját: 18.30 órát mutatott.

– Van még fél óránk. Ülünk le a Korona előtt. Onnan szépen látszik a naplemente... Szótlanul mentek s leültek egy padra. Hátuk mögött a Korona, mely mögött a történelmi gettó kezdődik. Eötvös u. 2. Pár nap múlva az új, ideiglenes lakhelyük, mert hisz nekik már nincs, s nem is lesz otthonuk...

A panorámában gyönyörködtek, lelki szemeikkel örök fényképeket készítettek. Előttük a Szegedi út, ahol első kis házukkal megvetették lábukat az örvényektől zúgó Maros partján.

A folyón átívelő hídra tekintve földézték azokat a pillanatokat, amikor először jöttek a városba, számtalan tervet szövögetve. Most minden a végtelenbe vész, mint a sorsuk, mert talán épp e hídon vezet hamarosan az utolsó útjuk...

XI. GENOCÍDIUM

A Teltsch szülők a makói gettóban

1944 pünkösdjén a szentséges áhítatot beárnyékolta a zsidóság kilátástalan sorsa. Családokat, barátokat szakított szét a politika, a gyűlölködés, a hatalomvágy. Az emberek sok mindent beszéltek, amiből számtalan dolgot megragadott a kis Kovács Katica figyelme, amint Kincses néni sorolt otthon, hogy amikor Hamvas Endre püspök¹ Makóra látogatott, s látta, amint a bérmlás után egy konvertita lány imádkozik a Mária-szobornál, nagyon megérintette.

A történet hitelességét igazolja Hamvas István prépost közlése alapján Pál József leírása:

„A május 16-i bérmlást követő ünnepi ebéden, melyet dr. Csepregi Imre esperes plébános adott (püspök) tiszteletére, ott volt a város vezetősége is, élén a polgármesterrel. Ebéd közben a polgármester gúnyos megjegyzéseket tett a zsidóságra, helyeselte a gettóba telepítésüket. Hamvas püspök szó nélkül fölkel az asztaltól, és kiment a kertbe, ahol a Mária-szobornál egy 16 év körüli konvertita kislányt látott imádkozni.

Az elmélyülten imádkozó kislány, akinek sorsa valószínűleg Auschwitzban teljesedett be, olyan mély hatást tett a püspökre, hogy később minden makói bérmaútja során a kislány imahelyén imádkozott a mártírhaltalt halt zsidóért.”²

Ekkorra már előkészítve várta a gettó a zsidóságot, hogy onnan indítsák el utolsó útjukra szeretett szülőföldjükről, mely mégiscsak kivetette őket a szívéből.

1944 áprilisában 550 kongresszusi és 1179 ortodox vallású zsidót írtak össze Makón,³ akiket júniusban deportáltak.

A hivatalosan közölt időpont szerint Teltschék május 23-án költöztek be a gettóba. Másnap írták alá velük a leltárat, vagy ők maguk is csak 24-én költöztek be a számukra kijelölt Eötvös u. 2. sz. ingatlanba, valamikor reggel 6. és este 9 óra között, amint azt egységesen előírta a hatóság.

1 Dr. Hamvas Endre csanádi püspök 1944 és 1964 között.

2 PÁL József. Csanád egyházmegye püspökei a zsidóságért. Szeged, 2014. p.150.

3 Magyarországi zsidó hitközségek. 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Közzéteszi Schweitzer József. Az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga. Bp. MTA Judaisztikai Kutatócsoport. 1994. pp. 383, 384, 385.

Ez a ház ma már nem áll, de tudjuk, hogy egykor a neológ hitközséghez tartozott. Itt élt dr. Kecskeméti Ármin, a tudós főrabbi a feleségével, Magyar Irmával.

Ugyanitt élt Strausz Mór⁴ neológ kántor is a családjával. Két fiuk munkaszolgálatos volt.

Teltschéket baráti viszony fűzte a tudós főrabbihoz és feleségéhez, és Strauszákkal is jó kapcsolatban álltak. Ezért a rosszban legalább ennyi jó is volt.

E rosszban még az is jó volt, hogy felnőtt gyermekeik konvertiták, s noha mind máshol – korlátozott körülmények között ugyan – de éltek. A legfiatalabb Pál, aki korábban velük lakott a bérpalotában, a Donnál, a II. magyar hadsereg kötelékében, munkaszolgálatban volt. Már 1942-ben azt mondták, hogy elesett, de ők ezt nem akarták tudomásul venni.

Utólag vélhetjük, hogy a szülők deportálásakor még élhetett Teltsch Pál, mert csak annyit sikerült megtudni, hogy eltűnt. A középső fivér György, aki ebben az időszakban Budapesten, a Bástya u. 17-ben élt. Róla nem volt hírük, de hallották, hogy a fővárosból még nem viszik a zsidókat, tehát a fiuk még megmenekülhet.

Lilli, a legidősebb. Szegeden élt a férjével, akik saját mentesítésük mellett a Teltsch szülők mentesítését is intézik. Ők mozognak legkönnyebben, mely férjének, dr. Baranyi János összeköttetésének köszönhető.

Mindannyiuk sorsa másként alakult, mely az akkori magyar történelem sajátos arculatát is érzékelteti.

A makói gettóba – magára maradva – a vallását megtartó két idős szülő költözött, holott Teltsch Adolf és neje mentesítése a férjnek a haza szolgálatában tett érdemeire való tekintettel folyamatban volt.

Az utolsó pillanatig várták, hogy a mentesítés megérkezzen. Ezt támasztja alá a Baranyi család kérelme is: „*Dr. Baranyi János feleségének édes Apját (Teltsch Adolf szerk.) az 1919-i ellenforradalom alkalmával a kommunisták, mint fehérgárdistát – a hivatalos iratok bizonyossága szerint – elfogták, napokig kínozták és életveszélyes helyzetéből nagy nehézségek árán sikerült Szegedre szöknie Makóról. Kivételezési ügye folyamatban van.*”⁵

Azonban a mentesítés sem Teltsch Adolf számára, sem a felesége számára nem érkezett meg, vagy ha meg is érkezett, ismerve az ügyintézési morált, nincs kizárva, hogy egy fiókban feküdt el örökre. Ha eljutott a hír hozzájuk, aminek alig van esélye, hogy lányáék az utolsó pillanatban ugyan, de mégis megmenekültek, ez talán elviselhetőbbé tette a rájuk váró végzetet.

*

4 Strausz Mór (1883-1945) neológ kántor. Ifj. Strausz Mór (Makó, 1912. - ?) A Makói Hagymakivite-li Egyesülés, a szindikátusba tömörült kereskedők egyike.

5 MNL CsML 7534/1944. 160.

A konvertiták, a kikeresztelkedett, áttért zsidók (hitújoncok), otthonaikból május 25-ig költöztek át a számukra kijelölt helyre. A római katolikus konvertiták dr. Csepregi Imre prelátus és dr. Hamvas Endre csanádi püspök kérelme ellenére sem maradhattak saját lakásukban, így a Megyeház u. 20. sz. házba kellett költözniük. A prelátus egészen a gettó fölszámolásáig keresztelt, s megpróbált a konvertiták érdekében közbenjárni a polgármesternél, miközben vigaszt nyújtott.

A túlszűfolt gettóban egészségtelen körülmények között tengődtek az emberek, egy szobában öten-hatan is laktak. Többen megpróbálták segítségükre sietni. Ezt tették a Boldogasszony Iskolanővérek is, akiknek a zárdájuk a gettóhoz közeli Búza utcában volt. Emília nővér is több alkalommal – titokban, mivel a gettóba a lakosságnak nem lehetett bemenni – élelmiszert és gyógyszert vitt. A gyerekek, akik régebben egy csapatba tömörülve játszottak, barátaikat keresték a gettóban, ha csak néhány szó erejéig találkozhattak, az is nagy öröm volt számukra. Az ő világuk más mint a felnőtteké, nem tudták felmérni a helyzetet, csak azt érezték, valami érthetetlen, s valami nagyon rossz dolog történik.

Kovács Katica sem tudta felfogni, hogy miért mentek el a szép házból Dolfi bácsiék, s őt miért hagyták ott. Azt sem értette, hogy Palit miért nem engedik ki a gettóból, miért nem játszhatnak, miért nem mehetnek a vonuló csendőröket nézni...

A zsidóság gettóba való koncentrálasakor Makón nem hozták létre a Zsidótanácsot. Itt dr. Bécsy Bertalan,⁶ a polgármester nevezte ki a hitközségek előljáróivá Hetényi Sándor⁷ kongresszusi (neológ) és Paskesz Fülöp⁸ ortodox hitközségi elnököt, akik képviselték sorstársaikat.

Néhány nap múlva, június 2-án ellenséges repülők Debrecent, míg másnap a szomszédos Szegedet kezdték bombázni, ami komoly emberi és infrastrukturális áldozatot követelt.

Június 10-én, a kora esti órákban egyes ellenséges gépek átlépték az ország keleti határát is, majd a déli részek átrepülésével délnyugati irányban távoztak, melyek közül egyet lelőttek. Másnap a kora reggeli órákban valószínűleg ugyanazon gépek a berepülési útvonalon visszarepültek. A légvédelmi tüzérség is működésbe lépett. Ezen incidens kapcsán bombázásról azonban nem érkezett jelentés.

A berepülés zavaró jellegű volt, a zsidók elleni intézkedés megzavarására irányulhatott, – feltételezték – de a gettóban senki sem tudta biztosra, csak találgattak, s reménykedtek...

6 dr. Bécsy Bertalan (1901-1967) Makó város polgármestere 1940 és 1944 között

7 Hetényi Sándor neológ zsidó hitközségi elnök. A Strasshofba irányított csoport a Bécs melletti munkatárborban, Möllersdorf Traiskirchen hadiüzemében dolgozott, Hetényi Sándor volt a „jupó”, aki maga is fogoly volt, de sorstársainak felügyelőjévé nevezte ki az SS.

8 Paskesz Fülöp (1894-?) ortodox zsidó hitközségi elnök Makón

Minden óvintézkedés ellenére kiszivárgott a titkos terv, hogy a makói zsidóságot június 16-án szállítják át a szegedi gyűjtőtáborba. Különösen azok számára volt ez drámai, akiknek még nem érkeztek meg a mentesítésről szóló irataik. Teltsch Adolf és felesége is várta a mentesítésükről szóló iratot.

A szegedi gyűjtőtáborba való elszállítás híre eljutott Csepregi Imre prelátushoz is, aki szívén viselte híveinek sorsát. Kérte a polgármestert, hogy a hitújoncokat, akik a keresztény beavatásra készen álltak, azokat a már megkeresztelt keresztények közé sorolja, s őket, mint konvertitákat ne vigyék el a városból. Sajnos nem volt lehetősége ezt személyesen is megbeszélni a polgármesterrel, mert nem engedték a közelébe. Elutasítását követően elment a Megyeház u. 20. számú házba, ahol keresztény konvertitái már várták, de csak vigasztalást tudott nyújtani a reménytelen helyzetükben.

Poros út – deportálás

(Kovács Katalin: Memoár, 1995.)

Estefelé, otthon kihallgattam a szuterénben Kincses néniék pusmogását, hogy lezárta a csendőrség a gettót, mert másnap, június 16-án hajnalban, a neológ zsinagógában, ahova Teltschék is elmentek néha istentiszteletre, ott kell majd gyűlekezni a zsidóknak, mert vonattal viszik őket Szegedre. Kincses néni, aki görög katolikus volt, vagy háromszor keresztet is vetett, kérve rájuk a jó Isten könyörületét.

Én szedelőzködtem, hogy elmegyek Palihoz meg Dolfi bácsiékhoz. Gondoltam, azt mondom, hogy játszani megyek, s akkor kiengednek még. Persze ezen a füllenésén átlátott Kincses néni, s nem engedett el otthonról.

– Nem mégy gyerek sehova! Maradsz itthon! Kellene neked, meg nekünk is a baj? A csendőrök nem könyörülnek senkin! Oda se be, se ki!

Nem volt apelláta, maradnom kellett. Bánatomban behúzódtam a pince legstétebb zugába és Sára babámat szorongatva sírdogáltam.

Másnap korán reggel keltem. Kincsesné elküldött tejért, mert soron kívül akart valamit sütni. Hozta is a kandlit. Gondolta, jobb lesz mindentől távol tartani engem, még mielőtt újra eszembe jutna, hogy elmenjek a gettóhoz. Nagyon féltett Kincses néni.

Én szorgalmasan készülődtem, mert ez épp jó alkalom, hogy eltrappoljak a gettóba. Mondtam is Kincses néninek: – Jó, hozok tejet, de ma menni kell Emília nővérhez is a zárdába. Ő csak annyit válaszolt: – Jól van, azt is elintézed, meg a tejet is, és igyekszel haza! Nem volt beszédes kedvében az egyébként kedves Kincses néni.

Én példás gyerekhez méltón öltözködtem, készültem Emília nővérhez a zárdába, meg persze a gettóhoz, amiről mélyen hallgattam. Gondoltam, először kimérettem a tejet, az elfér a kandliban. Utána Dolfi bácsiékát nézem meg, úgylis útba esnek. Sajnos nem találtam őket, de még csak a szomszédokat sem. Alig volt csendőr, most azok sem foglalkoztak velem. Így a téren lefelé mentem, nehogy meglásson Kincses bácsi a műhelye ablakából, ami a tér másik oldalán volt. Szaporáztam a lépteimet a Búza utca irányába, Emília nővérhez. Itt-ott emberek kisebb csoportját láttam. A gettó szinte kiürült. Szaladtam a titkos helyünkhöz, a zsidó iskolához, hát ha ott találom Paliékát. A titkos helyen csak egy szép fényes kavicsot találtam, amit csak Pali hagyhatott ott nekem, gondoltam én. A kavicsot erősen megszorítottam, de hirtelen nem tudtam mitévő legyek. Gondoltam, nincs mit tenni, megyek a zárdába Emília nővérhez. Ahogy haladtam, egyre több embert láttam, ami kíváncsi-vá tett. Már a Vásárhelyi utcánál jártam, amikor láttam, hogy a zsidók fölbatyuzva botorkálnak. Felnőtteknél, gyerekeknél csomag. Tétován ide-oda tipegtek, de a port mégis fölverték. Elcsigázta őket a meleg és a bánat. Csendőrök vigyázták őket. Néhol függöny mögül vagy a falhoz tapadva kukucskált ki valaki. Futni kezdtem. Kerestem a tömegben az enyéimet. Kiabáltam a nevüket. Odadúródtam közéjük.

– Dolfi bácsi! Gizella néni! Anyuka, Apuka! Pali! – de nem válaszolt senki.

Egy néni rám szólt: – Menj innen kislány! Menj! Fuss! Semmi helyed itt!

Egyre izgatottabb lettem. Végre megláttam Teltschnét. Odaszaladtam hozzá, s belekapaszkodtam.

– Gizella mamácska! Vigyen magával!

Ő meg csak minden érzelem nélkül szigorúan annyit mondott, hogy nem lehet. Még el is zavart.

– Menj innen! – kiáltott rám, de én csak kapaszkodtam belé. Erre odalépett egy csendőr:

– Mi van itt? Kié ez a gyerek? Hogy nem tudnak parancsolni neki?

– Nem tudom kié. Nem ismerem. – mondta Teltschné.

Én meg dühösen kiabáltam:

– Dehogynem tudja, mamácska, ne hagyjon itt! – sírtam kétségbeesésemben.

Teltschné meg rimánkodva szólt:

– Csendőr úr. Én nem ismerem ezt a gyereket. Nekem nincs ilyen kisgyerekem.

Én már idős vagyok, honnan is lenne?

Én azonban nem hagytam annyiban.

– Igenis van, én vagyok az. És Dolfi bácsi? Mégiscsak elhagynak maguk is! Maguk se szeretnek! Maguknak sem kellek, csak becsaptak, hogy mennyire szeretnek. Lökdösődtem tehetetlenségemben.

– Na elég volt ebből, menj te is a többivel. – förmedt rám a csendőr.

– Nem megyek! Én itt maradok mamácskáékka, meg Palival!

– Hallgass el, mert kihúzod a gyufát! Maguk meg fogják a gyereket, s vigyék magukkal! – intette meg a csendőr a felnőtteket, s kilépett, megelégedve a cirkuszt.

Ezt a pillanatot kihasználva egy kéz megragadott, s kirántott a tömegből. Azonnal behúzott a kapubejáróba. Én hadakoztam, még jobban sírtam, mert a kandlit kiejtettem a kezemből, s kidőlt belőle a tej. A kéz azonban erősen magához szorított, miközben befogta a számat, és a bő, fekete köpenye alá rejtett, míg a tömeg széteszlott. Elcsöndesült minden, a por kezdett leülni. Engem egy jóságos kéz simogatott, nyugtatott. Éreztem a levendula illatát. Ekkor eszméltem föl, hogy Emília nővér az. Belekapaszkodtam az apácába, s még jobban sírtam. Sűrű szipogások közepette motyogtam:

– Engem senki sem szeret. Nekik sem kellett! Ők is itt hagytak! Én senkinek sem kellek! Kincses nénitől is kikapok, mert majd azt mondja, eljátszottam megint a tejet!

Emília nővér karjába vett, s a közelben lévő zárdájukba vitt. Ott egy bögre kakaót készített és egy szelet kaláccsal nyugtatott meg. Együtt imádkoztunk, s próbálta megmagyarázni, hogy engem nagyon szeretnek, mert okos és szép kislány vagyok, s a Jézuska is mindig mellettem lesz, aki megvéd engem. Adott egy szép szentképet, amely a Boldogságos Szűz Máriát ábrázolta a kis Jézussal. Látod, Téged épp így szeretnek, mint a Szűzanya a kis Jézust! A képet betettem a trenderli mellé az óvodás kistáskámba, ami a vállamon átvetve mindig velem volt. A fényesre dörzsölt kavicsot pedig a kezemben szorongattam. Meg is kérdezte tőlem Emília nővér, hogy mit szorongatok annyira. Én elmondtam, hogy ezt a kavicsot hagyta ott nekem Pali... Emília nővér egyik kezével a kezemet fogta, másik kezével, meg az üres kandlit. Hazavezetett, s otthon mindent elmondtunk Kincses néninek, aki ki tudja hány keresztet vetett, hogy épségben visszatértem.

Este megjelent Nagy néni, s elmondta Kincses néninek, hogy szegény zsidó nőket behajtották Isten szent házába, a gyönyörűséges neológ templomba, s megmotozták őket, még „ott is”, az altestükben ékszer, meg pénzt kerestek. Az istenteleneket még az sem zavarta, hogy a frigyládánál becsuteltették meg azokat a szerencsétleneket mások szeme láttára. Ilyet jó érzésű ember nem csinál! Hát keresztények ezek? Utána az állomásra vitték őket, ahol már várta őket a tehervonat. A melegben meg az idegességben szegények kimerültek. S jaj, amikor szálltak be a vagonokba, rájuk zúdult a nagy eső, meg a csendőrök haragja. Megbolydult az emberi elme ott! Azóta már Szögedében vannak, ki tudja, onnan mikor viszik őket tovább, mert onnan tovább viszik őket.

XII. Genocídium

Szegényeknek hamarosan eldőlt a sorsuk, talán valahol új életet kezdek. Kincses néni meg csak imádkozott és vetette a kereszteket. Csak később tudtam meg, hogy Kincses néni nem szólt senkinek sem arról, ami velem történt, nehogy még valami bajunk legyen belőle. És csak jóval később, felnőttként értettem meg, hogy miért volt olyan kimért velem Teltschné akkor. Ha megesik a szíve rajtam, s elárulja, hogy hozzájuk tartozom, engem is velük deportáltak volna.

*

Makóról, a történelmi gettóból, 1944. június 16-án átszállították Szegedre a környék zsidóságát, akiket a makói vasútállomás áruforgalmi rakodójában, a METESZ⁹ raktáránál vagoníroztak be.

Marosi Rezsőt, Teltsch Pál kortársát, aki szintén a Makó Állami Főgimnázium tanulója volt egykor, e napon deportálták sorstársaival.

Emlékezete szerint: *„Kinn a METESZ raktár előtt raktak vagonba. Rémes képek (...) Pár utaskocsi is ott áll a kikeresztelkedetteknek és a betérteknek. Sok várakozás után – ma már nem sürgős! – Három óra után indulunk, senki nem tudja hová...”*¹⁰

Hirsch Zoltán¹¹ – deportálását túlélő – emlékezete szerint őt és családját a makói „nagyállomás” rakodójába autóval vitték ki, s ott kellett átszállniuk a vagonba, ahonnan Szegedre vitték őket.

*

A deportálásról évtizedekig alig beszéltek, s ha mégis, az bizalmas körben történt. Irodalmi művek témáiként is ritkán fordult elő. Ezért is történhetett meg, hogy Makón, ahol két vasútállomás is működött 1944-ben, ezért mindkét helyszínt megőrizte az emlékezet, mint a zsidó lakosság elszállításának helyszínét.

*„A motozás és a nők belső vizsgálata után a zsidókat az újvárosi állomás felé terelték.”¹² <[...] Június 16-án délután az 1606 makói és környékbeli zsidót nemzeti színű zászlókkal föllobogóztatt vasúti kocsikba zárták. Egy-egy vagonba 60-70 embert zsúfoltak.>*¹³

9 METESZ: Mezőgazdasági Termelők Egyesült Szövetkezete

10 Marosi Rezső naplója. Lelőhely: MNL CSML ML X.57.

11 Hirsch Zoltán (1932 –) egykori deportált, túlélő. Adatközlése: 2021. 08. 17.

12 Makó története. 1920-tól 1944-ig. Szerk. Tóth Ferenc. Makó monográfiája 6. Makó, 2004. p. 299.

13 uo. Makó története. 1920-tól 1944-ig. Szerk. Tóth Ferenc. Makó monográfiája 6. Makó, 2004. p. 299. Bárdos Pál: Az első évtized című műve alapján.

Ugyanitt olvashatjuk Bárdos Pál (Weisz Pál) és családjának, a makói zsidóság deportálásának körülményeit. *„Az újvárosi állomáson nyitott szájjal vártak ránk a tehervagonok, hogy bekapjanak bennünket.”*¹⁴

Az idősek közül van, aki úgy véli, mindkét állomáson vagonírozhattak. Szerintük a Makó-Újváros vasútállomásról a vagon „átlökték” a nagyállomás rakodójába, ahol ahhoz a szerelvényhez kapcsolták, ahova teherautókkal folyamatosan érkeztek a deportáltak.

A szegedi gyűjtőtáborban

A szegedi csendőrkerületben június 16-án kezdték „beszállítani” a területükhöz tartozó zsidóságot.

Az újszegedi állomásra érkező vagonokból az elgyötört embereket a SzAK¹⁵ pályára terelték, ahol sátrakban vagy az égbolt alatt helyezkedtek el. Innen június 21-én átvitték őket a város túlsó oldalára, a bajai úti téglagyárba.

Makó és Hódmezővásárhely lakosságának sorsa a háború ideje alatt több ponton kapcsolódott egymáshoz. Egyik, amikor a Makótól alig negyven kilométernyi távolságra lévő Hódmezővásárhelyre vezényelték ugyanis a makói csendőriskola legénységét, akik közreműködtek a vásárhelyi zsidóság „begyűjtésében,” akiket június 17-én a hódmezővásárhelyi nagyállomáson történő bevagonírozásukat követően szállítottak át Szegedre.

A vásárhelyi, Mindszenti, szentesi zsidóságot a Szeged-Rókusi pályaudvarra vitték, majd onnan a téglagyárba hajtották őket. Néhány nap alatt itt koncentrálták az V. csendőrkerület zsidóságát, 8617 főt.¹⁶ Itt borultak össze a kilátástalanságukban a rokonok és ismerősök.

Az embertelen – elhanyagolt, gazos, száraz időben fél lábszárig érő poros, esős időben sáros gyárterület – körülmények között tengődő embereket a gyűjtőtáborból három transzportban indították el a Szeged-Rókusi pályaudvarról a végső megsemmisítés útján.

Az első szerelvényt június 25-én Auschwitzba vezényelték. Magyar csendőrök kísérték őket, akik Kassán adták át a szolgálatot az SS katonáinak.

Emlékezet szerint ez a transzport június 28-29-én érkezhetett meg Auschwitzba, ahol a kialakult protokoll szerint azonnal megkezdték a foglyok szortírozását,

---

14 Bárdos Pál. Az első évtized. 2. kiad. Bp.: Szépirod.K., 1986. p. 85.

15 SZAK: Szegedi Atlétikai Klub

16 Molnár Judit: Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Szeged, 2000. p. 105 Randolph L. Braham: A magyar holocaust. Bp.-Wilmington, 1988. 2.köt p. 56.

majd a gázkamrákban történő megölését. Akik ezzel a szerelvénnel érkeztek, azok közül kevesen maradtak életben. Legtöbbjük itt halt mártírhálált.

A második transzportot június 27-én indították el Szegedről, melyet – Miskolc-hoz közeli – Felsőzsolcánál lekapcsoltak, onnan pedig az ausztriai Strasshofba, mint elosztó táborba irányították. A harmadik transzportot június 28-án indították útjára, mely szintén Strasshofba érkezett.

Strasshofban, az elosztótáborban

A Teltsch házaspár is a Strasshofba irányított vonatra került Szegeden 1944. június 27-én. Itt is igyekeztek együtt maradni dr. Kecskeméti Árminnal és a feleségével. Strasshofba érkezvén a magyar deportáltakat kísérő magyar őrséget német katonák váltották föl, ahol többnyire ukrán katonák őrködtek.

Miután a fenyves erdővel körülvett táborhelyen elhelyezték őket, újabb utasítást kaptak. Fölszólították a foglyokat, hogy aki beteg, és idős, az jelentkezzen. Szálljon föl a teherautóra, mellyel tovább viszik őket egy szanatóriumba kezelésre. A két beteg és elgyötört házaspár is jelentkezett. Dr. Hajdú Ferencné Braun Magdolna, aki akkor önkéntes ápolónőként segítette a deportáltakat, elmondta, hogy egy teherautóra tették fel őket a kegyetlenségükről híres ukrán őrök. Az egyik levette a főrabbi cipőit, mert ő tudta, hogy mit jelent a „szanatóriumi” kezelés.

Bárdos Pál¹⁷ akit gyermekként szintén Strasshofba vittek a családjával, így írta le a történetet: *„Strasshofban felszólítottak bennünket, hogy aki nagybeteg, ne fáraszsa tovább magát, szálljon fel a szanatóriumba induló teherautóra. Braun Magdi, akkor 24 éves makói lány, ott volt az autó mellett. Őtőle való az utolsó hír a főtisztelendő magatanárról (Kecskeméti Ármin főrabbiról).*

Elmondta a helytörténésznek, aki továbbadta nekem. Az autóra fölfeküdt egy Teltsch Adolf nevű, nagyon beteg makói ember. Mellé fölszállt az ötnapos, teher-vagonba zsúfolt, víz és enivaló nélküli levegőtlen utazástól halálra gyötört főtisztelendő bácsi.

*Az ukrán őr pedig akkurátusan kifűzte a cipőjét, és szó nélkül lehúzta a lábáról. Tudta, hogy ahová a főtisztelendő úr megy, ott nem lesz szüksége többé cipőre.”*¹⁸

A munkabíró foglyokat Strasshof mellett bécsi és Bécs környéki gazdaságokba, üzemekbe vitték dolgozni, mely munkából a gyermekek is kivették részüket.

---

17 Bárdos Pál született Weisz Pál. Makó, 1936. március 30. – Budapest, 2017. június 26. író, egyetemi tanár

18 Bárdos Pál: Keresztül-kasul. In: Tekintet. (Kulturális szemle) 2007. 20. évf. 1-4.sz. 2007/3.sz. p. 43. https://adt.arcanum.com/hu/view/Tekintet_2007/?pg=299&layout=s&query=Teltsch (Letöltés: 2021. 08. 09.)

Nehéz körülmények között éltek, de akik ide kerültek, azok többsége túlélte a viláégést. Weisz Pali is ide került családjával, akik szerencsével határos módon 1945 tavaszán hazatérhettek Makóra. A kis barátok: Katica, Margitka, Pali és Öcsi azonban nem találkoztak többé.

Auschwitzban, a megsemmisítő táborban

Teltsch Adolf már itthon is nagy beteg volt. Csoda, hogy bevagonírozva, a több száz kilométeres utat Strasshofig élve kibírta. Rendkívüli lelki erő kellett ahhoz, hogy feleségével és hittestvéreivel utolsó útjukra elinduljanak. S hogy lelkükben és fejükben milyen gondolatok keveredtek, nem tudjuk elképzelni sem. A Yad Vashem nyilvántartása igazolja, hogy a Strasshof – Auschwitz utat is túlélte a Teltsch házaspár. Teltsch Adolfot és feleségét, Domán Gizellát, az auschwitzzi koncentrációs táborban, júliusban gázkamrában végezték ki a Zyklon-B méreggel.

A Teltsch házaspár az utolsó pillanatig várta, hogy a mentesítés megérkezzen részükre is. Talán azért voltak olyan erősek, hogy a tömegpusztítást túl élve gyermekeiket ismét magukhoz ölelhessék.

A mentesítés azonban nem érkezett meg. A Teltsch házaspár is Auschwitzban lelte halálát, alig néhány hónappal a tömegmészárlás befejezése előtt. Ha eljutott a hír hozzájuk, hogy lányáék az utolsó pillanatban ugyan, de megmenekültek, ez talán elviselhetőbbé tette a rájuk váró véget. Középső fiukról, Györgyről nem tudtak semmit sem. Pálról, a legkisebb fiukról kaptak ugyan hírt, hogy a keleti fronton elesett még 1942-ben, ami – ma már tudjuk – téves információ volt: „csupán” súlyos sérülés érte. A kutatás jelenlegi szakaszában ismert, hogy 1943 tavaszán még élt, és egyike volt a 2. magyar hadsereg századparancsnokának, Cicatricis Miklós mentőinek. Élt, még akkor is, ha csupán időt nyert. Talán, ha ezt tudták volna a szülők, könnyített volna rajtuk mártírhálalukban a sors...

XII. A TÚLÉLÉSÉRT

Világégés és mentés

A fekete tavasszal elkezdődött folyamat, mely a népirtáshoz vezetett, identitásvesztést hozott az emberiségre.

Akik június 16-án megkönnyezték a zsidók deportálását Makón, azok szemében még meg sem száradt a könny, másnap egy újabb abszurd rendeletet tett közzé az MTI.

A honvéd vezérkar főnöke a tábori postaszámon levelező zsidó munkaszolgálatosok részére június 20-30. között egy darab két kilogrammos, kizárólag alsó- vagy felső ruhaneműt tartalmazó csomag feladását engedélyezte, melyet bármely polgári postahivatalnál ingyen feladhattak. A csomagba ruhaneműn kívül egyebet, vagy levelet tilos volt elhelyezni. Egy személy részére csak egy ilyen csomagot küldhettek. Több csomag esetén visszaküldték a feladónak.¹

Elgondolkodtató, hogy az engedélyezett csomagküldést a zsidó munkaszolgálatosok részére ugyan hányan tudták teljesíteni, amikor ebben az időpontban a makai zsidó családok már Szegeden, a gyűjtőtáborban várták sorsuk további alakulását. Nemhogy nem volt már semmijük, de abból az 50 kg-os fejenkénti csomagból, amivel – június 16-án – fölhajtották őket a makói állomáson a vagonokba, nehezen képzelhető el, hogy tudtak volna valamit is küldeni munkaszolgálatos testvéreiknek, fiaiknak, férjeiknek. Arról nem is beszélve, hogy Szegedről már csak egy út volt, mégpedig valamely megsemmisítő láger. Elég morbid ötlet volt épp erre az időpontra tenni a „nagylelkű” csomagküldési lehetőséget, nem mintha nem lett volna szükség a rosszul ellátott munkaszolgálatosoknak a tiszta, meleg ruhára, meleg csizmára, dohányra, egy kis hazai élelemre. Voltak családok, akik leszámoltak az életükkel, s ingóságait szétosztották arra az esetre, ha visszatérnének, de leginkább a célból, hogy munkaszolgálatos hozzátartozóiknak az átadott dolgok fejében küldjenek csomagot. A nem zsidó munkaszolgálatosokat még segíthette e lehetőség, ha egyáltalán eljutott hozzájuk a túlélésüket jelentő csomag.

A gettó fölszámolása után² Makó környékén repülőgépről mérgező anyagot dobtak le.

1 MTI 1944. június 17. 17. kiad. 12 óra 46. hírblokk. A zsidó munkaszolgálatosok részére ruhatartalmú csomagok küldhetők a harctérre.

2 MTI 1944. június 18. 4. kiad. 4. hírblokk Makó, június 17.

Földeák határában több ló gyanús körülmények között elhullott, melyeket felboncolták, és belső részeikben valamilyen ismeretlen mérget állapítottak meg, amely teljesen szétmarta az állat belső részét.

Úgy vélték, hogy az állatokat pusztító mérgező anyagot a legutóbb Makó felett átrepülő angolszász repülőket dobták le a legelőre. Ez olyan mély nyomot hagyott Kovács Katalinban is, hogy még felnőtt korában, az 1960-as években, egy Marosmenti majálison röplapokat szóró repülőgép alatt szaladgáló kislányát ő, és számos szülő riadtan próbálta biztonságos helyre vinni.

A zavaró repülések, alkalmi bombázások 1944 tavaszán azt a célt szolgálták, hogy visszatartsák, megakadályozzák a zsidóság deportálását.

Ezzel párhuzamosan a belügyminiszter az egyesületek feletti főfelügyeleti joga alapján az egyéb egyesületek között feloszlatta a Makói Izraelita Koma Egyletet, a Makói Izraelita Nőegyletet, a Makói Izraelita Temetkezési Szent Egyletet, a Makói Kereskedők Egyesületét, a Hódmezővásárhelyi Zsidó Leányegyletet, a Szentesi Malbis Arumim Szegény Iskolás gyermekek Felruházó Egyletet, a Csongrádi Chevra Kadisa Izraelita Szentegyletet, a Csongrádi Izraelita Nőegyletet is.³

Az egyletek tagjait deportálták, s ha nem lett volna még valaki számára elég világos, hogy a zsidóságnak vége, akkor a fenti rendelettel csak megerősítették, hogy nem térnek vissza, a deportálás a végüket jelenti. Ha akadnak is majd túlélők, vagy mentesítésükkel elkerülnék a deportálást, ők a kialakult helyzetnek megfelelően kezdhettek új életet itthon, mert már semmi sem lesz úgy, ahogy volt.

Június 22-én az MTI jelentette, hogy a hivatalos lap június 23-i száma kormányrendeletet közöl a zsidó orvosi hivatás gyakorlásáról és orvoskamaraik tagságának szabályozásáról, miszerint a zsidó orvosok csak zsidó személyeket gyógykezelhetnek. Ennek ellenére előfordult, hogy titokban zsidó orvoshoz fordult a lakosság. Dr. Sánta Sándor⁴ – orvos, később politikus, polgármester –, kisgyermek volt, amikor egy olyan súlyos betegséget kapott, amiből nem tudták kigyógyítani. Édesanyja kétségbeesett, ezért a tiltás ellenére fölkereste az akkori zsidó gyermekorvost, aki titokban gyógyította ki a betegségéből.

A rendelkezés nem vonatkozott az elsősegélynyújtás esetére és a honvédelmi munkakötelezettség címen igénybe vett zsidó orvos orvosi tevékenységére.

A rendelet értelmében a zsidó orvosok kötelesek az utcán, a kapu aljában, a lépcsőházban vagy a rendelőjük bejáratánál elhelyezett névtáblájukat szembetű-

---

3 MTI 1944. jún. 22.

4 dr. Sánta Sándor (1941–). Orvos. Makó város rendszerváltó polgármestere 1990-1994 között. Később önkormányzati képviselő. Művészeti tevékenysége a festészetben bontakozott ki, főként portrékat, tájképeket fest.

nő zsidó csillaggal megjelölni. Megtiltották a zsidók felvételét az orvosi kamarába, és a tisztségviselésüket.

A makói zsidók a hónap végére esetleg július első hetében már külföldön, valamelyik elosztó- vagy megsemmisítő táborban volt.

Hírül hozták, hogy június végéig Szegedről is elvitték a zsidókat külföldre, ami sokakat nyomasztott.

Mindemellett a szovjet hadsereg betörésére, felszabadítására és az azzal járó harcra készülve a légvédelmi riadó szervezésekor a lakosság tudtára adták, hogy áramkimaradás esetén a harangok jelzése lesz érvényben.

Rendeletben szabályozták a szükségriasztó, a templomi harangok üzembe helyezését. Elrendelték, hogy a *légvédelmi riadó kezdetét* valamennyi templom harangjának (összes harang) öt percen keresztül szakaszos megszólaltatásával, a *légoltalom pihenj*-t pedig a harangok öt percen keresztül folytonos szólaltatásával hozzák a lakosság tudomására. Felhívták a templom vezető lelkészeit, utasítsák harangozóikat templomuk ajtajának, ill. a toronyajtó kulcsának olyan helyen való tartására, hogy a hatósági légoltalomba beosztott egyének, ha ott megjelennek, ezen kulcsokat azonnal kézhez kapják, hogy a riasztást, vagy a riasztás feloldását a harangokkal nyomban a lakosság tudomására hozzák. Erre azonban csak akkor kerül sor, ha a szirénákat áram hiányában működésbe hozni nem lehetne.⁵

A város próbált fölkészülni az előre látható ostromra. A polgármester szigorúan bizalmas jelzéssel – minden plébániának –, köztük dr. Csepregi Imre pápai prelátus úrnak címzett levelében kérte, hogy folyó hó 30-ig a hivatalban szíveskedjék bejelenteni mindazon pótolhatatlan iratait és vagyontárgyait (állami anyakönyvek, felekezeti anyakönyvek, történelmi becsű levéltári anyag, nagy értékű festmények, múzeumi tárgyak), melyeket légítámadásoktól kevésbé veszélyeztetett területre kíván átszállíttatni.⁶ Ezen intézkedés az egész városra vonatkozott, melyre a felszólítást minden illetékes megkapta. Egyre erőteljesebbé vált a helyi harcokra való felkészülés, melynek része volt a kulturális értékek mentése, a köziratok biztonságba helyezése.

Július 1-től ismét megindult a rádióüzenetek közvetítése Észak- és Dél-Amerikában, adta hírül a Magyar Rádió. Minden magyar küldhetett üzenetet amerikai rokonainak, ismerőseinek, melyek témáját tekintve személyi és családi természetű közlemények lehettek. Az ötven szó terjedelmű és a csendőrs vagy rendőrkapitányság által láttamozott szöveget *rövidhullámú posta* jelzéssel kellett a Magyar

5 SZIK PL Makó. 1546/1944. 250/227-1944. sz.

6 SZIK PL Makó, 49/1944.

Rádió igazgatóságának beküldeni a Budapest, VIII. Sándor u. 5-7. címre. Ezzel újra-
indult az emberek közötti kommunikáció.⁷

Kovács Katalint és a hozzá hasonló sorsú gyerekeket az egyház karolta föl, hogy
minél kevesebb kiskorú váljon utcagyerekké. Az apácák megszervezték, hogy a csa-
ládok felváltva gondoskodjanak e gyerekekről. Minden felekezet a saját hitközsége
területén vállalta föl a rászorulókat támogatását.

Ismét újabb repülő atrocitás érte Makó környékét, amikor amerikai vadász-
repülők berepülésük során alacsonyan szállva aratómunkásokat vettek géppuska-
tűz alá. A kukoricásban menedéket kereső munkásoknak szerencséje semmi ba-
juk nem történt.

Ugyanekkor a Reuter⁸ Iroda közölte, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt jelenté-
se szerint a magyar kormány hozzájárult a magyarországi zsidók deportálásnak be-
szüntetéséhez. Valamennyi zsidót, akinek engedélye van a Palesztina területére
való belépésre, szabadon bocsátják. A Vöröskeresztnek megengedték, hogy segít-
séget nyújtson a Magyarországon internált zsidóknak, és közreműködhessek a tíz
évesnél fiatalabb zsidó gyermekek elszállításában.⁹

A Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége

A Magyar Királyi Kormány életre hívta a Magyarországi Keresztény Zsidók Szö-
vetséget, és kinevezte a szövetség végleges megalakulásáig az ügyeket vezető „Ide-
iglenes Intéző Bizottság” tagjait is. Dr. Auer György elnök és Török Sándor alelnök
köszönését fejezte ki dr. Hamvas Endre megyéspüspöknek:

*„Jól tudjuk, hogy a Szövetség felállítása, s ezzel a keresztény vallású zsidó szár-
mazású egyének kivonása a Zsidó Szövetség hatásköréből, nemcsak külső megnyil-
vánulásában, hanem az új Szövetség tagjainak további sorsára és életére is dön-
tő kihatással lesz.*

*Ránk, ideiglenes Intéző bizottsági tagokra rendkívül nagy és felelősségteljes
munka hárul, ismeretlen számú, egységesen még soha össze nem fogott tömege-
ket kell megszervezni, életbiztonságuk lehetőségeit kell kiharcolni, speciális hely-
zetüket biztosítanunk kell, kórházakat, otthonokat kell felállítanunk stb. Pillanat-
ról pillanatra kell tagjaink számára előteremtenünk mindazt, ami biztosítja a leg-*

7 MTI 1944. június 28. 4. kiad. 7.15 perc

8 Reuters Hírügynökség. Reuter, Julius alapította 1851-ben. Paul Julius Reuter született:
Israel Bere Josafat. (1816–1899)

9 MTI BKSZ 43.sz. 1944. július 20. p.1.

elemibb szolgáltatások nyújtását. – Nehéz munkánkhoz elszánt akarattal, törhetetlen hittel kezdünk, de tudjuk jól, e munkánk eredménytelen lesz, a folyton felmerülő, szinte áthághatatlan akadályokon átkerülni soha nem fogunk, csak akkor, ha nagyméltóságú Megyéspüspök Úr támogatását a jövőben sem vonja meg tőlünk.

Ismerjük úgy a Szövetség tagjainak, mint a magunk kötelességeit hazánkkal és egyházunkkal szemben, ezért emberi gyarlóságunk dacára mindent el fogunk követni, hogy azokat úgy teljesítsük, hogy méltók lehessünk arra a támogatásra, melyben Nagyméltóságod bennünket részesít.”¹⁰

A csanádi püspök elhárította magától a Szövetség megalapításának érdemét, támogatásáról azonban biztosította őket.

Makóról – Makóra

Hirsch Zoltán emlékezése¹¹

Édesapám, Hirsch Izidor munkaszolgálatosként esett el az orosz fronton. Anyai nagyapámat, Beczkó Sámuel Kistarcsára az internáló táborba vitték el, akit nem láttunk többé. A gettósításkor az édesanyámmal¹², a nyolcéves öcsém¹³ és a hároméves húgom¹⁴ a zsidó Menházba (Vásárhelyi utca. 49. sz.), mint gettóházba kellett költöznünk még 1944. április végén. Én ekkor 12 éves voltam, a makói Református Polgári Iskola másodikos tanulója.

A gettóból 1944. június 16-án teherautóval vittek ki bennünket a Nagyállomás melletti METESZ rakodóhoz, ahol már a nemzeti színű zászlókkal dekorált vagonok csendőri őrizettel vártak bennünket. Ezekbe a vagonokba kellett átszállni.

A makói és környékbeli zsidóságot, köztük minket, – anyámat, testvéreimet, nagyszüleimet¹⁵, nagynénémet¹⁶ – innen vittek Újszegedre.

A vonatról leszállva a SZAK-pályára irányítottak mindenkit, ahol egy csomó sátor állt. A bejáratnál faládát helyeztek el. Felhívták a figyelmünket, hogy a megmaradt ékszert ebbe rakja mindenki, mert később el fogják venni.

A mi családunk együtt maradt. Ahhoz, hogy vízhez jussunk, sorba kellett állni. Reggel anyám egy lábassal beállt a sorba vízért, délben pedig én váltottam.

¹⁰ Hivatkozás 2540/1944. M.E.Sz. rendelethez.

¹¹ Adatközlő: Hirsch Zoltán (1932. július 29. –) Adatközlés ideje: 2021. augusztus 17.

¹² Hirsch Izidorné született Beczkó Frida (1902)

¹³ Hirsch Béla (1937-)

¹⁴ Hirsch Mária (1941-)

¹⁵ Hirsch Lipót és Hirsch Lipótné Auschwitzban halt mártírhálált 1944-ben.

¹⁶ Beczkó Erzsébet

Három vagy négy nap múlva kerültünk át a város másik végére, a téglagyárba. Bennünket, makaiakat a Bajai úti téglagyárba vittek. E helyen várakoztunk, míg eldőlt, hogy mikor visznek tovább. Három transzportot indítottak.

Az első szerelvényt június 25-én indították, melyre a mi tudomásunk szerint a kiváltságosok és fiatalok kerültek, akik elsőként, a legjobb munkahelyek közül választhattak. Ezért aki tehetett, igyekezett innen minél előbb elkerülni, s az első szerelvényre följutni.

A téglagyári tábor szűk időben ellepte a por, esőben pedig néhol térdig ért a sár. A nagyszüleim is minél előbb el akartak kerülni erről a borzalmas helyről, dolgozni valahova. Végül a 2. transzportba kerültek.

Anyámnak az volt az álláspontja, hogy kivárunk. Így mi az utolsóra, a harmadik vonatra várakoztunk. Csak később tudtuk meg, hogy ez lett a szerencsénk!

Bennünket a harmadik transzporttal, június 28-án, csendőri kísérettel Ausztriába szállítottak. Napokon keresztül vitt a vonat.

Strasshofba érkezve a németek mindenkit kiszállítottak. A csomagjainkat egy teherautóra rakatták. Azt mondták, valaki kísérje a rakományt. Engem választottak ki. Fölszálltam az autóba, a rakomány tetejére. Vittek lerakodni.

Közben a nőket és férfiakat elkülönítve egy másik területre irányították, amit drótkerítés választott el attól, ahol én voltam.

Az anyám kiabált, hogy: – A fiam a túloldalon van! A fiamat hozzák ide! – Nem akarta anyám, hogy elszakadjak tőle. A férfiak a kerítés tetején juttattak át hozzá.

Ezen az éjszakán egy kibetonozott mosdófélében aludtunk. Hosszú beton vályúkra emlékszem, melyen kifolyók is voltak. Ott éjszakáztunk. Másnap egy mezőre, egy tisztásra tereltek bennünket. Itt minden deportálnak meztelenre kellett vetkőznie. A nőket és férfiakat külön-külön figyelték meg, miközben fényképeket készítettek.

Anyám hozott egy csomó képes újságot otthonról, azokat gyűjtotta meg, hogy készítsen egy kis ételt.

Néhány nap múlva az elosztó táborból nyitott teherautóval elvittek egy új helyre, mint megtudtuk, dolgozni. Egy alagúton mentünk át. Később egy hatalmas kör alakú fürdőbe érkeztünk, ahol forgácsra fektettek mindenkit. Sajnos túl sokan voltunk – úgy 100-120 fő –, különösen a gyerekek, ezért nem fogadtak bennünket. Így tovább kellett menni. Gloggnitzba jutottunk el, mely Sopron magasságában, körülbelül hetven kilométerre Alsó-Ausztriában van. Ott egy patak partján, faházakban szállásoltak el, ahol egy fiatal német fegyveres őrködött.

Nálunk Schreiber Sándor, egy hatvanöt év körüli ortodox zsidó volt a jupó, aki felügyelt bennünket, munkavezetőnk volt, de a kapcsolatot is ő tartotta a tábor illetékesével.

Innen a nők és férfiak, illetve a tizenkét évesnél idősebb gyerekek egy kb. három kilométerre lévő cementgyárba mentünk dolgozni. Gyalog tettük meg ezt az utat, naponta kétszer, oda és vissza. Nekünk gyerekeknek az volt a munkánk leginkább, hogy söpörjük össze a hulladékot. Nem sokat tudtunk dolgozni, mert napjában többször is volt légiriadó. Ilyenkor a németek lementek az óvóhelyre, mi meg ahol tudtuk, meghúztuk magunkat. Estére vissza kellett érni a táborba. A hegyoldalban sok gyümölcsfa volt. Épp akkor ért az alma és a körte. A reggeli és délutáni utunk alkalmával igyekeztünk minél több gyümölcsöt enni, hogy csillapítsuk az éhségünket.

Rendszerint egy csajka *dörgemüze* levest és barna kenyeret kaptunk.

Éhesek voltunk. Tilos volt, de anyám egyszer bement egy magánházba, hogy kérjen ennivalót. Amikor kopogtatott, és kinyitotta az ajtót, abban a pillanatban rémülten csukta be, mert egy életnagyságú képről nézett vele szembe Hitler arcmása. Jött a háziasszony, aki hívta, hogy menjen be. Anyám nem mert bemenni, mert annyira megijedt Hitler képmásától, félt, hogy milyen emberek élhetnek ott. Az asszony azonban kenyeret adott az anyámnak. Nem lehetett rossz ember.

Szegény anyám, csakhogymeg nem bolondult három gyerekkel, hogy megvédjen bennünket minden rossztól, amitől csak lehetett. A legképtelenebb dolgokat követte el miattunk. Egyszer, amikor munkából mentünk vissza a szállásunkra a répföldről, anyám egy répát akart kihúzni a földből, s hazavinni, hogy a kis dobkályhán megsüsse nekünk. Ez persze tilos volt. Észrevette az őr, s ráfogta a fegyvert anyámra, aki megpróbált magyarázkodni. A jupónk odalépett, s németül elmagyarázta, hogy nem a répát akarta az asszony kihúzni a földből, csak a szükségét akarta elvégezni. Mivel nem húzta még ki a földből a répát az anyám, ezért eltekintett az őr a büntetéstől.

Gloggnitz azért is megmaradt az emlékeimben, mert a patak partján egy vízimalma is volt. A mellette lévő gyümölcsfa ágai ráhajoltak a malmot működtető vízerékre, ami leverte róluk a gyümölcsöt. A lehullott gyümölcsöt összeszedtük a vízből, és jót ettünk belőle. Itt júliustól szeptemberig voltunk.

Október elején visszamentünk Strasshofba, ahol több mint ezren voltak. Ismét a szabad ég alatt aludtunk, ekkor már hideg volt. Néztük az égbolton a repülőket, amint a közeli részeket bombázták.

Megint vagonokba szállítottak és vittek föl, északnak, Bergen-Belsenbe. Ez régebben hadifogolytábor volt, csak 1943-ban alakították át koncentrációs táborrá. Amikor megérkeztünk, az állomásról még kb. 3-4 km-t gyalogoltunk a táborig, ahol orosz, német, magyar és más nemzetiségű deportáltak várakoztak.

Bennünket: anyámat, engem, az öcsémet és a húgomat az utolsó barakkban helyeztek el.

Amint elhaladtunk a barakkok mellett, hallottuk, amint mondták a bentiek, hogy „mi is magyarok vagyunk”. Október volt, fáztunk. Nem volt megfelelő ruhánk. Amikor otthonról elindítottak bennünket, nyár volt, s nem sok holmink maradt meg az úton abból, amit el bírtunk hozni. Itt még borzasztóbb körülmények fogadtak, mint ami az előző helyen volt. Mindig rosszabb és rosszabb körülmények közé kerültünk. Hatalmas barakkok voltak. Ezer ember is elfért bennük. Négyen kaptunk egy priccset. Két lópokrócot, egyet alulra, egyet felülre. Millió tetű volt, így mi is hamarosan letetvesedtünk. Alig tudott mit kezdeni velünk az anyánk. Minden nap hajnal négy vagy öt órakor névsorolvasásra kellett sorakozni, akár jó idő volt, akár jeges eső esett. Amíg ez tartott, mindenkinek ott kellett állnia. Gyereknek, felnőttnek egyaránt. Aki nem bírta, lelőtték. Minden nap kiválasztottak pár személyt, hogy szedjék össze a halottakat a priccsekről. Én is be lettem osztva. Egy kétkerekű targoncával egy hatalmas gödör végébe kellett kivinni a halottakat. Tizenkét évesen nagyon megterhelő volt ez a feladat. Fizikailag és lelkiekben is. Egy halott sokkal nehezebb a tehetetlensége miatt, mint az élő ember. Mi meg legyöngültünk addigra. Többen bírtuk csak föltenni a targoncára. Embertelen körülmények uralkodtak. Alig kaptunk ennivalót. Egyszer fertőtlenítettek. Végig ugyanaz a ruha volt rajtunk, mint amiben odamentünk. Csak fertőtlenítéskor nem. Ezt a táborot emlékezetem szerint 1945. április 15-én szabadították föl.

Minket azonban pár nappal előtte, 1945. április 12-én ismét bevagoníroztak. Theresianstadtba indították a vonatunkat,¹⁷ mert Prágában és környékén még folytak a harcok. Utánpótlás kellett az ottani német csapatnak.

A német precizitást igazolja, hogy a bevagonírozott embereket szállító vagonok mögé 4-5 nyitott vagonba ágyút, golyósórót, tankot rakodtak. A vonatunk szinte keresztül szelte az országot. Lehetett látni a felrobbantott hidakat, romos házakat, szétlőtt településeket.

Az amerikaiak katonai szerelvénynek vélték, s a nyílt pályán támadást indítottak. Azt hitték, hogy a zárt vagonokban is fegyverek, katonák vannak, pedig mi voltunk. Egy lány szállt ki először a vagonból. Azonnal tüzet nyitottak, és szétlőtték a fejét. A töltés aljába menedéket keresve próbáltunk legurulni. Többségük életét vesztette a támadás során. Mi életben maradtunk. Ismét nagy szerencsénk volt!

Ekkor gyűjtőhelyre vittek, s a felszabadulás után egy zsidó szervezet segített hazajutni.

---

17 1945 áprilisában az SS a cseretábor nagyrészt evakuálta, és 6700 lakóját három szállítmányban útnak indította Bergen-Belsenből. A szállítmányok célja valószínűleg a theresienstadti koncentrációs tábor lett volna, ám a három vonat közül csak egy jutott el odáig. A másik szerelvényt amerikai katonák szabadították fel április 13-án Farsleben mellett, a harmadikat pedig a szovjetek április 23-án Tröbitz közelében. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Bergen-belseni_koncentracio (Letöltés: 2021.08.20.)

Prágából Budapestre orosz katonák kíséretében, vonattal érkeztünk, ekkor már személykocsiban. Onnan ki-ki a maga útján ment, ahova tudott. Mi Budapestről Szegeden át érkeztünk Makóra 1945 májusában.

Itthon befejeztem a tanulmányaimat, és üveges inasnak álltam, majd a Szegedi Üvegértékesítő Nagykereskedelmi Vállalatnál dolgoztam 1950. májustól 1952. október 11-ig.

1952. október 12-én bevonultam sorkatonai szolgálatra. Lillafüredre, a Légifigyelő Szolgálathoz, a debreceni alakulathoz kerültem. 1953. december 21-én (Sztálin születésnapjának ünneplésekor) tizedesi rendfokozatot kaptam.

A tiszti iskola elvégzését követően Budapesten, az Üllői úton avattak föl, s hivatásos tiszttá lettem hadnagyi rangban. Feladatunk a lokátor-állomások telepítése az ország északi, déli és délkeleti részén. 1957-ben szereltem le.

1957. május 2-án kerültem a Makói Béke Kisipari Szövetkezetbe, ahol vasipari, varrodai és mackó játék részleg is működött.

Ez az üzem 1952-ben, a deportálásból visszatért zsidó vallásúak munkahelyeként jött létre, mely lehetővé tette a sajátos munkarendet az ünnepünk megtartása érdekében. Sajnos ismét fölerősödött az antiszemita hangulat, nemcsak itt, hanem országosan is, így a makói zsidóság jó része 1956-ban kivándorolt, s elhagyta az országot.

A szövetkezet működése megváltozott. 1957-ben, amikor odakerültem, akkor már nem volt szombattartó üzem. Bárkit fölvettek, nem számított a vallása. Az üzem működését szintről szintre megismertem. Kezdetben lakatos voltam, majd gimnáziumi érettségit tettem. Párttitkár, üzletkötő, csoportvezető, részlegvezető, elnökhelyettes, és végül – nyugdíjba vonulásom¹⁸ előtt egy évvel – szövetkezeti elnök.

Az, hogy még ma is itt vagyok, s elmondhatom, hogy mennyi tragédiának voltam a részese, s én a családommal mindazt túléltem, nagyon nagy kivételezettség a sorstól. Bárhogy is mondhatjuk: ez maga a Gondviselés.

---

18 Hirsch Zoltán szövetkezeti elnök nyugdíjba vonulásának ideje: 1989. szeptember 29.

XIII. A TELTSCH LESZÁRMAZOTTAK SORSA

A történelemben nem releváns fölvetni: *Mi lett volna, ha?* kérdést. A reményteljes, s már-már múltba vesző Teltsch dinasztia sorstörténetét látva azonban föltehetjük, s tegyük is föl e kérdést! Ugyanígy tegyük föl e kérdést a háború többi áldozataira vonatkozóan is!

S ha sétánk során megcsillan Gunter Demnig¹ szobrászművész alkotása, a bronz „emlékkő” a lábunk előtt, amikor az utca járókövébe illesztve meglátjuk, gondolkunk rájuk is. Makón, a Széchenyi tér 8. számú épület tövében, a bérpalota előtt látható a Teltsch szülők és legfiatalabb fiuk, a munkaszolgálatban életét vesztett Teltsch Pál „Botlatókőe”.

A szülők reménységei a három gyermekük: Lilli, György és Pál volt. A világégés az életben maradottak életére is kihatott. De mit tudunk róluk?

Teltsch Lilli

A legidősebb gyermek Lilli, héber nevén Fégele b. Avraham,² aki 1901. augusztus 20-án Szegeden született.³ Keresztnevét anyai nagyanyja, Domán Mihályné, Pollák Lilla (Lina) után kaphatta, mely az anyakönyvi naplóban Lilli névként került bejegyzésre. A továbbiakban többféle névalakban is előfordul: Lilli, Lili, Lily, Lilly.

Teltsch Lilli születését a törvényes atya, a harminchárom éves Teltsch Adolf izraelita vallású fakereskedő jelentette be a hivatalban, melyet az 1481. sorszámon anyakönyveztek. Az apa születési helye Karityina-pusztá (Szabolcs) Liptó vármegye. A húszéves, szegedi születésű anya Teltsch Adolfné, Domán Gizella izraelita vallású, kinek lakóhelye azonos az atyáéval.

A házaspár első gyermekének, Lilli születésekor Szegeden, a Deák Ferenc u. 24. számú házban laktak. A születés este tíz órakor történt. A gyermek neve leány, kinek vallása római katolikus.

E dokumentum két utólagos bejegyzést tartalmaz, melyeket a Csongrád-Csanád Megyei Levéltár sikerrel feloldott:

527/1925 U.B.: Teltsch Lilli születését követően, huszonnég év múlva változtatta meg az eredeti vallásmegjelölését, miszerint: „*A gyermek vallása nem római katolikus, hanem izraelita (kiigazítva a polgármester 6378/1925. sz. rendeletére)*

1 Gunter Demnig (Berlin, 1947. október 27.) szobrászművész.

2 SzZsHA Szeged, 250 p. 125 tétel

3 Szegedi születési anyakönyvi kivonat másolata 1481.sz. In: <https://ident.familysearch.org>. Letöltés: 2018. 08. 26.

1925. július 31.” Teltsch Lilli ekkor 24 éves volt, és a házasságkötésére készült. Később derült ki, hogy elírás történt a születésekor bevezetett katolikus vallását illetően. Ezt igazolja az eredeti, zsidó egyházi *Születettek anyakönyve*, melyet volt szerencsém a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumában⁴ megtekinteni.

A másik utólagos bejegyzés, az 529/1933. számú feloldása: A gyermek (Teltsch Lilli) a szegedi református lelkészi hivatal által 977/1933. sz. alatt kiállított áttérési kivonat szerint a református vallásra tért át, melyet 1933. november 02-án jegyezték be.

Férje dr. Baranyi János zongoraművész, pedagógus, karmester, kinek köszönhetően közszereplővé válva regényes életben lehetett része, amit leginkább a történelem alakított. Közös életükbe a dokumentumok tükrében nyerhetünk betekintést.

Teltsch Lillit vonzotta a művészvilág, maga is fellépett a színpadon. Kezdként Makón, mint műkedvelő kapott szerepet.

Férje oldalán azonban személyes jelenlétével töltött be kultúrmissziót. Az 1924-es *Színházi Élet*⁵ bulvár cikkében is olvashatunk a hírességek kedvelt időtöltéséről, a fővárosi Gerbeaud szokásos társasági életéről. Az 1885-ös Országos Kiállításra – Ybl Miklós terve alapján – épített elegáns Királysávi Páviilon kerthelyiségeként működő Gerbeaud Páviilon 1944-ig a belvárosi Gerbeaud Cukrászda kerthelyiségeként fogadta vendégeit. A szép nyári napokon szívesen tértek be a hölgyek és urak, hogy egy exkluzív helyen, hangulatos zene és a legújabb divat szerint öltözött hölgykoszorúktól elvarázsolt helyen töltsék el szabad idejüket, akár egyedül, akár társasággal. Főként a pénz- és színházi világ, a művészi élet képviselői, közéleti személyiségek kedvelt találkozóhelye volt, ahol mindenki jól érezhette magát. Valóságos felüdülés volt, amikor megjelent egy-egy ismertebb színész, mint Darvas Lili⁶ vagy Lányi Dezső,⁷ a szobrász. A hölgyek és fiatal lányok között Telcs Lillit is említik, akit vonzott a színház és a zene, színjátszott, énekelt és zongorázott.

A következő évben adták hírül az újságok, hogy 1925. augusztus 16-án vasárnap délután Makón tartja esküvőjét dr. Baranyi János zongoraművész és Teltsch Lilli.⁸

Teltsch Lilli és Baranyi János polgári házasságkötésére a közzétett dátum szerint 1925. augusztus 16-án Makón került sor.

4 Születettek anyakönyve 1886-1904-ig. 250. p. 125. tétel. Szeged, Zsidó Hitközség Archívuma.

5 Uzonna a ligeti Gerbeaud kertjében. Arcanum Digitális Tudománytár

In: <https://www.facebook.com/groups/339696266160518/permalink/886550151475124/>

Budapest régi képeken megosztotta: Vincze Gyula, 2016. szept. 4.

6 Darvas Lili (Bp. 1902. - New York, 1974.) színművész

7 Lányi Dezső (Bán, 1879. - Hollywood, 1951.) szobrászművész

8 Közzététel. In: Délmagyarország, 1925. aug. 15. p.7. (Lilly=Lilli)

Esküjük a *Házassági anyakönyvi napló* 202. számán került bejegyzésre Egressy Péter anyakönyvvezető által, mely tartalmazta a reverzális tényét is.

Dr. Baranyi János zongoraművész

Baranyi János Galga településen, 1891. szeptember 18-án született. Édesapja néhai Baranyi Gyula József. Édesanyja Práger Cecília. A szatmári gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti Zeneakadémián szerzett zongoratanári diplomát. Ezt követően a berlini Hochschule für Musik növendéke, ahol megismer-te Dohnányi Ernőt,⁹ akinél művészi oklevelet nyert, s akivel később barátok lettek.

1916-ban a szegedi Városi Zeneiskola tanára. 1921-ben került Budapestre. A Tanácsköztársaság alatti politikai magatartásáért azonban nem igazolta a kormányzat, ezért 1922-ben külföldre, Barcelonába távozott. Spanyolországban élt és hangversenyezett.¹⁰ Külföldi tartózkodása alatt Olaszországban, Németországban, Spanyolországban, Svájcban, Romániában, Bulgáriában hangversenyzett, ahol főleg a magyar szerzők műveit mutatta be. A világháborúban több mint százötven hangversenyt adott a sebesültek javára.¹¹

Szegedre való visszatérését követően a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi karán doktori diplomát szerzett, majd megnősült.

A református vallású vőlegény Szegeden, a Szent Mihály u. 7. számú ház első emeletén lakott. A menyasszonya Teltsch Lilli a házasságkötéskor, 1925-ben Má-kón, a Liget u. 7. számú régi házban lakott. Házasságkötési tanúik a vőlegény részé-ről Galgóczi-Hettés Alfréd¹² és a menyasszony részéről Domán Mátyás.¹³

Házasságkötésük előtt egybehangzó reverzalist tettek. Dr. Nikelszky Jenő pol-gármester, mint polgári tisztviselő a nevezett és előtte együttesen jelenlevő háza-sulókat, miután azok előtte a két tanú jelenlétében személyesen külön-külön kije-lentették, hogy egymással házasságot kötnek, a törvény értelmében házastársak-nak nyilvánította.

Megegyezés szerint a születendő gyermekeik valamennyien az atya vallását kö-vetik.¹⁴ 1925. augusztus 16-án bejegyezte Egressy Péter anyakönyvvezető.

9 Dohnányi Ernő (1877-1960) zeneszerző, karmester, zongoraművész, zenepedagógus

10 Zsigmondné Pap Éva: *Szeged zenei élete*, p. 15

11 Keresztény magyar közéleti almanach. Szerk. Hortobágyi Jenő. 1. A-L (Budapest, 1940) p. 54. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/KeresztenyMagyarKozeletiAlmanach_1_A-L_1940/?query=Pr%C3%A1ger%20Cec%C3%ADlia&pg=63&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 29.)

12 Galgóczi Hettés Alfréd, Bp.: Andrassy u. 102. lakos. (Galgóczy-Hetteés)

13 Domán Mátyás Szeged, Petőfi Sándor sugárút 2. lakos (Domán Mátyás Teltsch Lilli nagybátyja, az örömanya, Domán Gizella testvére)

14 MNL CSML ML Makói polgárm. 12618-1925.sz.

A Házassági anyakönyvben nevüknél kettő utólagos bejegyzés található, melyből a 37/933. feloldását a Csongrád Megyei Levéltárban beazonosították. *Dr. Baranyi János férj – Teltsch Lilli feleség. A feleség a szegedi református egyház lelkésze által a 977/1933. szám alatt kiállított bizonyítvány szerint 1933. október 19-én a református vallásra tért át. Kelt: 1933. november 10.*

A másikat, az 52/1949. sz. utólagos bejegyzést sajnos nem sikerült feloldani.

Az ifjú pár házasságkötésüket követően Szegeden telepedett le.

Lilli feleségként férjének zongoraművészi és közéleti karrierjét a háttérből támogatta. Így személyes karriert nem futott be. Férje oldalán a társasági élet közismert személyisége volt, melyről többször olvashatunk helyi és országos lapokban is. 1932-ben a *Színházi Élet* is tudósított a szegedi Városi Színházban Mokcsay Zoltán¹⁵ Vásárhely főispánjának, *Hivatlan vendég* című darabjának premierjéről, melyen az illusztris vendégek között említik Baranyi Jánosnét is.

Baranyi János 1925. augusztus 15-én – akkor még menyasszonya –, és testvére közreműködésével megnyitotta a magán zeneiskoláját a Szent Mihály utca 7. számú házban zongora, hegedű, ének, gordonka és az összes fúvós hangszerek, elmélet, zeneszerzés, hangszerelés, tanszakon, kamarazene Dalcroze-tanfolyammal. Az 1925 és 1934 között működő, jól szervezett és népszerű magán zeneiskola konkurenciát jelentett a szegedi zenei képzésben, ahova nemcsak szegedi, hanem vidékiek, köztük makói fiatalok is jártak.

Baranyi János 1933-tól a debreceni Városi Zeneiskola igazgatója. Forrásértékű oktatástörténeti munkája a *Debrecen Szabad Királyi Város zeneiskolájának emlékkönyve fennállásának 75. éve alkalmából*.¹⁶ 1934. június 10-én megszervezte Kodály Zoltán¹⁷ *Háry János* című daljátékának bemutatóját, amelyen a szerző is részt vett.

A népszerű zongoraművész és zenepedagógus Debrecen után Szegeden és Budapesten élt és alkotott. Nagy népszerűségnek, és tiszteletnek örvendett a fővárosi zeneértők körében a Hubay-palotában rendezett exkluzív zenedélutánok sora, melyet Hubay Jenő¹⁸ hegedűművész honosított meg a magyar zenei kultúra hazai és külföldi megismertetése, a fiatal zeneművészek támogatására, melyre létrehozta a *Hubay Jenő Társaság*ot.

15 Mokcsay Zoltán (1872-1952) nemzetgyűlési képviselő, főispán, író. 1927 és 1932 között Hódmezővásárhely főispánja.

16 Debrecen Szabad Királyi Város zeneiskolájának emlékkönyve fennállásának 75. éve alkalmából. Szerk.: dr. Baranyi János igazgató. Városi nyomda Debrecen, 1937. 1936-37. tanév. 75. évf. Benne: Baranyi János: Beethoven-vázlat 35-42.p. = Szerk. Dr. Baranyi János igazgató. Városi nyomda Debrecen, 1937. - 1811 ragasztott, 109 p. 17x24 cm

17 Kodály Zoltán Vilmos (Kecskemét, 1882. - Bp., 1967.) Kossuth-díjas zeneszerző, népdalkutató

18 Hubay Jenő (Pest, 1858. - Bp. 1937.) hegedűművész, zeneszerző, az MTA tiszteletbeli tagja

1941-ben a hegedűművész emlékére kétszázfős közönségnek adtak utolérhetetlen ízléssel összeállított műsort, melyen Baranyi János zongoraművész is fellépett.

Az ünnepséget jelenlétével megtisztelte József királyi herceg,¹⁹ Augusztai királyi hercegasszony²⁰ és gróf Zichy Ernő²¹ is, melyről a *Színházi Magazin*²² is adott képes beszámolót. A zenedélutánra Baranyi János zongoraművészt a felesége, Teltsch Lilli is elkísérte, aki a cikket kísérő fényképen látható.

1943-ban, – még csak ötvenkét éves – amikor a zsidótörvény végrehajtásának megtagadása miatt fegyelmi úton nyugdíjazták. Ekkor költözött vissza Szegedre. Zenetanár, aki a szegedi konzervatórium alapításával foglalkozott.

A mentesítés

1944-ben Szegeden, a gettósításkor dr. Baranyi Jánost feleségével, Teltsch Lillivel, testvérével Jónás Béláné Baranyi Ilonával és édesanyjával özv. Baranyi Gyuláné Práger Cecíliával együtt, mint konvertitákat is elkülönítették. Hosszas huzavona után június 27-én kerültek ki a szegedi gyűjtőtáborból, mivel svédországi rokonuk közbenjárására megkapták a svéd állampolgárságot.²³

Mentesítési ügyük folyamata kevésbé ismert, ezért hiteles forrásként álljon itt a történet dokumentációja. A dokumentumok átírata kronológiai rendben olvasható, hogy az események folyamatát hűen érzékeltesse.

A 6163/1944. BM VII. res. sz., április 7-i BM rendelet megjelenésével a létrehozandó gettók paramétereit, magát a gettósítást kívánták előkészíteni. A gettók kialakítását a helyi zsidó közösség, a Zsidó Tanács feladatkörébe sorolta. A rendelet kitért többek között az egészségügyi ellátás megszervezésére, s a minimális életfeltételt biztosító körülményekre, a zsidóságról készítendő kimutatásokra, mellyel elő kívánta segíteni a zökkenőmentes zsidótlantítást. Úgynevezett *gettósítási bizottságok* megalakítását szorgalmazták, melyek a zsidók ügyeiben jártak el. A rendelet célja az volt, hogy elősegítse a zsidóság társadalomból való kivonását, hogy véglegesen megszabaduljanak tőlük, majd anyagi javaikat bekebelezze, hogy azt újból hasznosítsa.

---

19 József Ágost főherceg (Alcsút 1872. – Rain, 1962.) tábornagy. Az MTA 8. elnöke 1936-1944 között. Felesége Augusztai Mária Lujza bajor hercegnő. 1944-ben Szálasi Ferenc hungarista politikust támogatta.

20 Augusztai Mária Lujza bajor hercegnő (München, 1875.-Regensburg, 1964.) József Ágost főherceg felesége, magyar királyi hercegné

21 Gróf Zichy Ernő dr. A Hubay Jenő Társaság egyik vezetője, külpolitikus

22 Zenedélután a Hubay-palotában. In: *Színházi Magazin*. 1941.

23 PÁL József, 2014. i.m. 142-143 p.

S hogy a műveletet jól előkészítsék, a Magyar Királyi Csendőrség a rendelet kiadásával, a szervezeti háttér biztosításával felkészítette a hivatalokat a deportálás előkészítésével és végrehajtásával, melyben a csendőrség és a német biztonsági rendőrség működött közre. Létrehozták az úgynevezett *hármás bizottságot*, melyet a polgármester, a rendőrség vezetője és a legmagasabb rangú csendőr csapattiszt alkotott. Gyakorlatilag ők döntöttek a deportálásra elkülönített személyek sorsáról, kivéve, ha azt jogilag vagy magasabb szinten nem kívánták befolyásolni.

A német biztonsági rendőrségnél a Magyar Királyi Csendőrség összekötő tisztje Budapesten, a XII. kerületben, az Evetke u. 2. számú ház II. emeletén működött. E fejléccel ment ki 1944. május 30-án a szegedi polgármester részére is a bizalmas meghívás²⁴ június 10-re munkácsi keltezéssel, a deportálást irányító „központból” a deportálási folyamat levezetésére vonatkozó megbeszélésre, melynek helyszíne a Csendőrség központi nyomozó parancsnoksága, a Budapest, Böszörményi út 21. szám volt. Ezt az értesítést június 3-án érkezették polgármesteri iktatóval, a polgármester megbízásából.

Június 4-én azonban azt táviratilag lemondta vitéz Ferenczy alezredes²⁵ a június 10-re tervezett budapesti értekezletet. Egy másik forrásból tudni, hogy ekkor látogatott Szegedre a deportálási zóna eligazítására Ferenczy László, az Eichmann-kommandó²⁶ és magyar hatóságok összekötője, Baky László²⁷ és Endre László²⁸ belügyi államtitkár, akik a gettót megtekintve igen elégedettek voltak a rendelet „végrehajtásával”.

A zsinagóga körüli házakba és a fővámház épületébe telepítették a szegedi zsidóságot, míg a kikeresztelkedett, keresztény zsidók részére a Kelemen u. 11. számú házat jelölték ki, ahova dr. Baranyi János családját, köztük dr. Baranyi Jánosnét, Teltsch Lillit is utasították. A megbeszélés tárgyát képezte a csendőrkerület teljes zsidóságának a gyűjtőtáborba való koncentrálása, majd onnan a végső rendeltetési helyükre történő szállítása.

Addigra a szegedi zsidókat is betelepítették a gettóba, illetve az átkeresztelkedett keresztény zsidókat, a konvertitákat is a számukra kijelölt házakba.

Még május 31-én *kérelemmel* fordult dr. Baranyi János és családja a főispánhoz, hogy a saját lakásukban várhassák ki mentesítési ügyükben a határozatot.

24 MNL CsML -IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 21 p. 49/1944 bizalmas jelzéssel

25 MNL CsML -IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 20 p.

Vitéz Ferenczy László (1898-1946) csendőrtiszt, alezredes, a német biztonsági rendőrség (SD) összekötője

26 Eichmann, Otto Adolf (1906–1962) SS-Obersturmbannführer

27 Baky László (1898-1946) politikus, csendőr, (1944-1945) belügyi államtitkár

28 Endre László (1895-1946). közigazgatási államtitkár 1944. április – 1944. augusztus között

A kérelemből kiderül, hogy Teltsch Adolf és házastársára vonatkozóan is elindították a kivételezési eljárást, amelyről a jelen kutatási szakaszban még nem táltunk további iratot. Az alábbi kérvény tehát többszörösen is fontos a Baranyi és Teltsch család történetében, mellyel Magyary-Kossa Aladár, Szeged szabad királyi város főispánjához fordultak segítségért.

KÉRVÉNY²⁹

Méltóságos Magyary-Kossa Aladár Úrnak Szeged sz. kir. Város Főispánja. Szeged. Kérvényük: özv. Baranyi Gyuláné, özv. Jónás Béláné szül. Baranyi Ilona, dr. Baranyi János és felesége sz. Teltsch Lillynek, Szeged, Horthy Miklós u. 16./a. II. lakosoknak, amelyben lakásukban való meghagyásukat a benti indok alapján kéri. 4 db melléklet.

Méltóságos Főispán Úr!

Alulírottak azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulnak Méltóságodhoz, hogy a mellékelt közjegyzőileg hitelesített okiratok alapján, az okiratban megnevezetteket addig is, míg nevezett személyeknek ügye végleges elintézését nem nyer, jelenlegi lakásukban meghagyni kegyeskedjék.

Kérésünk támogatására legyen szabad alábbi indokokat felhozni.

Egész családjunk az 1904. évben tért át a református vallásra. Ez a megtérés az Úr Jézus Krisztushoz minden külső kényszer nélkül, teljes lelki meggyőződésből történt, és azóta családjunk minden tagja buzgó és odaadó híve egyházának.

Édes Apánk, néhai Baranyi Gyula m. kir. földmérési felügyelő, mint állami tisztviselő 40 évig szolgálta hazáját mindenkor a legteljesebb ügybuzgósággal, telve izzó hazaszeretettel, becsülettel, feletteseinek teljes elismerése mellett, úgy, hogy nemes puritán életével, vallásosságával példaadásul szolgált embertársainak. Hazafiúi kötelességérzetének többek között bizonyosságát tette akkor is, amikor a román megszállás alatt, dacára, hogy nagy anyagi javakkal kecsegtető vezető állást kínáltak fel részére a románok, a hűségesküt nem tette le, hanem az anyaországba visszatért és mint a mérnöki hivatalnak vezetője az országra nézve értékes kataszteri térképeket kimentette.

Édes Anyánk, özv. Baranyi Gyuláné jelenleg 83 éves, eddigi életét mindenkor családjá és egyháza javára buzgó munkában tölti.

Özv. Jónás Béláné sz. Baranyi Ilona ny. városi zeneiskolai tanárnő a Szatmárnémeti Református Tanítónőképző Intézetben 10 éven át (1907-1917) működött fe-

---

29 MNL CsML -IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 2-4 p. Iratszám: 7534/1944. Betűhív közlés.

letteseinek teljes elismerése mellett, majd 1917-től kezdve a Szegedi Városi Zeneiskolánál most bekövetkezett nyugdíjazásáig 37 éven át tanított. Önzetlen és lelkes működéséről felettesei vannak hivatva bírálatot mondani.

Dr. Baranyi János ny. városi zeneiskolai igazgató, a budapesti és a berlini zene-művészeti főiskolát, továbbá a szegedi egyetemen doktorátust szerzett okleveles tanár, zongoraművész (1916-1923) szegedi városi zeneiskola tanára volt, majd külföldi hangversenykörutakat tett. 1925-1933-ig Szegeden magánzeneiskolája volt, 1933-tól mostani nyugdíjazásáig a Debreceni Városi Zeneiskola igazgatójaként működött.

Nevezett minden gondolatával és tetteivel azon igyekezett, hogy hazájának mennél hasznosabb tagja és a magyar zenekultúra legönzettelenebb szolgálója legyen, úgy belföldön, mint külföldön is művészi és pedagógiai működésével a magyar zeneszerzők, a magyar ifjúság és egyháza érdekében azoknak javára dolgozott.

Dr. Baranyi János feleségének édes Apját³⁰ az 1919-i ellenforradalom alkalmával a kommunisták, mint fehérgárdistát – a hivatalos iratok bizonyossága szerint – elfogták, napokig kínozták és életveszélyes helyzetéből nagy nehézségek árán sikerült Szegedre szöknie Makóról. Kivételezési ügye folyamatban van.

Mély tisztelettel kell hangsúlyoznunk azt, hogy a fentebb családunk érdekében felhozott indokokat nem érezzük érdemnek, mert hiszen ezek tisztán hazafias érzéseinkből fakadtak, és azokat kötelességünknek tartottuk és tartjuk. Mégis, hogy ezeket az indokokat felhoztuk, tesszük ezt azért, hogy megszabadulhassunk azoktól a rettenetes lelki kínoktól, amelybe önhibánkon kívül a jelenlegi törvényes rendelkezések folytán belekerültünk, és nem tudnánk elviselni azt, hogy teljesen keresztényi lelkületünk és gondolkozásunk folytán a tőlünk távol álló, egészen idegen életkörülmények közé kerüljünk. Erre talál magyarázatot az is, hogy Svédországban élő őskeresztyén rokonaink ismerve kétségbeesett lelkiállapotunkat, tették meg a hivatalos lépéseket, hogy rajtunk segítsenek, amint azt a mellékelt okiratok bizonyítják.

Özv. Jónás Béláné sz. Baranyi Ilona leányával és vejével Genál Tiborral együtt – mielőtt azok Stockholmba költöztek – Horthy Miklós u. 16/a II. sz. alatti lakásban együtt laktak, tulajdonukat képező ingóságaikat őrizetre anyósánál hagyta.

Özv. Jónás Béláné, a szegedi Pénzügyigazgatóságnál kérelmezte, hogy őrizetében lévő őskeresztyén vejének tulajdonát képező ingóságok különíttessenek el, mert ezek bár nem esnek bejelentési kötelezettség alá, mégis tisztelettel kérem, hogy azok az azelőtti lakott szobájukban raktározhatók legyenek hivatalos eljárással.

---

30 Teltsch Adolfot

XIII. A Teltsch leszármazottak sorsa

Méltóságodnak illetén való kegyes rendelkezése esetén a fenti 3 szobás lakásból 2 szoba állna részünkre, tehát 2 családnak használatára.

Azon reményben, hogy Méltóságod tiszteletteljes kérésünket a felhozott indokaink alapján teljesíteni kegyeskedik, tekintetbe véve teljesen vagyontalan helyzetünket is, maradtunk – az okiratok visszakérésével – legmélyebb tisztelettel:

Szeged, 1944. május 31.

Özv. Baranyi Gyuláné, özv. Jónás Béláné sz. Baranyi Ilona, dr. Baranyi János, dr. Baranyi Jánosné Teltsch Lilly.

*

Kérelmüket a Magyar Szent Kereszt Egyesület Kerületi Csoportjához és a Szegedi Zsidók Központi Tanácsához is eljuttatták, akik azonnal, még június 1-jén intézkedtek, megerősítve a benne foglaltakat:

Tekintetes Zsidók Központi Tanácsa³¹ Szeged

Dr. Baranyi János, dr. Baranyi Jánosné, özv. Baranyi Gyuláné, özv. Jónás Béláné szül. Baranyi Ilona lakásában laknak, Horthy Miklós u. 16.a II. emelet 20. sz. alatt. Tekintettel arra, hogy a Svéd Követség nevezetteknek az állampolgárságot rövidesen kilátásba helyezte, amiért is kéri a hatóságot, hogy erre figyelemmel legyenek. Nevezettek a református egyház útján kérték, hogy amíg svéd állampolgárságuk megérkezik, lakásukban maradhassanak. Kérjük méltóztassék jelen sorainkat a lakáshivatalnak megküldeni azzal a kérelemmel, hogy a mostani lakásuknak keresztények részére való igénybevétele egyelőre mellőztessék. Kiváló tisztelettel: dr. Szivessy Lehel³²

A kérelmet még aznap fölterjesztette a Szegedi Zsidók Központi Tanácsa nevében dr. Pap Róbert elnök.

*

A polgármester megbízásából június 5-én nyitották meg a 3681. számú *Előadási ívet* a lakásügyi osztályon dr. Baranyi János és társa lakásukban való meghagyása tárgyában, melyet Kemenes Tibor tanácsnok készített elő.

„Dr. Baranyi János és hozzátartozói kérelmét visszakérőleg eredetiben idecsatolva megküldöm és kérem, hogy legsürgősebben közölni szíveskedjék, miszerint kérelmező és hozzátartozói nemzethűségi és politikai szempontból megbízható-e?

---

31 MNL CSML IV. B 1407.c. 7534/1944. (1-4 o.) Betűhív közlés. Mellékletben aláírással.

32 dr. Szivessy Lehel a Magyar Szent Kereszt Egyesület Szegedi Kerületi Csoportja vezetője

*Egyben kérem közölni azt, hogy nevezettek érdeemesek-e arra, hogy kérelmüket teljesítés végett a m. kir. belügyminiszter úrhoz felterjesszem.*³³

A Magyar Királyi Rendőrség Szegedi Kapitányságának írtak megválaszolására három napot kapott a rendőrség, melyre a detektív testület június 9-én küldte meg a Baranyi családra vonatkozó „megbízhatósági” jelentését:

„Tisztelettel jelentem, hogy özv. Baranyi (Czwajter) Gyuláné szül. Práger Cecília 1861. évi kiskunhalasi születésű volt. Izraelita vallású, 40 éve református vallású, nyugdíjas földmérési felügyelő özvegye, atyja: néhai Vilmos,³⁴ anyja: néhai Berg Róza.

Özv. Jónás Béláné szül. Baranyi Ilona 1882. évi szegedi születésű, volt zsidó vallású, 40 éve református vallású nyugdíjas zeneiskolai tanárnő, atyja: Gyula³⁵, anyja: Práger Cecília.

Dr. Baranyi János 1891. évi galsai születésű, volt zsidó vallású, 40 éve református vallású, nyugdíjas városi zeneiskolai igazgató, atyja: Gyula, anyja: Práger Cecília és

Dr. Baranyi Jánosné szül. Teltsch Lilly 1901. évi szegedi születésű, volt zsidó vallású, 1933 óta református vallású, háztartásbeli, szegedi Horthy Miklós u. 16/a sz. alatti lakosok, lakásukban való hagyásuk kérelmük tárgyában a nyomozást lefolytattam és megállapítottam, hogy nevezettek nemzethűségi és politikai magatartásuk – tekintettel a mai körülményekre – megbízhatónak nem vélelmezhető, dacára annak, hogy a megbízhatatlanok nyilvántartásában nem szerepelnek. Megbízhatatlanságukat bizonyítja az is, hogy időközben svéd állampolgárságért folyamodtak.

*Mivel nevezettek a sárga csillag viselésére kötelezettek, így a „Ghettó” felállítása után a városban való szabadon jövésük-menésük egyáltalán nem kívánatos.*³⁶

A jelentést Monostori Antal detektív készítette, melyet Tóth detektív csoportvezető-helyettes láttamozta.

A rendőrség jelentése hátrányosan ítélte meg a Baranyi család megbízhatóságát, ami nehezítette ügyük pozitív elbírálását. Ők azonban bizakodtak.

Másnap Bakó László, a Szegedi Református Egyházközség Lelkeszi Hivatalának lelkésze³⁷ értesítette dr. Kemenes Tibor tanácsnokot, hogy a Baranyi család megkapta a svéd állampolgárságot.

33 MNL CsML-IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 7 p. I.sz. 28685/1944.

34 Czwajter Vilmos

35 Baranyi Gyula

36 MNL CsML-IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 9-10 p. I.sz. 1669/1944.

37 Bakó László református lelkész 1929-ben a szegedi törvényhatósági bizottság kisgyűlésének választott tagja. A Tiszántúli Református Egyházkerület Békés-Bánáti Egyházmegyéjéhez tartozó szegedi református egyház része a Kálvin téri templom, ahol Bakó László 1922–1952 között működött. Az

„Nagyságos Dr. Kemenesy Tibor tanácsnok úrnak.

A szegedi református egyházközség elnöksége Isten előtti felelősséggel Magyary-Kossa Aladár főispán úr megkülönböztető figyelmébe ajánlotta két zsidó-származású családjának: a Baranyi-családnak és özv. dr. Holt Gyulánének különleges esetét és helyzetét. Kötelességszerűleg közlöm Tanácsnok Úrral, hogy címemre ma délelőtt a Baranyi-család Stockholmban élő tagjától sürgöny érkezett, amely szerint: „Állampolgárságot megkapták, igazolást személyesen azonnal vegyék át a budapesti követségnél. A fentiek szíves tudomásul vételét kérve, maradtam Szeged, 1944. június hó 10-én teljes tisztelettel: Bakó László lelkész.”³⁸

Tehát június 10-én Magyarországon volt a dokumentum, mely maga után vonta a mentesítést, mivel már svéd állampolgárok. A szabad mozgást azonban nem biztosította a hatóság számukra, mert politikailag „megbízhatatlanok”. Tovább bojlódott a helyzetük.

Június 13-án a polgármester további eljárás végett a rendőrségnek továbbította Baranyiék kérését az 1540/1944. M. Sz. rendelet 1 § (1) 5 pontjában foglaltak megfelelő igazolására. Ez a rendelet a zsidók értelmiségi munkakörben való alkalmazásának és foglalkoztatásának megszüntetésére irányult. Az új határidő június 20-a.

Az embernek az az érzése, hogy a törvény betartásán túl mintha még szándékkal is azon lennének, hogy a családot mindenáron deportálják. Talán a főispán sürgető kérésére, a svéd követség levelét mellékelve, közelebb kerülhet a család a szabadulásához.

„A Baranyi család állampolgársága ügyében a svéd követség hozzám írt levelét sürgős illetékes intézkedés végett Polgármester Úrnak megküldöm. Szeged, 1944. június hó 16-án. Magyary-Kossa főispán”³⁹

*

Június 20-án összeült a vegyes bizottság, melyen a vitás zsidó mentesítési kérelmeket tárgyalták, köztük özv. Baranyi Gyuláné, özv. Jónás Béláné sz. Baranyi Ilo-
na, dr. Baranyi János és felesége: Teltsch Lilli szegedi, Horthy M. u. 16/a sz. lakosok ügyét is.

„A bizottság akként határozott, hogy miután a Szegedi Református Egyházközség lelkészi Hivatalának 600/1944. sz. igazolása szerint nevezettek a svéd állam-

---

Egyházi Híradó szerkesztője 1922–1944 között. Giczi Zsolt: Egyházak és vallási mozgalmak. In: Szeged története 4. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1994. pp. 308, 614–615.

38 MNL CsML-IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 11 p. I.sz. 600/1944.

39 MNL CsML-IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 13 p. I.sz. 699/1944. főisp. sz.

polgárságot megkapták, az összes iratot további szabályszerű eljárás végett kiadja a szegedi rendőrség kapitányságának.

*Erről a város polgármesterét jegyzőkönyvi kivonaton értesíti. Km. Kiadta: Dr. Kemenes tanácsnok.*⁴⁰

Június 21-én a polgármester az előző napi vegyes bizottsági ülés határozata értelmében a Baranyi-ügy dokumentációját további eljárás végett megküldte a rendőrkapitányságnak.

Június 24-én születik meg a rendőrkapitányság válaszlevele:

„A megküldött iratok visszajuttatása mellett tisztelettel értesítem Polgármester Urat, hogy dr. Baranyi Jánost és családjának felsorolt tagjait f. hó 19-én a gyűjtőtáborba utalta be a szegedi ghettóban működő bizottság, mivel nevezettek csilag viselésére kötelezett zsidó személyek abban az időben magyar állampolgárok voltak és külföldi állampolgárságukat igazolni nem tudták.

*A táborból való kihozatalukra őrni ők nélkülözhetetlenek.*⁴¹

*

Szegedről 1944. június 25-én indult az első szerelvény Auschwitzba, a második 27-én, a harmadik 28-án. Az idő múlt, az idegek feszültek, s a Baranyi család még mindig a gettóban várakozott.

Június 26-án a polgármesteri érkeztető bélyegző alatt csak kézírásos üzenetek olvashatók: „[...]Elvitték. Svéd követség megpróbálta, de a német nem akarta, mert a svéd állampolgárság nincs igazolva.[...] Ha itt vannak, kihozzuk.”⁴²

*

Egy szerelvény kigördült a Szeged-Rókusi pályaudvarról Auschwitz útiránnyal, de mentesítési ügyben még mindig ülésezett a bizottság. Június 26-án délután hat órakor ismét összeült a hármass bizottság, melyen Baranyiék ügyét is tárgyalták, ahol még mindig az az álláspont, hogy nem mentesíthetők.

„Kivonat vitás zsidó mentesítési kérelmek elbírálása ügyében 1944. évi június hó 26-án du. 6 órakor tartott bizottsági ülés jegyzőkönyvéből.

Tárgyaltatott dr. Baranyi János és neje, Baranyi Ilona (Szeged. szerk.) Horthy M. u. 16. sz. a. lakosok ügye. A bizottság megállapítja, hogy nevezetteknek svéd állampolgárságuk folyamatban van, csak ez ideig még magyar állampolgárok, így a

40 MNL CsML-IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 16 p.

41 MNL CsML-IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 18 p. I.sz. 1454/70-1944.

42 MNL CsML-IV-B-1407. c. Finta 7541/1944. sz. 1 d. 19 p. I.sz. 36682/1944. június 26.

vonatkozó rendelkezések hatálya alól nem mentesülnek. Erről a város polgármesterét jegyzőkönyvi kivonat ért.”⁴³

*

A polgármester megbízásából június 27-én dr. Kemenes Tibor tanácsnok közölte a jó hírt, mely szerint az okmányokat még át tudták nyújtani az érdekelteknek.

„Az 1944. évi június hó 26-i hármass bizottsági ülés jegyzőkönyvi kivonatát a M. Kir. rendőrség szegedi kapitányságával megfelelő intézkedése, az érdekeltekkel pedig az okmányok kiadása mellett, tudomásulvétel végett másolatban közlöm.

Kiről a m. kir. rendőrség szegedi kapitányságát és bent nevezettet az okmányok kiadásával ért.”⁴⁴

*

Amint látjuk, már június 27-e volt, amikor az utolsó pillanatban, a másnap induló transzport elől, a deportálástól menekültek meg, noha dokumentumaik rokonaik közbenjárásával már korábban, még június 10-én igazolták svéd állampolgárságukat.

Sajnos az érdem, a haza szolgálatában tanúsított helytállás nem volt elég ok, hogy mentességet kapjanak azok, akik épphogy túléltek a korábbi háborút vagy terrort. Valóságos példa erre Teltsch Adolf vállalkozó, de a mindszei malomtulajdonos Grünér Jakab és még jónéhányan. Ugyanígy a Horthy kormányzótól kapott *Menlevél* sem volt elegendő az életben maradásukhoz...

Teltschék legidősebb gyermeke, Lilli megkapta a mentességet, mivel a hatóság elfogadta a svéd állampolgárságát.

Szüleit azonban nem sikerült mentesíteni. A kutatás jelenlegi szintjén a Teltsch szülők mentesítésére vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre további írott forrás, de bízunk abban, hogy a levéltári kutatómunka előrehaladtával előkerülhet még erre utaló dokumentum.

A Baranyi házaspár a deportálást követően őszig kapott engedélyt a magyarországi tartózkodásra. Ez idő alatt hetenként kellett jelentkezniük a hatóságnál.

A Teltsch szülők és a Baranyi család talán még találkozhatott a szegedi gyűjtőtáborban, mivel Teltsch Adolfot és feleségét, Domán Gizellát a második vagy a harmadik transzporttal vitték el.

*

---

43 MNL CsML-IV-B-1407. c. 9597/1944. sz. 1 d. 1 p. I.sz. 37102/1944.

44 MNL CsML 9597/1944. sz. 1 d. 3 p. I.sz. 37102/1944.

1944 októberében változás állt be a Baranyi házaspár életében. Dr. Baranyi Jánost fölkérték Szegeden a Városi Színház majd a Szegedi Állami Zenekonzervatórium újjászervezésére.

Megpróbáltatásokkal teli házasságuk a háborút követően felbomlott. Emlékezet szerint a házasságukból nem született gyermek. Teltsch Lilli házassági anyakönyvén nyitva maradt az 52/949. sz. utólagos bejegyzés, melyet ezidáig hivatalos dokumentummal nem sikerült feloldani, csak közvetett bizonyítékok szolgálnak. Nagy valószínűséggel ekkor válhattak el.

Dr. Baranyi János 1950-ben Budapestre került, ahol az Erkel Ferenc Konzervatórium igazgatója, majd a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára lett. Új házasságából gyermeke született, aki rendkívüli zenei karriert futott be.

*

Teltsch Lilli további életére vonatkozóan kevés információnk van. A *Magyar Nemzet* 1969. november 25-i, 274. szám hirdetési rovatában közzétett halálozási közlemény tartalma arra utal, hogy ismét férjhez ment, s Jeney Lillyként Bécsben telepedhetett le. Testvérének, Györgynek a halálhírét adta közre, mint „Jeney Lilly Wien”.

Teltsch György

A Szegedi Zsidó Hitközség *Születési anyakönyvi napló* bejegyzése alapján Teltsch György születésekor, 1903. január 24-én a család Szegeden, a Tisza Lajos krt. 38. sz. alatti házban lakott.

A zsidó vallású fiúk életében az egyik legfontosabb esemény a körülmetélés, melynek tényét a zsidó közösség hivatalos anyakönyvében is rögzítik. A háromhetes Györgyöt Schwarcz Ede metélte körül 1903. február 01-jén. Koma – keresztapja - Domán Mihály. Ugyanitt föltüntették Teltsch György héber nevét is: Jakob b. Avraham⁴⁵

Tanulmányait a makói Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban végezte, melynek *Évkönyveiben* megtalálhatók az adatai.

Az 1921. június 5-i keltezéssel kiállított iskolai év végi bizonyítványa a 20. sorszám alatt, mint magántanuló előmenetelét rögzíti.

A tantestület záró értekezlete szerint „érettségi vizsgálatra bocsáttatik”. Az 1920-21-es tanévben végzett növendékek tablóképén alsó sorban, balról a második helyen látható Teltsch György. Az iskola igazgatója dr. Gedeon Alajos.

---

45 SzZsHA Szeged (1886-1904) 271 p. 7. tétel

Osztályfőnöke Kovalik Antal. A tablót Homonnai Nándor⁴⁶ fényképészmaster készítette, melyen a gimnázium fotója is szerepel. A vegyes osztályban 37 tanuló végzett.

A középiskola elvégzését követően Budapesten, a VIII. kerületi Vas Utcai Felső Kereskedelmi Iskolában⁴⁷ folytatta tanulmányait, melynek befejeztével magán tisztviselőként működött közre a családi vállalkozásukban. 1925-ben *csonka Torontál* és *csonka Arad* vármegyék malomtulajdonosai a Csanádmegyei Molnárszövetséghez csatlakoztak. Ezen egyesített malomszövetség felügyelő bizottságába Teltsch Györgyöt, mint makói malomtulajdonost is beválasztották.⁴⁸

Magán tisztviselőként helyezkedett el a vállalkozásukban, melyet a későbbi, még 1937 előtti európai útlevélkérdő lapján is feltüntettek. A makói lakhelyű Teltsch György családi állapota ekkor nőtlen, aki utazásának célját magánügyként jelölte meg. Vallása izraelita. Az útlevélkérdő-lap feltüntette a főbb személyi jegyeit: magassága középtermetű, szeme és haja barna színű.

Testvérével, Pállal 1937-ben áttért a református vallásra. Nővérük, Lilli már 1933-ban áttért a református vallásra.

A *Holocaust Museum Túlélők és Áldozatok adatbázisában* egy 1946-os budapesti túlélők listájára hivatkozva sikerült megtalálni az adatait, melyet édesanyja lánykori neve hitelesített. Címe akkor Bp. Bástya u. 17. sz. volt. Teltsch György túlélte a háborút.

A *Magyar Nemzet* 1969. november 25-i számából tudjuk, hogy hosszú szenvedés után hunyt el. Budapesten, a Farkasréti temetőben, november 27-én, csütörtökön 14 órakor temették el. A közleményt szeretett testvére, Jeney Lilly (Wien) adta közre. Legkevesbé ismeretes Teltsch György sorsa.

Teltsch Pál

A Teltsch testvérek közül csak Pál született Makón, a 2978 helyrajzi számú, Liget utcai régi házukban, 1905. április 29-én.⁴⁹ Vallása születésekor izraelita. 1937-től református.

⁴⁶ Homonnai Nándor (1880–1927) fotográfus

⁴⁷ Iskolai értesítők Bp. In: Arcanum 2020. 07. 13.

⁴⁸ Csongrád-Arad-Torontál megyei molnárok összefogása. In: Molnárok Lapja, 1925. 32. évf. 1925. 03. 28. p.221. https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1925/?query=Teltsch%20Gy%C3%B6rgy&pg=220&layout=s (Letöltés:2020. 07. 13.)

⁴⁹ Az Útlevelekérdő lapján helytelen a születési adata. A makói születettek anyakönyvének 1905. év 383 sz. 1905. május 8-i bejegyzése alapján 1905. április 29-én Makón született Teltsch Pál. In: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PX9-C6T?i=212&wc=92S6-YWG%3A40678201%2C44058001%2C40976501&cc=1452460> (Letöltés: 2019. 02. 04.)

Testvérével, Györggyel együtt a makói Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban tanult. Tanulmányi ideje alatt betegsége miatt sokat hiányzott az iskolából, ezért előfordult, hogy később vizsgázott. Magántanulóként folytatta tanulmányait. Osztályfőnöke Thurzó Ferenc.⁵⁰

A Teltsch és Domán család is a Lloyd részvényesei voltak. 1926-ban a „Lloyd Express” hirdetési vállalatba Teltsch Pál, mint új tag is belépett. Emellett a családi vállalkozásban fakereskedőként helyezkedett el, melyet az Európa országaiba irányuló útlevelkérő-lapon is föltüntetett. Utazásának szándékát üzleti célként adta meg. Kérelmét György testvérével együtt indította el. Családi állapota nőtlenként került eredetileg bejegyzésre, de azt nősre javították. A makói református lelkészi hivatal konvertitáinak iratanyagában, ahol Teltsch Pál anyaga is megőrzésre került, nem maradt nyoma annak, hogy házasságot kötött volna. Az útlevelének kérelmével kapcsolatos dokumentációban találjuk a fényképével ellátott kartotéklapon a 120.000,- azaz Százhuszezer korona összegről az 55.431 sz. postatakarékpénztári csekkszámlára befizetett vényt az engedélyezés költségeire. A testvérek vallása az útlevelkérő-lapon izraelita, tehát a kérelem 1937 előtti.

A születési anyakönyvi kivonatán lévő 156/937. utólagos bejegyzés feloldásával megállapítást nyert, hogy a makói református lelkészi hivatal 266/1937. sz. kiállított igazolás szerint Teltsch Pál a református vallásra tért át 1937. augusztus 03-án.⁵¹ Takács István lelkész keresztelte meg. Ekkor Szirbik Sándor volt a református lelkész, aki egyben a dokumentum hivatalos aláírója is, melyet a Makó Belvárosi Református Egyházközség irattárában őriztek meg.

*

Teltsch Pál nevével többször találkozunk a korabeli sajtóban, aki a Makói Vívó Egyesület tehetséges kardvívója volt. Az 1932-ben alakult egyesület fő célja a vívósport népszerűsítése és a testedzés vívósport által történő változatos gyakorlása. Az egyesületnek bárki tagja lehetett, kinek nem esett csorba a jellemén. E nemes sport elsajátítására Lukács Károly katonai vívómester tiszta jelleme és szakértelme volt a garancia és példa.

1935 és 1942 között működött Makón Lukács Károly⁵² vívómester, aki a Hivatalos Vívók Egyesületének s a Magyar Atlétikai Clubnak is tagja volt.

---

50 MAFE, 1920. p. 6

51 Áttértek anyakönyve. 4/1937. Makó, Református Lelkeszi Hivatal. Forrás: Makó-Belvárosi Református Egyházközség: Áttértek anyakönyve. Kondrát Zoltán lelképásztor, 2019.

52 Lukács Károly (Lukács Károly János) (1877-1960) alhadnagy, katonai vívómester

Lukács vívómesternek köszönhetően fellendült a makói vívósport, mely a Széchenyi tér 18. számú házban működött. Az edzések mellett számos házi és területi versenyt szerveztek. Színvonalas versenyeknek a Kereskedők Egylete⁵³ és a Korona Szálló⁵⁴ biztosított megfelelő helyszínt, ahol Teltsch Pál is a makói csapat kerettagjaként versenyzett, s rendszeresen aratott győzelmet. A makói vívók a kerületi versenyeken is megállták a helyüket. A *Délkerületi csapatbajnokság* elnöke dr. vitéz Shvoj Kálmán nyugalmazott altábornagy, országgyűlési képviselő volt, aki figyelemmel kísérte a sportág és a sportolók előmenetelét.

Teltsch Pál kardvívó kategóriában jeleskedett. Mestere Lukács Károly vívómester. Dinamikus játékát gyors támadások jellemezték. 1935-ben a Makói Vívó Egylet házi versenyén öt győzelemmel 3. helyezést ért el.⁵⁵ Többek között Szegeden, Békéscsabán, Hódmezővásárhelyen és természetesen szülővárosában is pástra állt, ahol több győzelmet ért el.

*

Teltsch Pál sorsa a munkaszolgálatban teljesedett be. A honvédelmi törvény szerint, az akkori viszonyok között a 14. és 70. életévüket betöltötteket közérdekű munkaszolgálatra kötelezhették. A II. világháború idején a fegyvertelen katonai szolgálatot teljesítő hadköteles-korú, megbízhatatlannak minősített személyeket, mint a zsidók is, munkaszolgálatra kötelezhettek, akik a hadsereg részére végeztek munkát – utak, repülőterek építése, fakitermelés, mezőgazdasági betakarítás –. A II. zsidótörvény elfogadását követően – 1939. IV. tc. – faji jellegű diszkrimináció vette kezdetét e téren is.

A hétköznapi életben is egyre többször fordult elő, hogy inzultálták az emberek egymást. Ilyen esetnek lehetek tanúi 1940 tavaszán a főtéren. *„Kínos és valószínűleg félreértésből származó tettelegesség játszódott le ma este fél 7 órakor a dohány-nagytőzsde előtt. Dr. Jenei bírósági titkár felelősségre vonta a vele szemközt jövő Teltsch Pált, hogy miért lökte őt meg előzőleg. Ebből gyors szóváltás, majd tettelegesség keletkezett, amelynél mindkét fél esernyőjét használta, a kínos incidensnek a járőrök vetettek véget.”*⁵⁶ Végül az ügyet lovagias úton zárták le.

1940-től a háborús előkészületekre a katonai szolgálatot nem teljesítőket, a zsidókat munkás különítményekbe, úgynevezett munkaszázadokba, munkaszolgálatos zászlóaljakra osztották.

---

53 Makói Ujság. 1936. február 1. p. 2.

54 Makói Ujság. 1938.. április. Teltsch Pál is versenyzett kardvívásban.

55 Makói Ujság. 1935.december 22. p. 4

56 Esernyős affér a Főtéren. In: Makói Ujság, 1940. május 2. (6. évfolyam, 99. szám) p. 4.

A tábori zsidó munkásszázadok létrehozása 1940. augusztus 23-tól vette kezdetét, melybe a fizikai munkára képes, be nem sorozott kiképzetlen hadköteles egyének tartoztak.

1942-től a zsidók fegyveres szolgálatot nem teljesíthettek a honvédségen belül, ezért kisegítő munkaszolgálatra vonultatták be őket, kiszolgálni a 2. magyar hadsereget a kialakult háborús viszonyok közepette. A hadművelleti területeken az arcvonal mögötti részen műszaki teendők végzésére tervezték a feladatkörüket.

„A szegedi V. hadtest területén, hódmezővásárhelyi parancsnoksággal felállított V. közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljtól 18 (105/1-18.), egyenként 250 munkaszolgálatosból és 40 fős keretlegénységből álló tábori munkásszázadot osztottak be a 2. hadsereghez. A legtöbb Csongrád és Csanád megyei bevonulót fogadó 13. könnyű hadosztály hadrendjébe a 105/1–2–3. századok kerültek. Ezek a doni áttörést követően jórészt megsemmisültek.

A fenti munkásszázadokhoz Vásárhelyre és (Kanyó Ferenc megállapítása szerint zömmel) Szegedre hívták be a munkaszolgálatosokat.⁵⁷

A századok alá tartoztak a tábori munkásszázadok, melyben a zsidók a fronton is fegyvertelenül végezték a rájuk bízott feladatokat, mint a lövészárók-ásást, aknaszedést, sebesülthordást, temetést, kivagonírozást, utak rendbetételét, erődítési munkálatokat, s minden egyebet, melyre parancsot kaptak.

A munkaszolgálatosok ruházata 1941 nyaráig honvédségi egyenruha volt, karjukon egységesen nemzeti színű (piros-fehér-zöld) karszalaggal, melyet később civil ruha, fehér karszalag, a zsidók esetében pedig sárga karszalag váltott föl. Teltsch Pál, mint keresztény vallású, de származása alapján zsidónak minősülő munkaszolgálatos fehér karszalag viselésére volt jogosult annak betiltásáig, amikor is a XIV. törvénycikk⁵⁸ értelmében a zsidók a honvédség kötelékében rendfokozatot, karpaszományt nem kaphattak és nem viselhettek.

A munkaszolgálatosok részére a család gondoskodott ruházatról, vagy a légénység kielejtezett ruhaneműit kapták meg. Makón a polgármester heti egy alkalomban szabályozta a tiszta ruhanemű eljuttatását.

Amint láttuk, Teltsch Pált izraelitaként kezelték, mivel a hatályos törvények értelmében zsidónak számított, s azzal együtt a politikailag megbízhatatlanok közé tartozott az akkori viszonyok között, noha 1937-ben áttért a református vallásra. 1942 áprilisában sorozták be.

Munkaszolgálatosként Hódmezővásárhelyen az ún. Erdős-malomnál kellett jelentkeznie, ahonnan a 13. könnyű hadosztály alá sorolták be a hadtáp századhoz a

---

57 Makó Imre címzetes levéltáros szíves közlése

58 1942.

105/1. tábori munkásszázaddal az Ukrajnában, Donnál harcoló 2. magyar hadsereg alá, melynek Jány Gusztáv⁵⁹ volt a parancsnoka.

Arra csak később, 1945. április 16-án dr. Löwinger György makói ügyvéd által a *Közalkalmazottakat igazoló bizottságnak* írt, Szigeti Ferenc adóhivatali főnök elleni bejelentéséből derült fény, hogy miért is került Teltsch Pál munkaszolgálatra a magyar történelem vészterhes időszakában.

„Teltsch Pál magántisztviselő makói lakosnak a városi bérpalotában volt lakása. Szigeti (ezelőtt Schreck) Ferenc pályázott e lakásra. A lakásrendeletek azonban nem adtak módot arra, hogy a régi bérlő kitédessék. Ekkor Szigeti előbb békés úton – burkolt pressióval igyekezett Teltschéket „jobb belátására” bírni, s amidőn erre nem voltak hajlandók, Bécsy polgármestert rávette, hogy Makó városa nevében laoltassa ki Teltschéket egy koholt szerződösszegése miatt.

A per a makói járásbírósnál P.1188/1941. sz. alatt 1941. június havában indult meg. Szigeti megpróbált mindenféle illegitim befolyást – az akkori főispán útján – gyakorolni az ügyben eljáró dr. vitéz Hódi István járásbíró, ki ezt maga beszélte nekem –, a bíróság azonban nem lévén megközelíthető, Makó város keresetét elutasította.

Dr. Bécsy polgármester utasítására a város fellebbezett. Amint azt nekem akkoriban dr. Herczeg Ferencz adóhivatali tisztviselő – Szigeti alattassa, annak idején bizalmasan elmondotta, főnöke őt bízta meg, hogy a törvényszéken ismerősei közt igyekezzen eljárni az „ügy érdekében!!!” – Mint intelligens vezető tisztviselő nem volt azzal tisztában, hogy bíróságnál „eljárni” nem lehet. A törvényszék is elutasította jogerősen a keresetet.

E perben dr. Könyves-Kolonics József városi ügyész képviselte Makó városát. Ő beszélte nem több ízben panaszlólag, hogy jobb meggyőződése ellenére kell ebben a „piszkos ügyben” eljárnia, Szigeti bújtatja a polgármestert, s a sikertelenség miatt neki tesznek szemrehányást, ismervé az ő baloldali pártállását, összejátszással gyanúsítják stb. Szigeti a lakásügy sikertelensége miatti bosszúját ezután személyes térre terelte. Teltsch Pált a makói rendőrség útján internáltatni akarta. Ezt Mallár rendőrkapitánytól tudtam meg, s az internálás azért maradt el, mert idejében közbeléptek Teltsch Pál barátai.

---

⁵⁹ Jány Gusztáv (Rajka, 1883. október 21. - Budapest, 1947. november 26.) a 2. magyar hadsereg parancsnoka, 1941-től vezérezredes. 1947. november 26-án a Budapesti Népbíróság ítélete alapján kivégezték, mely ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 1993. október 4-én megsemmisítette. In: https://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1ny_Guszt%C3%A1v (Letöltés:2021. 07. 30.)

Midőn ez sem sikerült, Szigeti munkaszolgálatra hívatta be Teltsch Pált 1942. húsvétkor⁶⁰. Ekkor nem volt általános behívás, csak azokat hívták be, akik ellen „feljelentések” futottak be. – Teltsch Pált egy különleges büntetőszázadba osztották be, kivitték Ukrajnába, fegyvertelenül tűzvonalban műszaki kiképzés nélkül aknát szedettek velük, s még 1942. őszén elesett. –

De a bosszúhadjárat itt sem állt meg. Mint adóhivatali főnök utasítást adott arra, hogy Teltsch Pált visszamenőleg 5 évre adóztassák meg. – Az adókivetésnek nem volt törvényes alapja, mert utóbb a felsőbb fórumok azt teljes egészében törölték. – Az adóvexaturával Teltsch Pál idős szüleit akarta tönkre tenni, mert a kivetett horribilis adót csak bútoraik elárverezéséből lehetett volna behajtani. – Ennek az adóügynek minden mozzanatában Szigeti személyesen beavatkozott, presztizskérdést csinált belőle. Ezt adóhivatali beosztott tisztviselőktől hallottam. Ez ügyben az adófelszólamlási bizottságnál 1942 őszén személyes összejutások is voltak. Nemsokára 1942. október havában engem is – feljelentésre – behívtak munkaszolgálatra, hogy kinek a feljelentésére, azt nem sikerült megtudnom, akkor hat hónapig voltam bent, általános behívás nem volt. Hogy nem kerültem Ukrajnába, s nem jutottam Teltsch Pál barátom sorsára, az csak véletlennek volt köszönhető. Tisztelettel: dr. Löwinger György.”⁶¹

Ezen ügghöz kapcsolódik a makói járásbírósnál 1941. június végén tárgyalás per, mely szerint a város polgármestere felmondta Weizsmann Malvinnak és Teltsch Adolfnak a városi bérpalotában bérelt lakását azzal az indokkal, hogy bérelőként bérbe adták lakásuk egy-egy szobáját, ami ellenkezik a városi szabályrendelettel, és a velük kötött szerződés kikötésével is.

„Weizsmann Malvin és Teltsch Adolf külön-külön perrel támadta meg ezt a felmondást. Azzal védekeztek, hogy az albérletbe adásra magától a város előző polgármesterétől, dr. Nikelszky Jenőtől és dr. Molnár Mihálytól kaptak szóbeli felhatalmazást, tehát ők jóhiszeműen jártak el. Ezt a védekezésüket vallomásukkal mindketten alátámasztották, mire vitéz dr. Hódy István a városra elmarasztaló ítéletet hozott, vagyis igazat adott Weizsmann Malvinnak és Teltsch Adolfnak.

A város volt polgármestere és gazdasági tanácsnoka pedig azzal okolták meg az albérletbe adásra szóló engedélyt, hogy az akkori lakásinségben egyenesen kivanatos volt egy-egy lakás minél jobb kihasználása.

A város fellebbezéssel kívánt élni, s újabb városi szabályrendeletekre hivatkozva tervezte felmondását Weizsmann Malvin és Teltsch Adolf bérlőknek.”⁶²

60 1942-ben húsvét április 5-én és 6-án volt.

61 MNL CsML ML 1945. Közalkalmazottakat igazoló bizottság. Dr. Löwinger György bejelentése

62 Egy pert megnyert, kettőt elvesztett a város. Weizsmann Malvin és Teltsch Adolf pert nyert a várossal szemben. In: Makói Ujság, 1941. július 03. p. 4.

Későbbi kutatás igazolja, hogy Teltsch Pál a frontvonalai munkák közben valóban súlyosan megsebesült, de akkor még fölépült, s képes volt századának parancsnokát életveszélyes sérülésében segíteni. Csak később esett hadifogságba, ahol a végtelen hómezőn való bolyongás kiszívta erejét, vagy lábadozó helyén egy felgyújtott pajta lángnyelvei, esetleg az éhség és tetvek, egy gyilkos golyó vetett véget életének. 1942 végén Makón már halálhíre járt. Lehetséges, hogy unokatestvérével – Domán Miklóssal – tévesztették össze, aki 1942 júniusában szintén Hódmezővásárhelyre az V. kmsz. zászlóalj által föllállított 105/1 tábori munkásszázaddal a 2. hadsereg doni arcvonalaiba került. 1942. október 3-án Krasznójában esett el, s ott is temették el.⁶³

Mivel mindketten a vívósportban jeleskedtek, így még könnyebben összetéveszthették az egykorú unokatestvéreket.

*

A munkaszolgálatosok, de különösen a zsidó munkaszolgálatosok iránti ellenszenv, ha nem is mindenkinben, de egyre nagyobb méreteket öltött a hadművelleti területeken, amit Teltsch Pál esete is alátámaszt. A faji diszkrimináció csúcspontjára hágott, noha a frontra, hadművelleti területre kivezényelt munkaszolgálatosok a haderők segítői voltak. Ha kellett aknát szedtek, árkot ástak, s ha kellett, márpedig kellett, a harcállásokat előkészítették, biztosították a lőszerutánpótlást, s amikor kellett, segítettek a sebesültek ellátásában, a halottaknak megadni a végtisztességet, ha a fegyverropogás, a légi és földi harcok engedték. A munkaszolgálatos a nap 24 órájában mindent csinált, amire csak parancsot kapott.

1943 januárja végzetes sorsforduló volt a 2. magyar hadsereg számára, ahol Teltsch Pál munkaszolgálatos is a harcállásokat szolgáltatta ki.

Az urivi híd déli része fedezék nélkül maradt, melynek következtében az oroszok teljes egészében belátták az állásaikat.

Cicatricis Miklós⁶⁴ őrnagy, a veszprémi 4/III. zászlóalj parancsnoka átlátta a helyzetüket.

---

⁶³ Kanyó Ferenc. i.m. p. 36.

⁶⁴ Cicatricis Miklós Csongrád-Csanád vármegye egyik meghatározó családjának, a Cicatricis dinasztia ikonikus alakjának – sorsa beteljesülésekor – Cicatricis Miklós őrnagy, a 2. magyar hadsereg szombathelyi III. hadtest, soproni 7. könnyű hadosztály, soproni 4. gyalogezred, veszprémi 4/III. zászlóaljának parancsnoka. Melencén, 1896. december 4-én született. Hivatása a haza fegyveres szolgálata. A II. világháborúban a 2. magyar hadsereg kötelékében, a 4/III. zászlóalj őrnagyaként fő feladata a Don melletti urivi hídfő megtartása, ahol 1943. január 12-én súlyos sérülést szenvedett és szovjet hadifogságba esett. 1943. április 21-én a 74. sz. oranki tiszt hadifogolytáborban hunyt el.

Tisztában volt azzal, hogy a halálba viszi embereit, kik felének már alig maradt jártányi ereje, mert a tifusz és az éhség is fölvetette a fejét. Előttük a szinte önkívületi állapotban rohamozó temérdek orosz, míg ők hozzájuk viszonyítva alig valamennyien. Kényszerhelyzetben volt. A segélykérő tisztársak között az ő utolsó mondatait is megőrizte a történelem: „*Segítséget kérünk!*” s azt, amelyben elköszönt parancsnokától: „*Most mi jövünk, Isten veled!*”⁶⁵ Az értelmetlen harcot, a lábukon alig álló, éhező embereit, s a túlerrőt látva, mivel segítséget nem remélhetett, átsuhant az agyán, talán néhány emberét még megmenthetné, ha megadnák magukat. Cicatricis Miklós őrnagy emberei kitűzték a fehér zászlót, s rövid időre megállt az eszeveszett harc. Amíg a sebesülteket elszállították, ott volt velük, együtt működött az orosz tisztekkel. Még nem végeztek teljesen, amikor repülőik jelentek meg. Német repülőik voltak. Több sorozatlövést adtak le rájuk, a saját oldalukon harcoló egységre, a napok óta éhező, és láztól gyötrődő katonáikra... A század azon része, melyet nem szállítottak el addig, közel felét lemészárolták a gyilkos golyók. Az őrnagy ekkor életveszélyesen sérült meg, több súlyos találat érte. Öt és a többi sérültet, akinek volt még ereje, az segítette az elsősegélyhelyre.

Ezredüket az 1943. január 12-én indult és néhány nap alatt begyűrrő szovjet támadás maga alá gyűrte. Aki életben maradt, útnak indult, s ha bírta, felkarolta bajtársát. De hogyan jutottak el a végzetesen kimerült, szenvedő, sérült katonák, munkaszolgálatosok a táborokba, s mi fogadta őket? A végtelen hóföregtetegben bolyongtak, sokszor azt sem tudva, hogy hol vannak. Mentek, kapaszkodtak egymásba, az ember nagyságú hóbuckákban, szinte jártányi erejük végső határait fessegetve próbáltak lakott településre eljutni, akár további hadifogságot felvállalva, csak hogy valahol esélyt kapjanak a túlélésre. A sérült, kimerült, éhező emberek a mínusz 30 fokos hidegben többször megadták magukat a sorsnak, miután elfagyott végtagjaikat nem bírták mozdítani, erejük elhagyta őket. Az örök hó birodalmában aludtak el, utolsó sóhajukat szeretteikhez küldve...

Teltsch Pál makói munkaszolgálatos is 1943 januárjában, a voronyezsi terület 81. sz. hrenovojei gyűjtőtáborába, a számunkra vesztés csata után végtelenül kimerülve, de a saját lábán érkezett meg, ekkor már mint hadifogoly. Nem sokkal utánuk érkezett pár sebesült tiszt, köztük Cicatricis Miklós zászlóaljparancsnok, akit két makói, Teltsch Pál és Schwartz László karolt föl halálközeli állapotában. Gallyas Ferenc a makói református polgári iskola tanára haditudósító volt a doni 2. magyar hadseregben. A hrenovojei gyűjtőtáborban találkozott 1943 januárjában Teltsch Pál és Schwartz László makói foglyokkal, egykori tanítványaival.

---

65 Cicatricis Miklós utolsó mondatai. In: Babucs Zoltán. Honvédek a pokol torkában.
http://magyarhirnap.hu/cikk/107828/Honvedek_a_pokol_torkaban (Letöltés: 2019. 02. 03.)

Emlékeit az *Újév a fogolytáborban* című írásában idézte föl, melynek részletét itt is megörökítjük, dokumentálva Teltsch Pál életútját.

Cicatricis Miklós zászlóalj-parancsnokot tovább szállították a 74. sz. tisztí hadifogolytáborba. Súlyos állapota miatt kicsi volt a valószínűsége, hogy túléli a szállítást. A következő névsor összeállítására több mint egy hónap múlva került sor, tehát addig számoltak vele. Halálozásának dátuma a hadifogoly adatbázisban 1943. április 21. Temetésének helye: Oranszkoje.

A lesóványodott, véres, piszkos ruháikban szenvedőket gyorsan megtalálták a tetvek, melyek egyre jobban szívták a vérüket, ami táptalaja a tifusznak és más betegségeknek. A még mozogni bíró katonák segítettek a társaikon, ellátták sebesülésüket. Akinek súlyos sebe volt, azzal hamar végzett a halál. A fertőzés megakadályozása érdekében a halottakat elégették.

Itt, Hrenovojeban, ebben az embert próbáló időben elharapózott a kannibalizmus is. A túlélés kihozta a szörnyet az emberből. A legyengült hadifoglyot megölték, húsát szétosztották társaik között, hogy elcserélhessék élelemért, vagy a vég óráit megkönnyítő cigarettáért...

Teltsch Pál makói munkaszolgálatos, mivel ebben az időben még fizikailag viszonylag bírta magát, hiszen segített egy társának eljutni a lágerig, majd segített ellátni Cicatricis Miklós parancsnok sebeit, s ha csak pár szóval, vagy jelenlétével, mindenképp nagy támasza volt egy ember életének utolsó pillanataiban. Ha fölidézzük a családi fényképen Teltsch Pál személyét, egy törekény alkatú fiatalember képe jelenik meg. Egy viszonylag gyenge fizikumú, de már tudjuk, lelkiekben és fizikumában is nagyon erős, és tiszta jellemű ember volt. Föltételezzük, hogy tovább jutott ebből a lágerből. Sajnos ezidáig nem került elő olyan dokumentum, mely által a további sorsát követhetnénk. A privát memoár és hivatalos feljegyzések alapján hiteles információnk van viszont arról, hogy Teltsch Pál makói munkaszolgálatos 1943 februárjában Hrenovojeban volt, még viszonylag elfogadható fizikai állapotban. Ő segítette föl Cicatricis Miklós zászlóaljparancsnokot arra a szerelvényre, mely a 74. sz. Oranki egészségügyi lágerba vitte a hadifogoly tiszteteket.

A tifuszos Gallyas Ferenc későbbi emlékképeiben is megjelenik Teltsch Pál:
„(...)Magyar hadifogolycsoport érkezik. Köztük sok munkaszolgálatos. Kihirdetem, hogy névsort kell összeállítani, valaki vállalja is.

Továbbmennék, újabb csoporthoz. Valaki utánam kiált: <Főhadnagy úr!> Megfordulok. Szakállas munkaszolgálatost látok. <Nem ismer meg, főhadnagy úr?> A nevemen szólít. Ismernem kell. Ő biztosan ismer, biztosan hazulról, Makóról. Kérdésemre megmondja a nevét. Most már tudom, kicsoda. Gazdag makói fakeskedő fia volt.

Mindig frissen borotváltan láttam otthon, erős fekete szakálla lett volna, ha nem borotváltatja majdnem kék színűre. Mindig elegánsan járt, mindig volt pénze. Zakójának felső bal oldali zsebében frissen vasalt fehér díszzsebkendő.

Most őszülően fekete, torzonborz szakállán tetvek mászkálnak, nem veszi észre, vagy már nem törődik vele. A szeme alig látszik ki ebből a bozótból. Nősülésem előtt sokszor találkoztam vele a makói társaságban. <Pali> – szólalok meg, de nem tudok többet mondani. Otthon tegeződtünk. <Főhadnagy úr, ha csak egy kis darabka kenyere volna...> Gyűrűt tart felém. <Tedd el azonnal, s ne nevezz főhadnagy úrnak. Tudod mi a keresztnévem. Gyere velem.>

Követ. A kamrába nem merem bevinni, mert nagyon tetves. Kihozok a fekvőhelyem takarója alól egy darabka kenyeret. <Most csak ennyi van. Egyedül vagy makai?> <Itt van S. Laci is. Nem tud járni. Lefagyott a lába.>

Eszembe jut, hogy a csajkámban van valami az úgynevezett levesből. Már benem van a tifusz, a szám cserepes, a nyelvem nehezen forog, tudom, hogy enni kellene, de nem tudok.

<Hol vagytok elhelyezve?> – <Megmutatom.> Vele megyek. Viszem a csajkát, a köpenyem alá rejtve. Sötét van már. Megtaláljuk S. Lacit. Elosztom közöttük a folyadékot. Amíg esznek, illetve habzsolnak – egy-két percig tart az egész –, magam előtt látom az otthoni S. Lacit.”⁶⁶

*

Teltsch Pál további sorsát illetően jelenleg nem áll több adat rendelkezésünkre.

Tisztelettel adózunk az ő és sorstársainak emléke előtt, akik abban az elember-telenedett világban is segítettek másokon... Talán őt is megsegítette valaki az utolsó óráiban, mint ő a földijét, Schwartz Lászlót és Cicatricis Miklós őrnagyot, az egykori Csongrád vármegyei főispán unokaöccsét, a II. Doni hadsereg III. szombathelyi hadtest 7. soproni könnyű hadosztály 4. soproni gyalogezred 4/III veszprémi zászlóalj parancsnokát, kinek emberségét az alája tartozó, életben maradt honvédek közül elmondták vagy naplójukban lejegyezték. Azon kevés parancsnokok egyike volt, aki túllépett a zsidók, a munkaszolgálatosok negatív előítéletén.

A Holocaust Museum⁶⁷ adatbázisában, mint áldozatról találunk Teltsch Pálról adatot, aki Makó Széchenyi téri lakos, és 1943. január 15-én Ternowoje település közelében, hadműveleti területen tűnt el.

A veszteségi nyilvántartás szerint „*Teltsch Pál (Makó, 1905. 04. 24. Domán Gizella) munkaszolgálatos volt, a 105/1 tábori munkásszázadban szolgált, 1943. 01.*

66 GALLYAS Ferenc: Hősi halálom után. Bp. Magvető, 1987. (Tények és tanúk) pp. 162-163.

67 United States Holocaust Memorial Museum <https://www.ushmm.org/>

15-én Ternowoje település közelében, hadműveleti területen eltűnt. Nevezett személy további sorsáról információval nem rendelkezünk. Vélelmezhető, hogy az eltűntek egy része hadifogságba került, és ott vesztette életét, vagy a harctéren esett el, de a hadi helyzet alakulása miatt nem a saját, hanem más szövetséges alakulat talált rájuk. Ha nem tudták azonosítani, ismeretlenként temették el őket. Amennyiben az ellenség által elfoglalt területen maradtak az elesett katonák, úgy feltehetőleg nem készült temetésükről feljegyzés.”⁶⁸

Teltsch Pált már nem tudták hazahozni a tavaszi transzporttal. Ettől kezdve nincs információnk róla.

A Honvédelmi Minisztérium nyilvántartása szerint a háború során 1944. október 15-ig a munkaszolgálatosok özszvesztesége 41 340 fő volt (halott, sebesült, eltűnt, hadifogoly, beleértve a vérengzések áldozatait is).⁶⁹

Visszatekintve a keleti hadműveleti területre, a 2. magyar hadsereg kötelékében szolgálatot teljesítő munkaszolgálatosok sorsára, elszomorító, hogy a keleti arcvonalt zsidó és nemzetiségi munkaszolgálatosainak életkörülményeit, hazahozatalát diszkriminálták törvényileg is a harcász alakulatokkal szemben. Teltsch Pál a maga 38 évével az idősebb munkaszolgálatosok közé tartozott. A honvédelmi miniszter látva az áldatlan helyzetet, az előregedett munkaszolgálatos állományt, tervbe vette, hogy a későbbiekben a „24 és 33 év közötti zsidókat hívják be, és az időseket cserélik le.”⁷⁰ Egyéb munkaszolgálati körülményeket javító javaslataiban kitért az „egységes bánásmódra”, melynek hiányát Teltsch Pál is elszenvedte. Utolsó erejével Cicatricis Miklóson, a szakaszparancsnokán segített, aki humánus volt az embereivel, ellentétben azon tisztekkel, akik közül többen a zsidó munkaszolgálatosokat még ember számba sem vették...

Nem tudjuk, hol nyugszik Teltsch Pál. Emlékét egykori lakása, a makói Bérpalota előtt, szüleinek botlatóköveivel együtt őrzi Gunter Demnig⁷¹ alkotása.

68 HM HIM Központi Irattár. Nyt. sz. 1127/2555/2. (Gál Attila Igazolási és Ügyfélszolgálati Osztály osztályvezetője)

69 Ungváry Krisztián: A munkaszolgálat embertelen, de túlzó mozgó vesztőhelynek nevezni. In: https://index.hu/velemeny/olvir/2013/01/23/a_munkaszolgálat_embertelen_de_tulzo_mozgo_vesztohelynek_nevezni/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202108 (Letöltés: 2021.07.11.)

70 Nagy Vilmos (Parajd, 1884. V 30.-Piliscsaba, 1976. VI. 21.) nyugállományú vezérezredes. 1942. szeptember 24. és 1943. június 12. között mint nyugállományú vezérezredes a Kállay-kormányban a honvédelmi tárcát irányította. In: Kis Gergő Barnabás – Szabó Péter: Munkaszolgálatosok a Donnál. A 105/11. tábori munkásszárad igaz és valóságos története 1942 októberétől 1943. januárjáig. p. 895

71 Gunter Demnig (1947-) német szobrászművész

XIV. Ostrom idején

A deportálás után kicsit elcsendesedett a város. Sokaknak hiányoztak a megszokott arcok, mások pedig új lehetőséget láttak az életben. Az MTI értesülése néha pontatlan volt, ennek ellenére a legfontosabb szerepet töltötte be a lakosság tájékoztatásában, noha a rádiókat már régen be kellett szolgáltatni, s a nyomtatott sajtó is csak korlátozva jelent meg. A lakosság Makón 1944-ben a vitéz Galamb Sándor szerkesztésében megjelenő kormánypárti, politikai napilapból tájékozódhatott leginkább.

1944. augusztus végén egyre több német rendőrtiszt – nyomukban katonáikkal – települtek Makóra, akik a nagyobb zsidó ingatlanokba kvártélyozódtak be.

A Teltsch-féle telken eléggé kaotikus állapotok uralkodtak. A régi Teltsch ingatlanok jogviszonya kérdéses ebben az időben. Volt itt tulajdonjoga a Makói Takarékpénztárnak, de volt itt bérlemény, valamennyire még ment a fűrésztelep, de volt itt a malomban kialakított hagymaraktár is. Létezett még a régi ház s a villa is. Helyzettől függött, hogy kik tanyáztak épp a portán.

Katicának a helyét senki sem vette el, mert az az alagsorban, a szuterénben volt, vagy Újvároson Kincses néniéknél vagy Nagy néninél, vagy az iskola pincéjében, vagy az apácaánál.

Elmúlt a nyár, amikor leginkább a nővérek foglalkoztak az árva gyerekekkel. Szerették Katicát, és sokan gardírozták. Hol az egyik, hol a másik család hívta meg magához. Az állandóságot, a biztos életet a tanév megkezdése, az iskola jelentette számára, ahol a régi, kedves iskolanővérek tanítottak.

Emília nővér lett a tanítója, de kapott egy másikat, egy fiatal világi tanítót is, akit Béres Idának hívtak. Nagyon kedvesek voltak a gyerekekhez. Emília nővérral már jól ismerték egymást, így szépen indult az iskola. Az persze bántotta Katicát, hogy Dolfi bácsiékkal már nem találkozhatott, de meg kellett értenie, hogy megváltozott a helyzet, pont úgy, mint amikor meghalt az édesanyja, s neki meg a testvéreinek egy időre lelencesnek kellett lenniük. Ez a helyzet nem igazán tetszett neki, mert alighogy megkezdődött az iskola, ami viszont nagyon kedvére való volt, hamarosan föl is függesztették a tanítást, mert elérte Makót is az ostrom.

A szuterén ablakából — ostrom (Kovács Katalin: Memoár, 1995.)

„1944. szeptember vége volt. A hirtelen jött döntések és történések közepette rólam, aki a Teltsch villa szuterénjében húztam meg magam, megfeledkeztek. Újvároson már ott voltak az oroszok, s hallottam, amint a felnőttek beszéltek, hogy ott lesz a mindent eldöntő nagy ütközet. Az újvárosiak, akik itt maradtak, üres házakat kerestek a belvárosban és a Maros közelében, remélve, hogy biztonságos helyet találnak. Én is láttam az iskolában kialakított óvóhelyet, ami nem tűnt elég biztonságosnak, legalábbis azt mondták a felnőttek, hogy a bombázástól meg ágyúzástól nem védi meg az embert.

– Attól még az ima is többet ér. - mondogatták. Noha gyerek voltam, ki tudtam hámozni a szóbeszédből, hogy épp az a legveszélyesebb hely, ahol megfigyelőállás lesz. Mivel a mi templomunkat választották ki az oroszok, épp a mi iskolánkkal szemben, így ez lett a legveszélyesebb hely. Elhatároztam, hogy biztonságos helyre megyek.

Eszembe jutott, amikor Dolfi bácsi a pincéjükről beszélt, aminek vasúti sínekből készült a teteje, fala pedig vastag betonból, ami minden erőnek ellen tud állni. Sokszor jártam a pincében, ami a szuterén mellett volt, s tényleg nagyon erősnek nézett ki. Ezért úgy gondoltam, hogy a villa pincéjében rejtőzködök el, ahogy Dolfi bácsi mondta.

Nem találtam Kincses nénit otthon, meg nagy Nénit sem, így vállamra vettem a táskámat, ami szinte új volt még. Az épp megkezdett füzeteim és könyveim mellé egy darab kenyeret és egy üveg lekvárt tettem, meg a Palitól emlékül hagyott kavicsot a pörgettyűvel, amit mi „tendelinek”¹ hívtunk. Sári babámat bebugyoláltam és útnak eredtem velük Újvárosról a város másik végére, a Szuszogó irányába.

A Liget utcán néha-néha jött egy-egy teherautó, hoztak valamit, vagy csak jöttek-mentek az autók az üzemnél, de ehhez hozzá voltam szokva, mert erre mindig sokan jártak. Most azonban a villa környékét szürke egyenruhások lepték el.

Dolfi bácsi tanácsára kiválasztottam a legmélyebb árkot, s abban mentem Újvárosról a Liget utcáig. Az árkok tiszták voltak. A kora őszi sárga, piros levelektől úgy nézett ki, mintha egy nagy színes dunnát terítettek volna a földre. Kedvem támadt beleugrani a kellemes fanyarédes illatú levéldunnába, de most nem tehettem, mert igyekezni kellett, hogy minél előbb hazaérkezzek.

---

1 trenderli = pörgettyű

Néha a siető emberek közül rám kiáltott valaki, hogy siessek haza, mert mindjárt itt a kijárási tilalom, s biztos keresnek már otthon. Hát ebben én nem voltam olyan biztos.

Mindenkinek meg volt a maga gondja. Azt mondták Kincses néniék, hogy most olyan időket élünk, amikor mindenkinek saját magára kell vigyáznia, csak utána másokra.

Kezdtem félni, mert ilyen sok katonát még nem láttam, csak amikor masíroztak a Korona szálló előtt. Újvárostól Szuszogóig mindenféle katonával találkoztam. A szürkeruhások németek voltak. Belőlük volt legtöbb. Néhány barnaruhást is láttam, azok az oroszok voltak. Feketeruhásokat is láttam, akikről azt mondták, hogy határőr katonák. Hétköznapi ruhás bácsik és nagyfiúk is szaladgáltak, puskával a kezükben. Kicsit féltem, de amikor a bombabiztos pince bejáratához értem, megnyugodtam. Az alsó háznál és üzemnél most kicsit nagyobb volt a jövés-menés mint máskor. Már nem féltem. Otthon voltam. Lementem a szuterénbe, és szétnéztem. Üres volt. Benéztem az ételliftbe, az is üres volt. Visszacsuktam az ajtaját. A pincéből halk neszt hallottam. Bekukucskáltam oda is, s láttam a tábori katonai ágyakat, ahol pár felnőtt beszélgetett az újvárosi bombázásról, közben pedig pakolászta. Engem itt szinte mindenki ismert, én hozzátartoztam a villához, így nem is foglalkoztak velem, csak köszöntünk egymásnak. Fölzaladtam a lépcsőn s az üzem felé settenkedtem, ahol már volt mit látni. Néhány férfi épp akkor tetejezte a bunkert. Jó lett volna többet látni belőle, de nem mehettem közelebb. Így visszafordultam, kezemben a Sári babával. Szerintem a pince, meg a szuterén volt a legjobb hely a villában. A szuterénben volt a konyha. Itt mindig akadt valami ennivaló, egy kedves néni vagy bácsi, aki tréfálgozott velem. Ezen az estén is megkínáltak ennivalóval. Így amit a táskámba eltettem még Újvároson, azt meghagytam későbbre. A szuterénben, a konyhában volt az ételfelvonó, ahol berakták az ételt, most is éppúgy, mint Teltschék idejében, csak most nem olyan díszesen. Fönn, a tálalóban kivették és föltálalták. Nem sok idő telt el, egyre hangosabban hallatszott az ágyúdörgés. A zaj egyre fülsüketítőbbé vált. Erős fegyverropogás, golyózápor kezdett süvíteni a falon. A villany pislákol. A katonák kirohantak a házból, míg a személyzet a pincébe. Kint már sötét volt. Sziréna, majd hatalmas durranás, ami úgy rázta a villát, mintha földrengés érte volna el. Nem tapasztaltam még, hogy milyen a földrengés, de gondoltam, hogy ez a félelmetes dolog csak olyan lehet, mint a földrengés. Hangos kiáltozás hallatszott, s berohant a villába néhány katona. Köztük sebesülteket húztak le a pincébe. Közben lövöldöztek az ablakon kifelé. A szuterén ablakából csak úgy láttam ki az udvarra, ha fölálltam egy székre. Ha épp az ablak előtt ment el valaki, a lábát láthattam, mert a szuterén félig a földbe volt beépítve.

Az ablakai sokkal kisebbek voltak, mint a rendes ablakok, így csak az ablak előtt álló ember térdéig ért. Ha a villa előtt volt valaki, az észre sem vette, hogy a szuterén ablakából figyelik. A szuterénből rendszeren lehetett látni a szép parkot, az úton elhaladó embereket vagy kocsikat. Sokat néztem így a külvilágot, és képzeletem számtalanszor sugallta, hogy az édesapám jön értem.

Most azonban félelem kerített hatalmába. Jó lett volna legalább Kincses nénihez, vagy Emília nővérhez odabújni. Eszembe jutott Dolfi bácsi, hogy nagyon-nagy baj esetén, bújjak be az ételfelvonóba, ugyanis az a leges legbiztonságosabb hely az egész villában, de lehet, hogy az egész városban. Bekucorodtam az ételfelvonóba, olyan picire, amilyenre csak bírtam. Lábammat magam alá húztam, babámat erősen szorítottam és imádkoztam. Úgy imádkoztam, ahogy azt anyukámtól láttam, ahogy Emília nővér is tanította. De még Dolfy bácsi módjára, és úgy, mint Gizzella nénivel egyszer sábeszkor. Az a sábesz olyan szép volt, de most nem tudtam többet gondolni rá, mert egyre jobban hallottam a repülő zúgását, erős morajlását, a lövések süvöltését. Próbáltam befogni a fülem, de csak egyre hangosabban dörögtek a fegyverek körülöttünk. Az Istenre gondoltam, aki mindent lát, s bármit meg tud tenni, én csak azt kértem, hagyassa már abba ezt a háborút. Aztán anyukámra gondoltam, aki azt énekelte nekem „Változtass uram, amivé szeretném...” dalt románul is, meg magyarul is. Én is énekeltem vele, csak nagyon halkán, nehogy meghallja valaki. Közben folytak a könnyeim a félelemtől és az anya utáni vágyamtól.

Dolfi bácsinak mindig igaza volt, biztos most is, de az étellift hideg, sötét és félelmetes. Egy pillanatra hatalmas fényesség támadt, s egy szürkeruhás, fehér galéros katona kinyitotta az étellift ajtaját, ami örületes robajjal tárult ki. Farkasszemet néztünk, a katona és én. Én, aki még csak hétéves voltam. Ő apukám vagy Dolfi bácsi is lehetett volna. Szípoztam és rémült voltam. A katona szájára tette a mutatóujját, csöndre intve engemet, hogy ne féljek tőle. Nem tudom milyen katona volt, csak egy keresztet láttam a nyakában. A papoknak van keresztjük. Mivel a ruhája szürke volt, ezért német katonának gondoltam. Lehet, hogy katona is, meg pap is volt. Épphogy becsukta rám az étellift ajtaját, egy gránát robbant fel mellettünk, s a légnyomás kirepítette a katonát a kiszakadt ablakon. Az étellift ajtaja be ragadt. Hiába erőlködtem, nem tudtam kinyitni. Ha portyáztunk a cimborákkal, s repülőzúgást hallottunk, gyorsan lefeküdtünk a földre, s próbáltuk kitalálni, milyen repülőök lehetnek. A mienk vagy az ellenségé. Most is próbáltam a repülőök zúgásából megállapítani, hogy vajon melyik milyen lehet, a „mienk” vagy az „ellenségé”... lassan álomba merültem.

Másnap a romeltakarítók nyitották ki az étellift ajtaját, ahonnan csak nehezen tudtak kivenni, ámuldozva, hogy még élek.

Miközben simogattak és egy takaróval betakargattak, akkor láttam, mekkora pusztítást végzett a robbanás. A villanytelepért folytatott harc emberi életet is követelt, hallottam, miközben a felnőttek lapátolták a törmelékét. Nagy öröm fogott el, amikor megérkezett Emília nővér, aki magával vitt a zárdába, de most nem az újvárosiba, hanem a Szent István téribé. Út közben megnéztük a szétszakított Maros-hidat, melynek egyik része úgy ágaskodott föl, mint a fuldokló ember karja, még utoljára, mintha csak segítséget kérne. Ezt Emília nővér mondta, ő tudott csak ilyen szépeket mondani.

Nem nézelődhettünk tovább, egyrészt nem volt biztonságos, másrészt igyekeznünk kellett a Szent István templommal szemben lévő iskolába, ahol a nővérek is voltak, meg azok, akik az ostrom miatt nem mehettek vissza otthonaikba. Ide gyűjtötték össze az árvákat. Megmosdattak bennünket, tiszta ruhát és ételt adtak. Mire a nővérek ezzel elkészültek, imádkoztak, majd a nagyobbak játszottak velünk, hogy érezzük, foglalkoznak velünk, rendben vannak a dolgok körülöttünk. Én mint egy kiskutya, ott sündörögtem Emília nővér mellett, akinek nem veszítettem el többé a nyomát... Ez volt az első ostromélményem, amit hamarosan újabbak követtek, de azok ha félelmetesek is voltak, nem voltak olyan szörnyűek, mint az első a villában, mert azokat már a zárda és iskola pincéjében, Emília nővéréssel együtt vészeltem át..."

XV. KOVÁCS MÁRTON CSALÁDEGYESÍTÉSE

Az ostrom véget ért. A németek elmentek. Az oroszok bejöttek. A sok halottat talicskán tolták ki a temetőbe. Emília nővér is temetett, mert a papok nem győzték. Egyszer néhány gyerekkel Katica is kiment, hogy megnézzé, hogyan földelik el az embereket.

Közben, akik elmenekültek a városból, azok kezdtek visszajönni. Az iskolában folytatódott a tanítás. Emília nővér és Ida tanító néni karácsonyi ünnepséget szervezett a templomban. A Kis Jézus születését adták elő, énekeltek és verseket mondtak. Katica is szerepelt, amiről szívesen beszélt még felnőtként is. Sok veszteség árán, de boldogok voltak az emberek, mert véget ért a háború. Megkezdődött a város újjáépítése. Katica egyre türelmetlenebbül várta, hogy tényleg mindenütt véget érjen a háború, mert az édesapja akkor tud eljönni érte. Hamarosan értesítést kaptak a nővérek, hogy Kovács Mártonnak, az apa szolgálata lejár és jöhet a gyermekeiért, akiket hazavihet saját otthonukba.

A piroskabátos kislány – találkozás (Kovács Katalin: Memoár, 1995.)

„1945. február 14-én hamvazószerda volt. A misén hamuval keresztet rajzolt a plébános a homlokunkra, ami nekünk érthetetlennek tűnt, noha tudtuk, hogy ezzel megkezdődik a böjti idő, mely Jézus feltámadásához vezet, ami a húsvétal jön el. Gondolataim csapongtak. Eszembe jutott Emília nővér, aki a lelkemre kötötte, hogy igyekezzek haza, és pakoljam össze a holmimat. Én hol a halottakra és Jézusra gondoltam, vagy apukámra, mert talán már vége van mindenhol a háborúnak, s jön értem. Latyakos tél végi idő volt. Néha kisütött a nap, de inkább csak világított, mintsem meleget adott volna. Előző nap még hó is esett, így lucskos volt a járdaszegély. A Liget utcánál tartottam már, amikor váratlanul gondoltam egyet. Hívogatott a mély árok, amiben olyan sokat játszottunk a barátaimmal. Beleugrottam az árokba. A tőlem elválaszthatatlan kandli, s a benne lévő liternyi tej is megindult, de szerencsére nem ömlött ki. A levelek zizegtek alattam. Csiklandoztak. Nem számított, hogy átázott a mackónadrágom. Énekelni támadt kedvem. Csak úgy „Fă-ma, Doamne, ce mi-i face”² s ezt ismételtettem.

---

2 Változtass Uram, amivé szeretném. Román nyelven.

Közben jóval utánam, a nagyállomás felől egy férfi két kamasz gyerekkel, Bözsikével és Marcival³ ráfordult a Liget utcára. Lassan haladtak, a házakat nézték, amelyek siralmas állapotban voltak. Azt gondolhatta a járókelő, némelyikben talán már ember sem lakik.

Közben meghallották a dudorászásomat, majd egy piroskabátos kislányt, engem pillantottak meg az árokban, aki a levelekkel játszadozva énekelt, s járása közben fehér kannájából lötyögtette a tejet. Amint közelebb értek, a férfinak nagyon ismerősnek tűnt a dallam. A feleségétől is hallotta, amikor altatta a gyerekeket. Románul és magyarul is énekelte. Abban a pillanatban megérezte, ez a kis piroskabátos gyermek csak az ő kislánya lehet! Lépteit fölgyorsította. A lány, meg a fiú szinte már szaladt utána. A férfi megtorpant, nem akarta megijeszteni a kislányt, ezért nyugodtnak tettetvén magát, így szólított meg:

– Szervusz kislány! Ki kislánya vagy? – kérdezte barátságosan, mire én a szemébe néztem.

– Dicsértessék a Jézus Krisztust! Kovács Katica vagyok. És maga? – kérdeztem vissza gyanakvóan.

– Kovács Márton vagyok. Én vagyok az édesapád! Jöttem érted, hogy hazavigyelek. Azzal lépett is, hogy karjába kapjon, de én nem mozdultam. Megdermedtem.

– Én ismerlek. – kezdeményezte a kedves bácsi a beszélgetést.

– Az nem lehet. Az én apukámnak barna kalapja van. A magáé meg fekete kucsma. Meg az én apukám akkor jön értem, amikor mindenhol véget ér a háború. Még nincs vége mindenhol a háborúnak.

– De, vége van mindenhol a háborúnak! Számunkra véget ért a háború. Valóban, nekem régen barna kalapom volt. De most ez a fekete kucsma, mert most hideg van.

Eltűnődtem, s egymás mellett tettünk meg pár lépést.

– Katica, én ismerem ezt az éneket, amit az előbb te is énekeltél. Valamikor réges régen az édesanyád énekelte. Én is tőle hallottam.

Azzal a gyönyörűséges bariton hangján az árok szélén rákezdte „Fä-ma, Doamne, ce mi-i face.” Akkor már én is tudtam, ez a bácsi tényleg az én apukám. Apukám szeme megtelt könnyel, miközben mosolyogott rám. Összeöleleztünk.

– Katicám. Emlékszel Bözsikére és Marcira, a testvéreidre? – kérdezte apukám.

– Persze hogy emlékszem. – s máris összebújtunk, erősen öleltük egymást.

– De hol vannak az ikrek⁴, meg a pólyás Misuka?

– Értük is elmegyünk. Most már mind együtt leszünk!

---

3 Bözsike = Kovács Erzsébet (Zombori Istvánné) Marci = ifj. Kovács Márton. Katica testvérei.

4 Kovács Sándor és Kovács József

Megérkeztünk, s izgatottan kísértem be őket az ostrom idején itt-ott belőtt villa szuterénjébe, ahol már nagyon várta Kincses néni a tejet.

– Kincses néni! Véget ért a háború! Eljött apukám értem! – kiabáltam már az ajtóból. A tejet letettem az asztalra, és erősen megfogtam apukám kezét, miközben ők Kincses nénivel köszöntötték egymást.

A konyhában ültünk le. Azonnal hoztam a táskámat, Sári babámat és a kis fényesre csiszolt emlékkövet Palitól, nehogy azon múljon a hazamenet, hogy nem vagyok összepakolva. Menetre készen álltam. Hogy jobban kibiztosítsam magam, apukám ölébe ültem, s nem moccantam, míg beszélgettek a felnőttek. Kincses néni mindent elmesélt az elmúlt évekről. Teltschékről, rólam, hogy tudja apukám, mi minden történt itt. A drága jó Kincses néni, aki görögkatolikus volt, számos keresztvetés közepette hálaimát is mondott, hogy túléltek a borzalmakat és hogy most együtt lehetünk, végül emlékeztünk az odamaradottakra. A nagy, bőszenyás Kincses néni búcsúzóul végigvezette apukámékat a villán, amin vészes nyomot hagyott az ostrom. Én megmutattam a szuterénben a fekhelyemet, egy nagy fa mosóteknőt, mert az ostrom után ezt tudtuk kimenteni, amelyben megágyaztak. Megnéztük a bunkert, a pincétől a manzárdig mindent. Az üzembe is kinéztünk, ahol Kincses bácsi szép faportékái voltak. Búcsúzóul apukám megköszönte Kincses néninek s a közben megérkező Nagy néninek a segítségüket, hogy vigyáztak rám.

Nagy szegénység volt. A házban sokan laktunk, akiknek nem volt hova menniük. Se otthon, se ennivaló. Kincses néni sem tudta megkínálni apukámékat, de ők nem is várták el tőle. Tudták mi a szegénység. Kincses néniék elsírták magukat, amikor elbocsátottak.

Mondta is Kincses néni: – ha másként alakult volna, szívesen fölneveltük volna, mert nagyon hozzánk nőtt ez a kislány. Jó volt, hogy valaki mindig ott csicsereg körülöttünk. A mi fiunk már felnőtt, és ez a kis Katica még hozhatott volna örömet nekünk. De ha már így alakult, mégis ez a legjobb, hogy együtt lehet ismét a család.

Én is megöleltem a jóságos Kincses nénit, akivel – akkor még nem tudtam – már csak egyszer sikerül találkozni, a fiánál Szőregen. Akkor kaptam egy fényképet tőlük emlékül, melyen Kincses néni és Kincses bácsi egy vesszőből font kasban vitték az unokájukat, s visszanéznek. Az arcuk így maradt meg az emlékezetemben.

A villából a zárdába mentünk, ahol Emília nővér már várt bennünket. Közben egyre magabiztosabbá váltam. Már nekem is volt édesapám. Testvéreim. Családom. Majd kiugrottam a bőrömből. Egész úton szóval tartottam őket, de gondosan ügyeltem arra, hogy erősen fogjam apukám kezét, nehogy megint elveszítem.

A zárdában aláírták az elbocsátási papírokat, hogy átvett apukám, az első osztályos Kovács Katalint, s hazavitt Sövényháza, Kalapács majorba 1945. február 14-én. Emília nővér mindent szépet elmondott rólam. Apukámmal beszélgetve bizakodását fejezte ki, hogy jó keresztényhez méltó nevelésben tudja részesíteni gyermekeit, ami nem lesz könnyű, de tegyen meg érte mindent. Bennünket meg arra kért, fogadjunk szót édesapánknak, mert ő mindig csak a javunkat akarja. Ha büntetnie kellene, azt csak szeretetből tenné. Apukám átérezte a szavak súlyát, s mivel hitt az Isteni gondviselésben, őszinte lélekkel fogadta a nővér kérését. Búcsúzól egy csomagot adott Emília nővér, amit Teltschné állított össze, melyhez a nővérek gyűjtöttek nekem és testvéreimnek csupa új ruhákat. Én még néhány füzetet, színes ceruzát és szentképet meg egy pici kis Mária amulettet is kaptam Emília nővértől, majd búcsúzól megáldott.”

Újra együtt!

(Rekonstruált történet)

Kisértáltak az állomásra. Sok idő volt még a vonat indulásáig. Kincses néni egyik ismerőse behívta őket az állomással szemben lévő házba, hogy várakozzanak ott. Katica pedig véget nem érő elbeszélésbe kezdett arról, hogyan éltek Makón.

Mikor az állomáson Katicát fölemelte az édesapja a vonatra, a kislány ijedtében fölkiáltott:

– Mi nem arra megyünk, amerre Dolfi bácsiékat vitték!... Kovács Márton szorosán magához ölelte a kislányát, átérezte, miken mehetett keresztül a gyermeke. Azt is érezte, hogy Katica is megszerette Teltschéket, s ezért ő hálát érzett irántuk.

Lassan ismét visszatért a vidámság, és Katica énekelni kezdte a „*Hamvadó cigarettavég*”-et, meg a „*Valahol Oroszországban*” című dalokat, melybe az édesapja és testvérei is bekapcsolódtak. A vonat zakatolt, a gyerekek énekeltek. Kovács Márton boldog volt, hogy ismét karjaiban tarthatta a kis Katicáját, kiről a súlyos ostrom miatt az a hír járta, hogy nem élhette túl. A *Gondviselés megsegítette őket, mert megkerült a kislánya, kinek arcán szeretett feleségének vonásai tűntek föl, ami az évek múlásával egyre erőteljesebbé váltak.*

Boldog volt, ugyanakkor a torkában dobogott a szíve. Három gyermekével való találkozása még hátra volt. Előre félt látni, hogy mennyire viselte meg őket az elmúlt négy esztendő szerető anyja és apa nélkül. A gyámokat illetően a legkegyetlenebb helyre – Makó-Rákosra – az ikrek kerültek. Mivel aznap már nem tudtak tovább utazni, ott aludt náluk Kovács Márton is a gyerekeivel. Gondolta is, ha szállást kaptak tőlük, nem lehetnek olyan rossz emberek, csak a nehéz sors erősítette föl bennük a kapzsiság iránti hajlamot. Az ikrek utáni, államtól kapott ellátmányt a saját gyerekeikre költötték, a lelencek meg a régi, kinőtt ruhákat kapták meg. Az ik-

reket cselédnek tartották. Ők elviselték, mert legalább együtt voltak! Mikor megérkezett az édesapjuk és testvéreik, nehezen ismerték föl őket. Éveken át nem találkoztak. Nem akarták elhinni, hogy hazaviszi őket az apukájuk. Miután feloldódtak, elmondták azt is, hogy látták, amikor hozta a lelences nagysága a ruhacsomagot nekik, de most sem kapták meg.

Reggel Kovács Márton kívárta az időt, amikor a gyámok is megjelentek a konyhában. Ők is szedelőzködtek. Indulásra készen álltak a gyerekek a szakadt, szétnyútt ruhában, amiben a jószágot látták el, s amiben a mindennapjaikat élték.

Nyelt egyet, s kellemes hangján, érzéseit elfojtva szólalt meg búcsúzás előtt:

– Köszönöm, hogy vigyáztak a gyerekeimre. A lelences nagysága említette, hogy a gyerekeknek a váltás ruhaneműt leadta Önöknél, amit távozáskor adjanak rájuk. Legyenek szívesek rájuk adni.

A hirtelen fordulattól összenéztek a gyerekek, s alig hittek a fülüknek. Az aszszony bement a szobába, s kihozta a szép nagy csomag ruhaneműt. Szó nélkül vitte az ikrek elé.

– Öltözzetek át! – szólt színlelt kedvességgel.

– Jól van fiacskáim. Vegyétek le a régit, s vegyétek föl az új ruhát! – biztatta az apa a gyerekeit, akik azonnal levetették rongyaikat. Életükben először érezték az új ruha illatát, a bolyhos mackó melegét, az apai szeretetet. Jóleső érzéssel töltötte el őket, hogy nekik is van apukájuk, aki szereti és megvédi őket.

Bözsike, a legnagyobb gyermek⁵ a régi kopott holmit becsomagolta, és batyujukba tette, gondolván arra, hogy megfoltozza, mert otthon munkára még jó lesz. Ő is korán megtanulta, hogy mindent meg kell becsülni, mert sosem lehet tudni, mire lesz még jó.

Illedelmesen elköszöntek, s boldogan jöttek el, miközben az új otthonukról beszélgettek, mintha nem is történt volna az a sok rossz, ami érte őket. Alig tudtak betelni egymással, kimerülésig beszéltek, és apró kis kópéságok is színre kerültek, amin jól nevettek.

A család egyesítés legnehezebb és legszomorúbb pillanatai Kiszomborban, a legkisebb gyermekhez köthető. A család, akihez Misuka⁶ került, nagyon szépen, szeretetben nevelte. Amikor megtanult beszélni, anyukának és apukának szólította a gyámszülőket, akik bizakodtak abban, hogy a háború után is náluk maradhat a kisfiú. A lelenc nagysága is bátorította a gyámszülőket, hogy minden bizonnyal lemond Kovács Márton a kis Misuról, mert ezt a kicsit biztos nem bírja már föl vállalni, aki még pólyás korában került hozzájuk.

---

5 Kovács Erzsébet, Bözsike tizenhároméves volt ekkor, aki gyakorlatilag kilencéves korától vitte a háztartást. Férjhezmenetelekor adta át e szolgálatot Katicának.

6 Kovács Mihály = Misuka

Náluk tanult meg járni, beszélni. Már négyéves volt. Minden, ami a világhoz kötötte, az mind e családnak volt köszönhető. Ők jelentették számára a biztonságot, a családi szeretetet. Misuka nem ismerte az édesapját, idegen volt számára. Amikor Kovács Márton, az édesapa megjelent, hogy Misukát is hazavigye, a gyermek nem akart elmenni vele. A testvérei is hiába próbálták kérlelni, simogatni, ölelni. A kis Misu, mint ismeretlen gyerekekkel, bizalmatlan volt irányukban, különösen az apjával, aki számára csak egy idegen ember volt. Nem értette, miért kellene elmenni azzal az idegennel. Végül az apja, aki nagyon türelmes ember volt világ életében, akkor sem háborodott föl, hiszen a sors tette próbára az életüket.

Hátára vette a kisfiát, és járkált, leguggolt, ugrált vele, s közben kiabálta: – Sót vegyenek! Sót vegyenek! A többi gyerek meg úgy csinált, mintha tényleg sót akarnának venni. Hangos nevetés töltötte be az udvart. Az apa teljesen leizzadt. De nevetett és próbált tréfálkozni. Úgy gondolta, elérkezett a pillanat, amikor az udvartól elindulhatnak az állomásra. A gyámszülők az ablakon át nézték könnyes szemmel, mint próbálkozik az apa a legkisebb gyermekének szívét megnyerni. Kettős érzés kerítette hatalmába őket. Szerették volna, ha az apa, ez a két világháborút is megjárt, már ötvenedik évén is túli özvegy ember belátja, ez a kisgyermek már nem hozzá tartozik, s odaadja nekik, akik fiatalok, akik ugyanúgy szeretik, mint Ő.

És az asszony elkezdett sírni, amint látta, hogy az apa nem adja föl, a kis Misu meg nevetni kezd. Kinyílt a kiskapu, és Kovács Márton elérkezettnek látta, hogy kilépjen gyermekével az utcára. Ő egyre árulta a só. – Sót vegyenek! – Nevettek mindannyian. Már több háznyira elkerültek a gyermek otthonától, amikor észrevette, hogy egyre távolodnak a biztonságos otthontól.

Elkezdett hadakozni, hogy lemászik az apja hátáról. Minél jobban szorította Kovács Márton a legkisebb gyermekét, ő annál erősebben lökte, rugdalta az apját. Dühében a nála lévő pálcával elkezdte ütni az édesapját, s közben torka szakadtából egyre csak azt kiabálta:

– Nem megyek sehova! Csúnya bácsi botot érdemel!

Kovács Márton már nem árulta a só, hogy gyermeke kedvére tegyen. Csitította, s hagyta, had pálcázza csak a kisfia. Mindketten sírtak, végül a kimerült gyermek földadta a hadakozást. Maszatos arcocskáját letörülgette az édesapja, s gyöngéden magához szorította. Sós könnyeit egyre csak nyelte, hogy minél előbb megnyugtassa gyermekét.

Nem haragudott a gyermekére, de még a sorsra sem. Árvák voltak. Szükségük volt egymásra.

Szegény, de lelkiekben gazdag élet várt az özvegy apára és hat gyermekére.

*„Csupa jószág és szeretet követnek engem éltem minden napjaiban,
és ülök az Örökkévaló házában hosszú életen át.”¹*

Dávid zsoltára – Zsoltárok 23:6

Epilógus

A háborút követően mindenki igyekezett a szülőföldjére hazatartani, családját összegyűjteni.

A halottakat, kiknek teste megmaradt, eltemették.

A fájó érzéseket azonban hiába temették, mert amíg az emlékezet ép, addig kísért a múlt, mely észrevétlenül a jövő nemzedék identitásának részévé vált...

*

1945-ben többnyire visszatértek Makóra is, hogy sorsukat átgondolva újrakezdjék életüket. Voltak, akik a haláltáborok felszabadítását követően biztonságosabbnak vélt helyen telepedtek le, vagy később, 1948. után alijáztak.²

Az újjraalakult Makói Izraelita Hitközség 1948-as tisztújításán Szemere Manót választották meg hitközségi szentegyleti elnöknek, és a szegedi izraelita községkerület képviselőjének.

1949. március 22-én a makói hitközségi elöljárói: Szemere Manó, Majtinszky Jenő, Fleiszig Sándor, Sándor Rezső, Róth Jenő, Morvai Samu, Müncz Ádám és Pollák Rezső.

A közösség nagyon vágyott rabbira, ezért följánlotta a leendő községkerületi rabbi számára a zsinagóga melletti volt rabbilakást, ahol anyakönyvi hivatal is rendelkezésre állt, emellett a rezszi költséget és havi 100,-Ft hozzájárulást is. Az épület felújítását az Országos Iroda támogatásával tervezték.³

Az egykor legjelentősebb vidéki zsidó közösség ismét működött. A körülmények sajnos több szempontból sem kedveztek számukra, így az 1950-es évek közepére elköltöztek, többnyire új hazában telepedtek le. Napjainkban virtuálisan, az internet segítségével tartja a makói zsidó közösség a kapcsolatot.

Őrzik a régiek emlékét.

1 Zsoltárok. In: <https://zsido.com/fejezetek/23/> (Letöltés: 2021. 08. 08.)

2 alijázott = Izraelben telepedett be

3 Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, 1949. [augusztus 22.]

Mellékletek

Rövidítések

Bibliográfia

Fényképek, iratok

Személynevek mutatója

RÖVIDÍTÉSEK

BM	= Belügyminisztérium
Bp.	= Budapest
cs. és kir.	= császári és királyi
CSML	= Csongrád Megyei Levéltár
CSML	= Csongrád-Csanád Megyei Levéltár
DM	= Délmagyarország
dtv.	= detektív
etc.	= et cetera, stb., és így tovább
évf.	= évfolyam
h.h.	= helyben hagyólag
HL	= Hadtörténelmi Levéltár
HM HIM Központi Irattár	= Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár
hrsz.	= helyrajzi szám
i.m.	= idézett mű
in:	= -ban, -ben (forrásmegjelölés)
i. sz.	= iratszám
k.	= kiadó
kmsz.	= közérdekű munkaszolgálat
lű.	= lakásügy
m. kir.	= magyar királyi
M.E.	= Miniszterelnöki (rendelet)
M.T.	= Minisztertanácsi (rendelet)
MANSZ	= Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége
METESZ	= Mezőgazdasági Termelők Egyesült Szövetkezete
MKÁF	= Magyar Királyi Állami Főgimnázium
ML	= Makói Levéltár
MNL	= Magyar Nemzeti Levéltár
MTA	= Magyar Tudományos Akadémia
MTI	= Magyar Távirati Iroda
MÚSZ	= Magyar Újságírók Szövetsége
ny.	= nyugalmazott
ny.sz.	= nyilvántartási szám
ör.	= örökség
öv.	= önkormányzati védelem

özv.	= özvegy
p.	= pagina, oldalszám
rt.	= részvénytársaság
s. k.	= saját kezűleg
sz.	= számú
SZAK	= Szegedi Atlétikai Klub
SZCSV	= Szeged Csanád Vasút
szerk.	= szerkesztette
SZVE	= Szegedi Vívó Egylet
t. msz.	= tábori munkásszárad
tc.	= törvénycikk
tsa.	= társa
u.	= utca
ua.	= ugyanaz
u. b.	= utólagos bejegyzés
uo.	= ugyanott
za.	= zászlóalj

BIBLIOGRÁFIA

Felhasznált irodalom

Ábrahám Vera: Szeged zsidó temetői. Szeged, 2016.

Bárdos Pál: Az első évtized. Regény. 2. átd. Kiad. Bp.: Szépirod. K. 1986.

Barna János: A Hollósy Kornélia Színház története. Szerk.: Barna János, Eperjessy Kálmán. (Csanádvármegyei Könyvtár 18.) Makó, 1929.

Berza László: Budapest története képekben 1493-1980. Képkatalógus 1. kötet. Bp.: 1982.

Braham, Randolph L.: A magyar holocaust. 2. köt. Bp.: Wilmington, 1988.

Debrecen Szabad Királyi Város zeneiskolájának emlékkönyve fennállásának 75. éve alkalmából. Szerk.: Baranyi János igazgató. Debrecen, 1937.

Benák Katalin: Dezseri Cicatricis Miklós őrnagy. In: Szeremlei évkönyv. Hódmezővásárhely, Szeremlei Társaság, 2021.

Eckhardt Tibor: Endre Béla. In: Endre Béla képkiallítása. Makó, Gaál Könyvnyomda, 1913.

Gallyas Ferenc: Hősi halálom után. Bp.: Magvető, 1987.

Iglói Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgymnasium Értesítője az 1875/76-os tanévről. Igló, 1876.

Kanyó Ferenc: Szeged és környéke második világháborús hősei és áldozatai – Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 2000.

Kecskeméti Ármin: A Csanád megyei zsidóság története. Szerk.: Barna János, Eperjesy Kálmán. (Csanádvármegyei Könyvtár 16.) Makó, 1929.

Lyka Károly: A vidéki tárlatok. In: Endre Béla képkiallítása. Makó, Gaál Könyvnyomda, 1913.

A Magyar Tudományos Akadémia alapítványi bérháza Budapesten. In: Tér és Forma, Bp.:1940.

Magyar városok monográfiája. Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerk.: Barna János. Bp.: 1929.

Magyarországi zsidó hitközségek. 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezései nyomán. Közzéteszi Schweitzer József. Az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga. Bp.: MTA Judaisztikai Kutatócsoport. 1994.

Makó Állami Főgimnázium Értesítője. Makó, 1914., 1920.

Makó Imre – Szigeti János

„Vihar és vész közepette” A Holokauszt hódmezővásárhelyi áldozatai. Hódmezővásárhely, 2014.

Makó története 1920-tól 1944-ig. In: Makó monográfiája 6. Szerk.: Tóth Ferenc. Makó, 2004.

Molnár Judit: Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Szegedi Zsidó Hitközség Évkönyvei 1., 2000.

Papp János: A makói műkedvelő színjátszás története (1870-1944). Makó, 2000. (Makói Múzeum Füzetei 94.)

Pál József: A szegedi zsidóság 1918 előtti gazdasági és társadalmi szerepe, a hitközség és a zsidó egyetek szociálpolitikai tevékenysége. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Historica, Szeged, 2004.

PÁL József. Csanád egyházmegye püspökei a zsidóságért. Szeged, 2014.

Szeged története 1919–1944. Szerk.: Serfőző Lajos. In: Szeged története 4. Sorozatszerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1994.

A szegedi zsidóság. Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség.

Tornyai János: Előszó-féle. In: Endre Béla képkiallítása. Makó, Gaál Könyvnyomda, 1913.

Urbancsok Zsolt. A holokauszt gyermekei. Makó, 2010.

Urbancsok Zsolt. Makó Holokauszt Emlékkönyv. Makó, 2004.

Zsigmondné Pap Éva: Szeged zenei élete 1945 és 1960 között. Doktori értekezés. Bp.: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2008.

Kézirat

Mi történt velünk? Marosi Rezső naplója. Lelőhely: MNL CSML ML X.57.

Kovács Katalin: Memoárok. 1995. Lejegyezte: Benák Katalin

Zombori Istvánné emlékezése. Kézirat. Mindszent. 2000. Lejegyezte: Atkári Zoltánné

Internetes hivatkozások

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve 1909.

In: [mhttps://adt.arcanum.com/hu/view/ZsidoAnyag_IMITEvkonyv_1909/?pg=429&layout=s&query=Teltsch](https://adt.arcanum.com/hu/view/ZsidoAnyag_IMITEvkonyv_1909/?pg=429&layout=s&query=Teltsch) (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Babucs Zoltán: Honvédek a pokol torkában.

In: http://magyarhirlap.hu/cikk/107828/Honvedek_a_pokol_torkaban (Letöltés: 2019. 02. 03.)

Bányász Rezső: Amit még el kell mondani az ifjúsági tanácskozás előtt. Szabad Ifjúság, 1956. szeptember 23. Lapszemle 1956. In: https://archivnet.hu/sajtofigyelo/amt_meg_el_kell_mondani_az_ifjusagi_tanacskozás_elott.html (Letöltés: 2021. 08. 08.)

Keresztény magyar közéleti almanach. Szerk.: Hortobágyi Jenő. 1. A-L (Budapest, 1940)
In: https://adt.arcanum.com/hu/view/KeresztenyMagyarKozeletiAlmanach_1_A-L_1940/?query=Pr%C3%A1ger%20Cec%C3%ADlia&pg=63&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 29.)

Királyi Könyvek: 30.272 Levéltári jelzet: 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár 30. kötet.
In: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_30_0272/list=eyJxdWVyeSI6ICJMaXBOXHUwMGYzc3plbnRtaWtsXHUwMGYzcjY9 (Letöltés: 2018. 08. 27.)

Kislexikon. Pallas Nagylexikon. In: http://www.kislexikon.hu/magyar_leszamitolo_es_penzvalto_bank.html (Letöltés: 2021. 06. 22.)

Központi Értesítő. 1901. 1916. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/Kozponti_Ertesito_1916/?query=Hubert%20Rich%C3%A1rd&pg=1192&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 12.)

A Magyar Szent Korona országai területén üzemben levő távbeszélő-hálózatok előfizetőinek betűrendes névsora 1913. december. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/CimtarakTelefonkonyvek_MagyarországTelefonkonyve_1913-12/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=386&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke. Bp.: 1892.
In: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=0&layout=s (Letöltés: 2018. 08. 27.)

Magyarországi gazdacímár, 1912. Szerk.: Rubinek Gyula. (Bp.: 1912.)
In: https://adt.arcanum.com/hu/view/CimtarakTelefonkonyvek_MagyarországGazdacimara_1912/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=210&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Magyar városok monográfiája. Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerk.: Barna János. Vidor Rezső: Makó ipara és kereskedelme. Bp.: 1929. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarVarosokVarmegyekMonografiaja_006/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=148&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Makói zsidóság: Vorhand Mózes, Lemberger Nándor, Katz József..
In: http://makoizsidóság.iwk.hu/_userfiles/_makoizsidóság/rav2.pdf (Letöltés: 2021. 08. 03.)

Nagy elődeink: Fischer Antal Énoch rabbi.
In: https://mazsihisz.hu/kozossegeink/nagy-elodeink/nagy-elodeink-fisher-antal-enoch-rabbi-1826-1896?fbclid=IwAR3kYIMxWf8os0dGYrt_2e82xLzue1QZGWOUsfJc8j9zCSkreom2XOnKyRo (Letöltés: 2021. május 31.)

Ungváry Krisztián: A munkaszolgálat embertelen, de túlzó mozgó vesztőhelynek nevezni. In: https://index.hu/velemenylolvir/2013/01/23/a_munkaszolgálat_embertelen_de_tulzo_mozgo_vesztohelynek_nevezni/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202108 (Letöltés: 2021.07.11.)

Vincze Gyula: Uzsonna a ligeti Gerbeaud kertjében.
Forrás: <https://www.facebook.com/groups/339696266160518/permalink/886550151475124/>

Budapest régi képeken megosztotta: Vincze Gyula (Letöltés: 2016. 09. 4.)

Zsoltárok. 23. fejezet. In: <https://zsido.com/fejezetek/23/> (Letöltés: 2021. 08. 08.)

Cikkek, folyóiratok

A Fakereskelem

A Máramaroszigeti faárverés eredménye. In: A Fakereskelem. (Der Holzhandel) 1913. Március 10. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_Fakereskelem_1913/?query=%22Teltsch%22&pg=46&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Megválasztattak. In: A Fakereskelem. 1913. május 25. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_Fakereskelem_1913/?query=%22Teltsch%22&pg=46&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Feladási és fabeszerezési eredmények. In: A Fakereskelem. 1917. június 13. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_Fakereskelem_1917/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=337&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

A Faértékesítő Hivatal végrehajtó bizottsága köréből. In: A Fakereskelem, 1917 (7. évfolyam, 1-52. szám) 1917. október 24. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_Fakereskelem_1917/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=640&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Az Est

Hirdetés. In: Az Est. 1915. július (6. évfolyam, 183-213. szám) p. 8. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/AzEst_1915_07/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=63&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Délmagyarország

Ezredünnepély. In: Délmagyarország. 1944. március 19. (20. évf. 64. sz.) p. 8.

Hirdetés: Baranyi János és Teltsch Lilli házassága...Délmagyarország, 1925. aug. 15. p.7.

Kanyó Ferenc: Német megszállás Csongrád megyében (2.) Tragikus következmények. In: DM 1984. márc. 18. Forrás: file:///C:/Users/Kati/Downloads/CsongradMegyeiHirlap_1984_03-1614026873__pages134-134.pdf (Letöltés: 2021. 06.25.)

MANSZ. In: Délmagyarország 18. évf. 14. sz. 1942. január 18. Forrás: Hungaricana https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarország_1942_01/?pg=124&layout=s&query=Mak%C3%B3 (Letöltés: 2019. 03. 11.)

Szabó László: Régi szegedi családok. In: Délmagyarország, 1931. január 04.

Szeged új látványossága. In: Délmagyarország, 1911. október 17.

Tisztújítás a zsidó árvaegyletben. In: Délmagyarország, 1933. március 09.

A Lloyd-Társulat izgalmas közgyűlésén két elnököt választottak. In: Délmagyarország, 1933. uo. 03. 14.

Friss Hírek

Letartóztatták Makó leggazdagabb polgárát. In: Friss Hírek. 1920. május 29.(4. évfolyam, 1-22. szám)
In: https://adt.arcanum.com/hu/view/FrissHirekHodmezovasarhely_1920_05/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=82&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Hódmezővásárhely.

Czutor Béla zenekara. 1905. április 23.sz. Kiss Lajos hirdetése

Magyar Compass

633. Makói ipar- és kereskedelmi társulat. In: Magyar Compass XXXV. évf. 1907/8. p. 625/40.

Magyar Hírlap

Babucs Zoltán. Honvédek a pokol torkában.

http://magyarhirlap.hu/cikk/107828/Honvedek__a_pokol__torkaban (Letöltés: 2019. 02. 03.)

Magyar Lloyd

Magyar Lloyd, 1907. július-december (27. évfolyam, 27-52. szám) p. 2. In: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarLloyd_1907_07-12/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=129&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Makói Ujság

Nagyrányú hagymalopás a Teltsch-malomból. In: Makói Ujság. 1936. január 10. p. 2.

A délutáni közgyűlés megszavazta a délutáni közgyűlést: Meg kell csinálni a makói sportuszodát. In: Makói Ujság. 1936. január 21. p. 2.

A makói sportuszoda kérdése a városi közgyűlésen. In: Makói Ujság. 1936. január 23. p. 3.(2. évf. 18.)

Az olvasót illeti a szó! A sportuszoda-kérdéshez. In: Makói Ujság. 2. évf. 1936. február 7. p. 4.

Hirdetés. In: Makói Ujság, 1938. február (4. évfolyam, 25-47. szám)1938-02-18 / 39. szám

A Liget-utcai parcellázás ügye a kisgyűlés előtt. In: Makói Ujság. IV. évf. 123. sz. 1938. június 2. p. 2.

Esernyős affér a Főtéren. In: Makói Ujság, 1940. május 2. (6. évfolyam, 99. szám) p. 4.

Molnárok Lapja

A céget... In: Molnárok Lapja. 1907. 03. 23. 12. szám. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1907/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=219&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Csanádvármegyei Molnárszövetség. In: Molnárok Lapja. 1917. 24. évf. 8.sz. 1917. február 24. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1917/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=76&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Az aug. 27-én megtartott országos molnárkongresszus tárgyalásai. In: Molnárok Lapja. 1917. 24. évf. szeptember 01. 35. sz. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1917/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=424&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Teltsch Adolf borzasztó balesete. In: Molnárok Lapja. 1924. 31. évf. 38. sz. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1924/?query=Teltsch%20Adolf&pg=528&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Teltsch Adolf állapota. In: Molnárok Lapja. 1924. október 18. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1924/?query=Teltsch%20Adolf&pg=589&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Csongrád-Arad-Torontál megyei molnárok összefogása. In: Molnárok Lapja, 1925. 32. évf. 1925. 03. 28. p.221. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MolnarokLapja_1925/?query=Teltsch%20Gy%C3%B6rgy&pg=220&layout=s (Letöltés: 2020. 07. 13.)

MTI

Kormányrendelet a zsidók megkülönböztető jelzéséről. In: MTI 1944. márc. 30. 18. kiad. 16.30 perc

Népszabadság

Szabolcsi Gábor: Elfelejtett József Attila-szövegek. In: Népszabadság, 1977. február 05. p. 7.

Századok

Karsai László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944. In: Századok, 2004. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/Szazadok_2004/?query=A%20trianoni%20ors%C3%A1gr%C3%A9szen%20fekv%C5%91&pg=1334&layout=s (Letöltés: 2021. 08. 01.)

Szeged

Halálozás. In: Szeged, 3. évf. 1922. január 24. p. 3.

Temetés. In: Szeged, 1922. 3. évf. január 26. p. 3.

Makói fuvarosok sajtópöre. In: Szeged, IV. évf. 44. sz. 1923. február 24. Előzmény: Makói Friss Újság 1922. január 13. Forrás: <https://www.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNYWtcdTAWZjNpIGZ1dmFyb3NvayBzYWp0XHUwMGYzcFh1MdBmNnJlIn0> (Letöltés: 2018. 02. 22.)

Katasztrofális baleset. In: Szeged, 1924. szept. 16. p. 5.

Szegedi Napló

Meghívó. Szegedi leszámítolóbank szövetkezet. In: Szegedi Napló, 1911. november (34. évfolyam, 260-285. szám) 1911. november 28. p. 12.

In: https://adt.arcanum.com/hu/view/SzegediNaplo_1911_11/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=307&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Színházi Magazin

Zenedélután a Hubay-palotában. In: Színházi Magazin. IV. évf. 1941. 03. 30. 14. sz. p. 901.

Tekintet

Bárdos Pál: Keresztül-kasul. In: Tekintet. (Kulturális szemle) 2007. 20. évf. 1-4.sz. 2007/3.sz. p. 43. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/Tekintet_2007/?pg=299&layout=s&query=Teltsch (Letöltés: 2021. 08. 09.)

Vasárnapi Újság

Gelléri Mór: Kiállítás Makón. In: Vasárnapi Újság, 1901. 48. évf. 32. sz. p.317

Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/VasarnapiUjsag_1901/?query=%22Mak%C3%B3%20ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1s%22&pg=524&layout=s (Letöltés: 2021. 07. 14.)

Világ

Adományok. In: Világ. (5. évfolyam, 307-333. szám) 1914. december 12. p. 9. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/Vilag_1914_12/?query=%22Teltsch%20Adolf%22&pg=118&layout=s (Letöltés: 2021. 06. 15.)

Források, adatbázisok

Arcanum Digitális Tudománytár – www.arcanum.hu
FamilySearch – <https://ident.familysearch.org>
Földhivatali Információs Rendszer. Végrehajtás. In: https://info.foldhivatal.hu/tknet/uk_tranzakcio_letoltes6_p.s6?si.. (Letöltés: 2019. 03. 06.)
Holocaust Museum (Holocaust Survivors and Victims Database) <https://www.ushmm.org/remember>
Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár, Budapest
<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000065.TV> (Letöltés: 2021. 08.12.)
Hungaricana – www.hungaricana.hu
Jogtár [Wolters Kluwer] jogtar.hu
Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanádi Levéltár, Szeged
Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanádi Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára
Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanádi Levéltár Makói Levéltára
Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanádi Levéltár Szentesi Levéltára
Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár – milev.hu
Makó Anno <https://makoanno.hu/>
Makó-Belvárosi Református Egyházközség
Makói zsidóság – <https://makoizsidóság.iwk.hu>
MTI (Magyar Távirati Iroda) Bizalmas külpolitikai szemle
Pannon Digitális Egyesített Archívum (Bibliotheca Nationalis Hungariae) <https://dspace.oszk.hu/sulinet.hu>
Polgármesteri Hivatal, Makó
Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma
Szent István király Plébánia, Makó (SZIK PL Makó)
United States Holocaust Memorial Museum <https://www.ushmm.org/>
Vívómúzeum – <http://vivomuzeum.hu/>
Wikipédia – <https://hu.wikipedia.org>
www.mazsihisz.hu
Zsido.com – <https://zsido.com/>

Adatközlők:

Benák János, Makó
Eperjesi Rozália, Maroslele
Gilicze János, Makó
Hirsh Zoltán, Makó
Kovács József, Mindszent
Kovács Márton, Klárafalva
Kovács Sándor, Mindszent
Makó Imre, Hódmezővásárhely
Pápay Endréné, Makó
Rozsnyai Tamás és családja, Makó
dr. Santa Sándor, Makó
Vanderstein János, Hódmezővásárhely
Zombori Istvánné, Mindszent

FÉNYKÉPEK, IRATOK

A Teltsch család

Balról: Teltsch Adolf, Teltsch Adolfné Domán Gizella,
Teltsch Lilli, Teltsch György és Teltsch Pál

Fotó: Homonnai Nándor, Makó

Forrás: MNL CSML ML Fotótár

Teltsch György

Fotó: Homonnai Nándor, Makó
Forrás: MNL CSML ML IV. 408.e.
Csanád Vármegye Útlevélnyilvántartó

Teltsch Pál

Forrás: MNL CSML ML IV. 408.e.
Csanád Vármegye Útlevélnyilvántartó

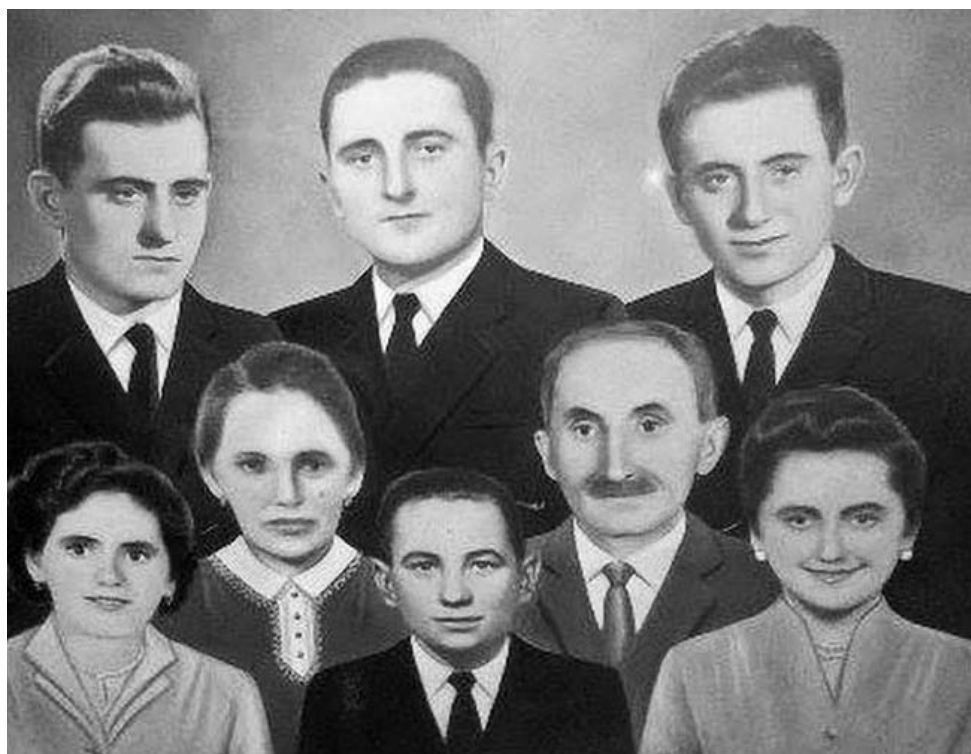
Zenedélután a Hubay-palotában

Balról: Szentiványi Iván, dr. Baranyi Jánosné, Sorg Antalné, dr. Baranyi János,
Németh Tibor, Ticharich Zdenka, Gót Sándor.

Fotó: Rozgonyi.

Forrás: Színházi Magazin 1941.03. 30. 14. sz.

In: https://adt.arcanum.com/hu/view/SzinhaziMagazin_1941-1/?query=zened%C3%A9lut%C3%A1n&pg=900&layout=s

A Kovács család | Rekonstruált családi kép

Középen: Kovács Márton és felesége Kovács Mártonné, Chindea Katalin.

Előttük: Balról – Kovács Katalin, Kovács Mihály és Kovács Erzsébet.

Mögöttük: Balról – Kovács Sándor, ifj. Kovács Márton és Kovács József

Fénykép alapján festett kép az 1960-as években.

Forrás: Zombori Istvánné Kovács Erzsébet

Kovács Katalin

Emília nővér tanítványa Makón
és 18 évesen

Forrás: szerzői archívum

Zsiros M. Emília SSND

szereztes iskolanővér

Forrás: Bihariné Papp Csilla

Regruta bokrétás kalappal

Benák István. Makó, 1914.

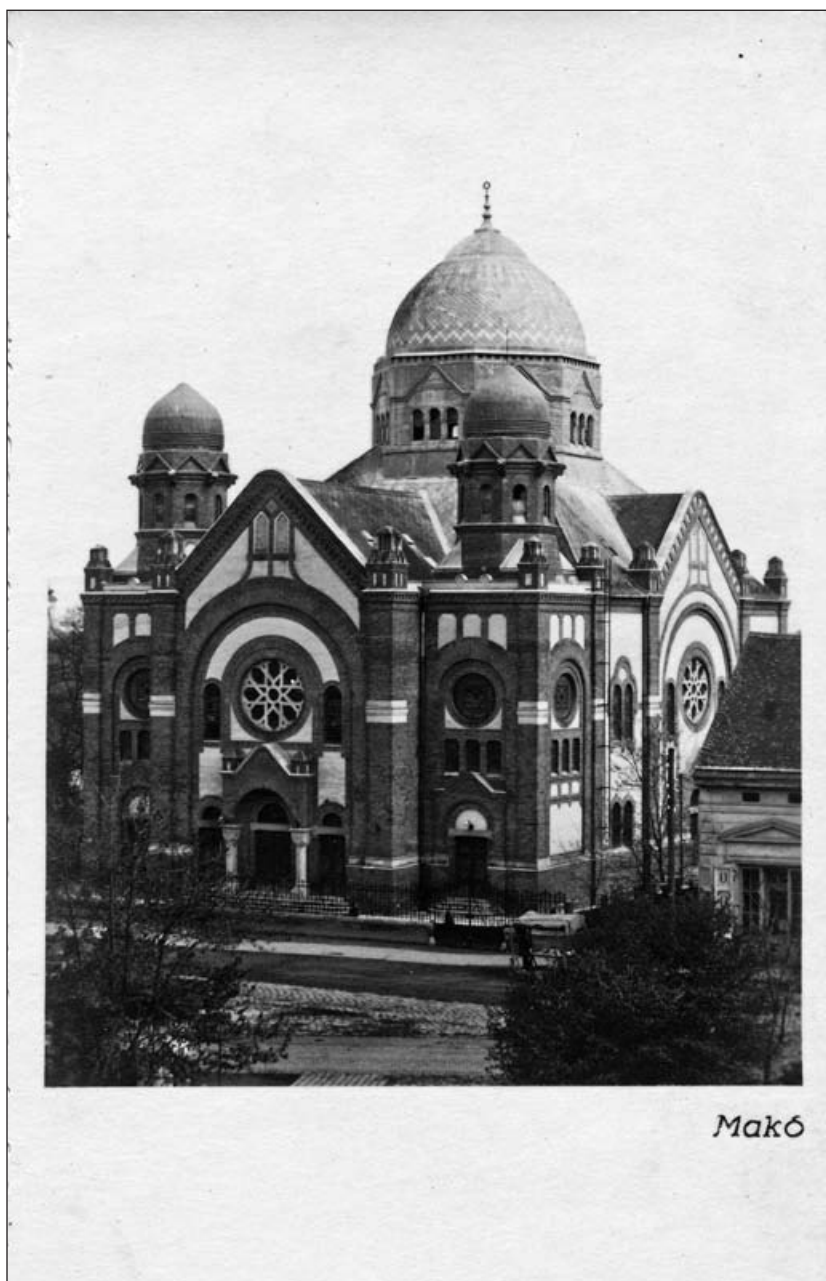
Forrás: szerzői archívum

Kovács Márton | 1970-es évek

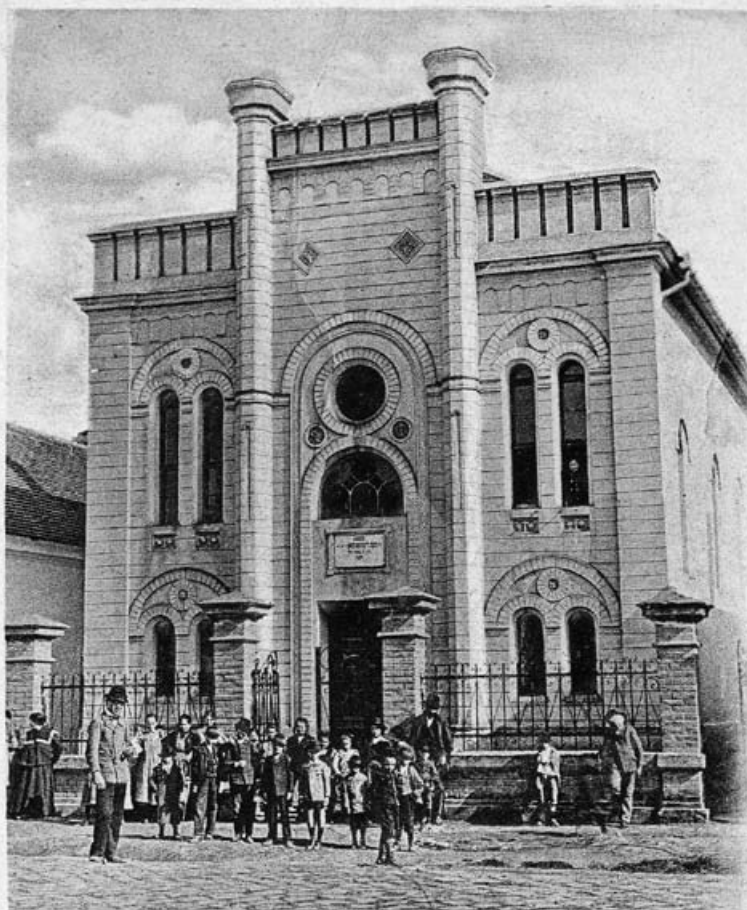
Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya és Bronz Vitézségi Éremmel kitüntetett
I. világháborús hős

Forrás: szerzői archívum

Neológ zsinagóga (1920 körül)

Forrás: Halász Tamás (www.makoanno.hu)

Üdvözlét Makóról

Orth. izr. Templom

Ortodox zsinagóga (1899)

Forrás: Halász Tamás (www.makoanno.hu)

Makó | Maros-híd, Rendőrségi palota, Városi bérpalota

Forrás: Makó Imre archívuma

Makó | Főgimnázium a Kossuth szoborral

Forrás: Makó Imre archívuma

Makó hősi emlékmű | Városháza (balról). Bérpalota részlet (jobbról)
 Forrás: Makó Imre archívuma

Makó | Városháza
 Forrás: Makó Imre archívuma

Makó | Korona-szálló

Forrás: Makó Imre archívuma

Makó | Csendőrlaktanya

Forrás: Makó Imre archívuma

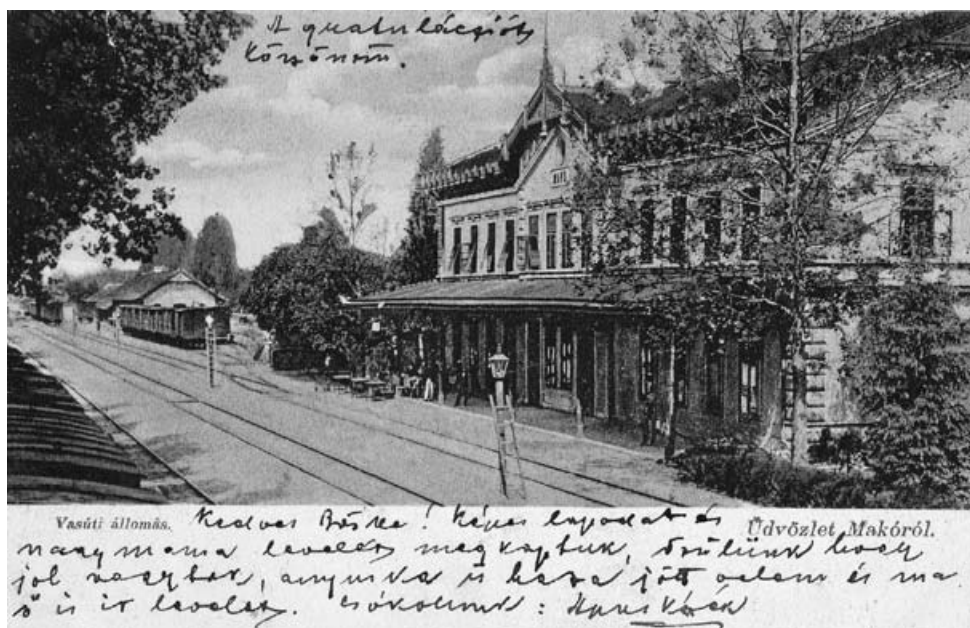
Makó | Hollósy Kornélia Színház (1935)

Forrás: Halász Tamás (www.makoanno.hu)

Makó | Főtér (1935)

Forrás: Halász Tamás (www.makoanno.hu)

Makó | Nagyállomás (1899)

Forrás: Halász Tamás (www.makoanno.hu)

Makó | METESZ rakodó (1912)

Forrás: Halász Tamás (www.makoanno.hu)

Makó-Újváros | Vasútállomás
Fotó: Fuchsz Máté, 2021.

Makó | Maros
Fotó: Fuchsz Máté, 2019.

Batterie 4 des k.u.k.Feldhaub.Rgt.Nr. 17. 73229 **Másolat.**

./.

38739

1940sz. hoz

BELOHNUNGS-ANTRAG

Charge:	Vormeister
Vor- und Zuname:	Kovács Martin
Standeskörper:	k.u.k.F.H.R. 17./Batterie 4.
Diensteseinteilung:	Richtvormeister
Personaldaten:	1894/1914- 185.- Algyő Ungarn
Anlaß:	Haben in der 10.Isonzoschlacht als Richtvormeister trotz schwerer Beschiessung der Batterie kaltblütig und ruhig ihren Dienst versehen und durch genaues Arbeiten, Tag und Nacht fast ohne Unterbrechung zur vollen und präzisen Wirkung des Feuers viel beigetragen. In der Geschützstellung der Bt. bei Ovcja-Draga v. 12.-17./V. u.v. 22.-26.V.1917.
Seit wann im Felde? von — bis	seit 15.Okt.1915 und noch
Verwundet etc.:	./.
Unerledigter Antrag:	./.
Besitz bereits Dekorationen:	O B 17.JD.Bef.v.23./11.1916.
Antrag des Verfassers:	O 2
Datum und Unterschrift:	Feldp.647, am 26.5.1917. aláírás.
Begutachtung des Brigadiers:	./.
Begutachtung des Divisionärs:	Feldp.648. Präse. am 8.Juni 1917. Nr.720. k.k.44.Schützendiv.Kmdo. Schönauer s.k.GM.
Begutachtung des Kommandanten:	./.
Begutachtung des Kommandanten:	Verliehen am 12./6.1917. Res.Nr. 2/1705 k.k.44.Schützendiv.Kmdo.
Begutachtung des Kommandanten:	./.
Event. Bemerkung sonstiger Kommandanten:	Präse. am 8.Juni 1917. K.u.k.Feldhaub.Rgt.Nr.17. ad Res.Nr. 23. aláírás. An das k.k.44.Sch.Div. Kmdo. befürwertend vorgelegt.

78. 15.578/39.

41/18 évi P.V.Bl. 1768. 10.

A másolat hitelél:

Wien, 1914. május 27. n.

100/3546/17
K. A. Nr.

Kovács Márton irányzó főtüzer

Ezüst Vitézségi Érem II. osztály kitüntetési javaslata

HL I. vh. kit. jav. 73229/legs. sz. Bp. Nyt. sz.: Lev-636-1/2016.

Kélt levelem 1928. Mézes
kedves fiam! Márton meg kíváncsi is halad-e
leírásom kávéim a kávék és a mooskor
leírás el kiáltam is legelőb testvérednek van két fia
tök irántuk kedves fiam de a többit nek minél
Vessem Márton in irántuk nekünk Ton itthon most
nek tek nek sűrűben de van mi háznak is Ton
nem igen van ki háználunk megmondanánk csak
miért a feladat nem igen csak nek tek van tudom
van ha bi nagy van meggyes hogy vagy tek van csoda
is meggyes szót nek mi a valami irántuk legelőb
beszéltem veletek de azóta hogy tárgyunk egy más
hogy nagyon sokba kerültek az totib minél mit is
utó korszak is mi ki egy is egész sokian egész is
vagyunk minél sem minél is nek nek sok is
to edes történetek válasz kerek

Chindea Anasztasia levele 1928. | Mézes, Románia

Az egyetlen fennmaradt levél.

Forrás: szerzői archívum

19 44-45. iskolai év.		A t a n u l ó										
Sorszám	A felvételi napló helye, dátuma	családi és utóneve	születésének		ideje		vallás	anyanyelve	egyes nyelvtudása	bátyának családja lak?	gondviselőjének	
			helye		éve						családi és utóneve, foglalkozása	lakás (közseg, utca, házszer)
			(község, megye, város, vármegye, t.é. város, ország)		év	hó						
44 28		Kovács Katalin	Szeged		1934	11	7	pt	m	- I	Kovács Katalin magyar. díjazott u. Csizmadia Katalin 9	

Iskolai Anyakönyv részlet

Az anyakönyvet Zsiros M. Emília osztályvezető tanító vezette.

Gilicze János nyugalmazott levéltáros közlése alapján. Forrás: MNL CSML ML

Frájó szívvel tudatjuk, hogy szeretett jó anyánk, nagyanyánk, nő-
vérünk és sógornőnk

őzv. Teltsch Jakabné
sz. Greiner Jozefína úrnő, földbirtokosnő

hosszas, fájdalmas betegség után folyó hó 20-án éjjeli fél 12 órakor
életének 65-dik évében jobblétre szenderült. A megboldogult hült
tetemei folyó hó 22-én délután $\frac{1}{4}$ 3 órakor fognak az izr. sírkertben
az anyaföldnek átadatni.

Örök béke poraira !

Dr. Hexner Gyuláné
sz. Teltsch Irén.

Teltsch Adolf

Teltsch Lajos

Teltsch Géza
gyermekai.

Hexner Béla, Miklós,
Ágnes, Renne, Ervin

Teltsch Lili, Pali és
Gyuri
unokái.

Greiner Jakab
Dr. Buday Mórné
sz. Greiner Rozália.
• testvérei.

Dr. Hexner Gyula
veje.

Teltsch Adolfné
sz. Domán Gizella

Teltsch Gézané
sz. Fischer Bianca
menyei.

Greiner Jakabné
sz. Rozenfeld Terka.
őzv. Ranschberger Jakabné
sz. Teltsch Fanni

Stein Ignáczné
sz. Teltsch Lotti
őzv. Redner Józsefné
sz. Teltsch Jeanette
sógornői.

Steiner Ármán
Dr. Buday Mór
Stein Ignácz
sógorai.

STEINER SZIDOR LÉNYŐSZENTMÉREZ. 1909—73

őzv. Teltsch Jakabné – Teltsch Adolf édesanyjának – gyászjelentése

Forrás: Pannon Digitális Egyesített Archívum. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648/discover> (Letöltés: 2021. 09. 08.)

A fájdalomtól mélyen lesújtva jelentjük, hogy édes jó apánk, nagyapánk, testvérünk, a legjobb rokon

DOMÁN MIHÁLY

példás munkában töltött életének 78. évében rövid szenvedés után f. hó 23-án elhunyt.

Drága halottunkat kedden délután 3 órakor temetjük a zsidó templom udvaráról.

(A Dugonics-térről külön villamoskocsi indul.)

Gyászolják:

Domán Sándor és neje

Domán Mátyás és neje

Teltsch Adolf és neje

Domán László és neje

gyermekel,

Ifj. Domán Sándor

Domán János

Domán Miklós

Teltsch Lily

Teltsch György

Teltsch Pál

unokái,

továbbá testvérei és kiterjedt rokonsága.

Gyászunk vigasztalatlan, emléked örök.

Délmagyarszék-nyomda, Szeged

Domán Mihály gyászjelentése

– Teltsch Adolfné, Domán Gizella édesapja –

Forrás: Pannon Digitális Egyesített Archívum. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648/discover?query=%22Dom%C3%A1n+Mih%C3%A1ly%22&submit=> (Letöltés: 2021. 09. 08.)

N. B. 527 529
1915. 1919.

1481
szám.

Kelt: Budapest
1901 (ezer hatszázötvenegyedik) évi
augusztus hó 24 (százötvenegyedik) napján

Megjelent az alulírt anyakönyvvezető helyettes
az alább nevezett atya előtt

a kinek állása (foglalkozása):

lakóhelye:

s a ki

személy személyét házassági anyakönyvi
bejegyzéssel igazolta

és bejelentette a következő születést:

családi és utóneve: Teltsch Adolf

A törvényes atya
vallása: izraelita

állása (foglalkozása): lakatos

lakóhelye: Budapest, Deák Ferenc utca 24. szám

születéshelye: Horváthpusztán / Székelykeresztúr

életkora: 33 (harminchárom) éves.

családi és utóneve: Teltsch Adolfné született Roman
Székely

vallása: izraelita

állása (foglalkozása):

Az anya
lakóhelye: az atyáival közös

születéshelye: Budapest

életkora: 20 (két) éves.

helye: az atya lakója

ideje: 1901 (ezer hatszázötvenegyedik)

évi augusztus hó 20 (húszadik)

napjának dél öt (öt) órája

neme: férfi; vallása: román katolikus

utóneve: Lilli

Megjegyzés:

Felolvastatván

helybenhagyatott és aláíratott

Weber János anyakönyvvezető helyettes
Teltsch Adolf boldok

Az első példányt való megegyezés hitelesség.

Kelt: Budapest 1901 évi augusztus hó 24 napján.

Reisner János
nyakláncos helyettes

Teltsch Lilli születési anyakönyve
Forrás: FamilySearch – <https://ident.familysearch.org>

U.B. 64/1970. 167. szám

Kelt: Szeged, az anyakönyvi hivatalban
1970. (ezer kilencszázhetvenedik) évi
január — hó 27. huszonhetedik —) napján.

Megjelent az alulírt anyakönyvezető helyett
az alábbi nevű alya

a kinek állása (foglalkozása):

lakóhelye:

a ki:

személy: azonosítást házasság levélrel
igazolta

és bejelentette a következő születést

családi és utóneve: Teltsch Adolf

A törvényes alya
vallása: izraelita

állása (foglalkozása): fakereskedő

lakóhelye: Szeged, Tisza térség körút, 55. szám

születéshelye: Kőröspataki utca, Szeged

életkora: 38 (harmincegy) éves

családi és utóneve: Teltsch István született

Az alya
családi és utóneve: Teltsch István

vallása: izraelita

állása (foglalkozása):

lakóhelye: az alyával azonos

születéshelye: Szeged

életkora: 27 (huszonegy) éves

helye: az alya lakóhelye

A gyermek A születés
ideje: 1970. (ezer kilencszázhetvenedik) évi

január — hó 27. huszonhetedik —) napján

napjának helye: utasított (két) órája

neme: fiú; vallása: izraelita

utóneve: István

Megjegyzés:

Felolvastatván

helybenhagyatott és aláírattott

Teltsch István
anyakönyvezető helyett

Teltsch Adolf
bejelentő

Az első példánnyal való magagyozás hitelével.

Kelt: Szeged, 1970. évi január — hó 27. napján.

Hedényi
székfoglaló helyett

Teltsch György születési anyakönyve
Forrás: FamilySearch — <https://ident.familysearch.org>

6/2

Sor- szám	A tanuló neve, vallása, születésének helye és ideje	Atyjának, anyjának, vagy gyámjának neve, polgári állása és lakóhelye	Ismerős-e, ösztöndíjas-e, landimentes, vagy fizető?	
20	Teltsch György 1902. jan. 24. Szeged	— Atyja gőzmalom és gőzfűtőszaktudósnak Munkó	Ismerős	
Az előbbi osztályt hol végezte a tanuló és mily előmenetellel és magaviselettel? <i>Mostan a 3. gimn. osztályában vizsgáltatott</i> Jelen. — Jó. — elégséges. — elégtelen.				
Tantárgyak	Értesítő		Iskolai bizonyítvány	
	Érdem- jegyek	Észrevételek	Érdemjegyek	Észrevételek
Vallásstan	4	<i>A 10-vel jelölt tantárgyakban gyenge</i>	4	Az évvégi bizonyítvány kelte: június 5. 20. száma egyezik a névkönyv sor- számával.
Magyar nyelv	3		3	
Latin nyelv	3		3	
Görög nyelv				
Irodalmi olvasm.	3		3	
Német nyelv	4		4	
Földrajz				
Történelem	3		3	
Természettud.				
Mennyiségtan	4		4	
Természetan	4		4	
Rajzoló mértan				
Görögpótló rajz	3		3	
Bölcsészeti	3		3	
Szabadkézi rajz	3		3	
Egészségtan	2		2	
Szépírási				
Torna				
Ének				
Zene				
Francia nyelv				
Gyorsírás				
Vívás				
Testnevelés				
Írásbeli dolgozatok- nak külső alakja	3		3	
A tanévben elismert igazolt órák száma			50	
A tanévben elismert igazolt órák száma	4		4	
Magaviselet	3		3	
A tanári testület zá- rójelzési titkára				
<i>Országos vizsgálatokra beajánlat.</i>				

Kiadás helye: Munkó 1913

Teltsch György bizonyítványa és tablóképe
Teltsch György a tablón az alsó sorban, balról a második.
Fotó: Homonnai Nándor, 1920. Forrás: MNL CSML ML

A mátkói magy. kir. állami Jogmúzeum 1920. évi évkönyve.

U. b. 156/937

383. szám

Kelt: Magyar
1905 évi október hó 8. napján.
Megjelent az alulírott anyakönyvezető helyettes előtt
alább nevezett alya
a kinek állása (foglalkozása):

lakóhelye:
s a ki alulírt anyakönyvezető helyettes
személy lelki tanára

és bejelentette a következő születést
családi és utóneve: Teltsch Pál

A törvényre alya
vallása: izraelita
állása (foglalkozása): gimnázium tanár

lakóhelye: Magyar
születéshelye: Magyar
életkora: 38 (garmaszművelő) éves

családi és utóneve: Roman Elek
Teltsch

Az alya
vallása: izraelita
állása (foglalkozása):

lakóhelye: Magyar
születéshelye: Magyar
életkora: 38 (garmaszművelő) éves

helye: Magyar
ideje: 1905 (ez az október)

évi október hó 8. napjának délután 6. órája

néve: sz. vallása: izraelita
utóneve: Teltsch
Megjegyzés:

Felolvastatván

helybenhagyatott és aláírva

Az első példánnyal való megőrzés hitelül.

Kelt: Magyar évi október hó 8. napján.
Teltsch Pál
Teltsch Pál

Teltsch Pál születési anyakönyve

Forrás: FamilySearch – <https://ident.familysearch.org>

439

Sor- szám	A tanuló neve, vallása, születésének helye és ideje	Atyjának, anyjának, vagy gyámjának neve, polgári állása és lakóhelye	Tanult-e, ösztöndíjas-e, tandíjmentes, vagy fizető?
39.	Teltsch Pál isk. Maró, Komárom. 1905. április 28.	Teltsch Adolf, gőzfűtész és malomtulaj- donos. Maró, Liget-u.	Pista.

Az előbbi osztályt hol végezte a tanuló
és mily előmenetellel és magaviselettel?

*Maró alk. foglalkoz. IV. oszt.-ban viselkedés jő
jó, jó, 8. előadás, előtér.*

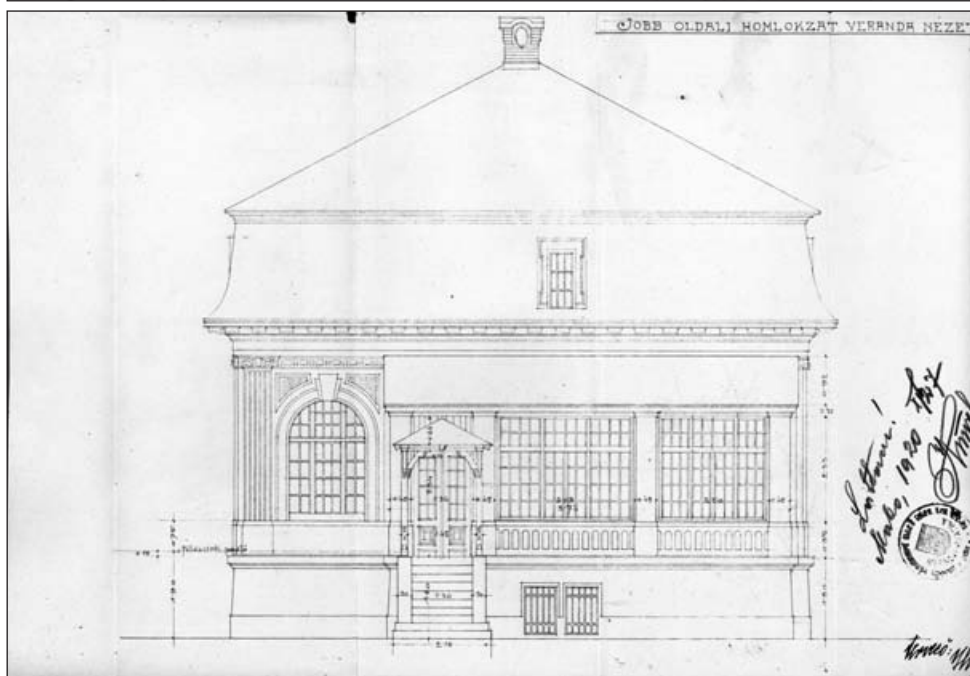
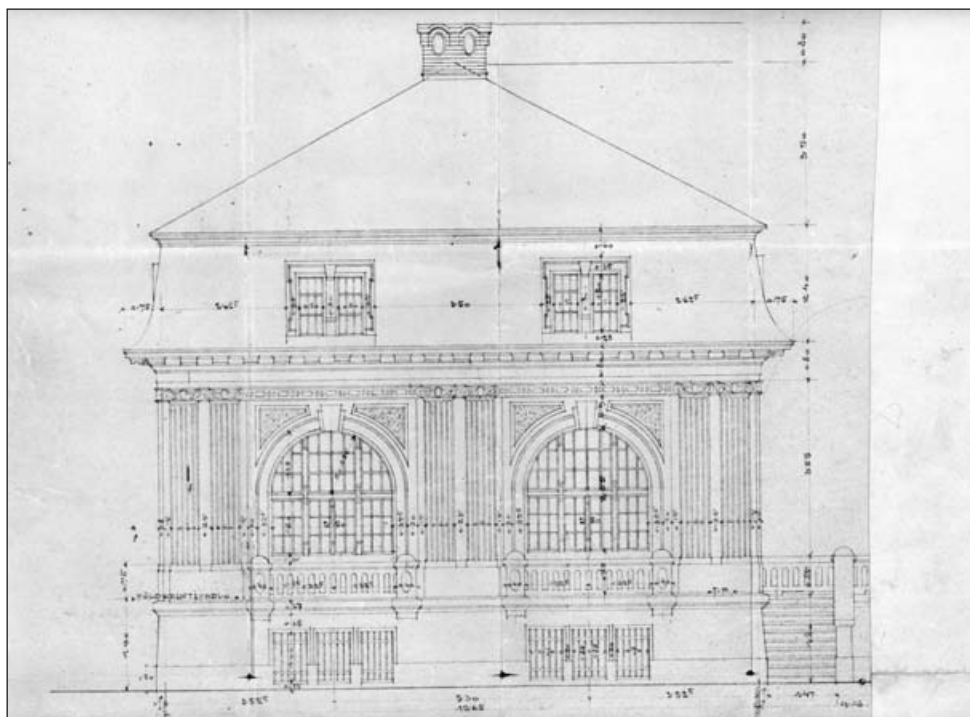
Tantárgyak	Értesítő		Iskolai bizonyítvány	
	Érdem- jegyek	Észrevételek	Érdemjegyek	Észrevételek
Vallás tan	3			
Magyar nyelv	3 ^o			
Latín nyelv	4			
Görög nyelv	1			
Irodalmi olvasm.	3			
Német nyelv	3 ^o			
Földrajz	1			
Történelem	3			
Természettan	4			
Matematika	4			
Természettan	1			
Rajzoló mértan				
Görögpótló rajz	3 ^o			
Bölcsészeti				
Szabókézi rajz	3 ^o			
Egészségtan				
Szépirod.				
Torna				
Ének				
Zene				
Francia nyelv				
Gyermekírás				
Vivás				
Iskolai dolgozatok alkalmi alkalmi	3			
A tantervben előírt gyakorlati órák száma	55			
A tantervben előírt gyakorlati órák száma	3			
Magaviselet	2			

270

Teltsch Pál iskolai bizonyítványa (IV. oszt.)

Forrás: MNL CSML ML

Teltsch-villa utcai és bejáratí homlokzati rajz | Tervezte: Hubert Richárd

Forrás: MNL CSML ML V. 84.a Makó Város Mérnöki Hivatalának iratai

A Teltsch-villa utcai homlokzatai. (Ma Liget u. 7.)

Fotó: Benák Katalin, 2019.

3282

Katonák LELETÁR

Kelt. all. Kódsz.

Mekói

Bécsényi H. v.

sz. a. zsidó lakos által a hatóság által kijelölt területre /get-
tő/ magával vitt ingóságokról.

Sor szám	T á r g y	db.	Sor szám	T á r g y	db.
1	Nőg.	2	29	Női ruhák	12
2	Egyéb ruha	2	30	Fek. és tárcsás ruhát	4
3	Levegő	1	31	Abon	2
4	Szék	1	32	Kis ruhát	2
5	Asztal	1	33	Blúz	7
6	Loz (kör)	2	34	Mondó és papír	1. kom.
7	Tonuló	8	35	Hennelt bűnös	1
8	Párnakész	16	36	Női társas	1
9	Lepedő	7	37	Ezer nyolc	3
10	Hálóing (női)	7	38	Salvete	24
11	Párnák (kis és nagy)	12	39	Lepedő	10
12	Paplan	4	40	Abon	6
13	Matrac	6	41	Női ing	7
14	Ágytakaró	2	42	Kamla	9
15	Zsákbütyök	24	43	Paplan felső lepedő	8
16	Fek. ing	5	44	Kötény	4
17	Labovás	4	45	Könyvek	12
18	Tonuló	4	46	Női nadrág	8
19	Fek. és pizsama	4	47	Hálóruhát	4
20	Szék	1	48	Peló ruhák	6
21	Fek. öltöny	1	49	Fek. ruhák	2
22	- - - kislak	1	50	Paplan ing	150
23	- - - zsebk	600	51	Könyvek	20

gettóba vitt

47	Tűshely aóvel	1.
48	Tűrő	1.
49	Női hering	19.
50	Konghardey & tel.	25.
51	Gyossfürő	2
52	Mordótel	2
53	Tegni	2
54	Lepedő	6
55	Hólóing	4.
56	Pánnuhaj	6
57	Fápi ing	2
58	20 db mappan	34.
59	40 g fa és mész	-
60	12 db életművet	-

Leltárlista
Makó, 1944. V. 23.

A leltár 1-60 tételét
feltüntetéskorok óta ott tartom.

Makó, 1944. V. 24.

Teltsch Adolfné

Thornádó
A. Kist.
Kovács Lajos
varrni megbarat

Leltár | Teltsch Adolf gettóba vihető ingóságáról
Forrás: MNL CSML ML VI. 101. Makó Pénzügyigazgatóság iratai

Leltár fényűzési tárgyairól :

4.drb.	chinaezüst tálca	800.P.
2. "	chinai " cukortartó	400.P.
5. "	chinai " gyümölcstartótál	750.P.
2. "	chinai " keksztartó	<u>120.P.</u>
Összesen :		2070.P.

Műtárgyak leltára :

3. drb.	Hoffmann János festmény	1200.P.
2. "	Tornóczy I. "	1000.P.
3. "	Dely "	1500.P.
2. "	Endre Béla "	2000.P.
2. "	Bronz szobor	1800.P.
1. "	Fa villanyos lámpa	1000.P.
2. "	Jámbor női akt	1000.P.
5. "	különböző festmény	<u>750.P.</u>
Összesen :		10250.P.

Kelt Makón, 1944. évi április hó 29. napján.-

Teltsch Adolf

Leltár szobabútorokról.-

1./.	1.drb.	ebédlőszekrény	800.P.
2./.	1. "	tálaló	500.P.
3./.	1. "	ebédlőasztal, hűt. szekrény	500.P.
4./.	1. "	hármas szekrény	400.P.
5./.	1. "	íróasztal	300.P.
6./.	2. "	éjjeli szekrény	<u>500.P.</u>
Összesen :			2800.P.

Kelt Makón, 1944. évi május hó 10. napján.-

Teltsch Adolf

Leltár | Teltsch Adolf fényűzési tárgyai, műtárgyai, szobabútorai

Forrás: MNL CSML ML VI. 101. Makó Pénzügyigazgatóság iratai

7534/944

160.

Méltóságos

Magyary-Kossa Aladár Urnak
Szeged sz.kir.Város Főispánja

Szeged

Kérvényük:

özv. Baranyi Gyuláné
özv. Jónás Béláné sz. Baranyi Ilona
dr. Baranyi János ésefelesége sz.
Teltsch Lillynek
Szeged / Horthy Miklósu. 16/a II./
lakosoknak

amelyben

lakásukban való meghagyásukat
a benti indokok alapján kéri.

4 drb. melléklet.

Mentesítési kérelem | Dr. Baranyi János és családja

Forrás: MNL CSML IV. B 1407.c. 7534/1944. (1-4 p.)

Méltóságos Főispán Ur !

Alulirottak azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulnak Méltóságodhoz, hogy a mellékelt közjegyzőileg hitelesített okiratok alapján, az okiratban megnevezetteket addig is, míg ~~mig~~ nevezett személyeknek ügye végleges elintézését nem nyer, jelenlegi lakásukban meghagyni kegyeskedjék.

Kérésünk támogatására legyen szabad alábbi indokokat felhozni.

Egész családjunk az 1904-ik évben tért át a református vallásra. Eza megtérés az Ur Jézus Krisztushoz minden külső kényszer nélkül, teljes lelki meggyőződésből történt és azóta családjunk minden tagja buzgó és odaadó híve egyházának.

Édes Apánk: néhai Baranyi Gyula m.kir.földmérési felügyelő mint állami tisztviselő 40 évig szolgált hazáját mindenkor a legteljesebb ügybuzgósággal, telve izzó hazaszeretettel, becsülettel, feletteseinek teljes elismerése mellett, úgy, hogy nemes puritán életével, vallássosságával példaadásul szolgált embertársainak. Hazafiui kötelességérzetének többek között bizonyosságát tette akkor is, amikor a román megszállás alatt, dacára hogy nagy anyagi javakkal kecsegtető vezető állást kínáltak fel részére a románok, a hűségesküt nem tette le, hanem az anyaországba visszatért és mint a mérnöki hivatalnak vezetője az országra nézve értékes kataszteri térképeket kimentette.

Édes Anyánk: özv. Baranyi Gyuláné jelenleg 83 éves, eddigi életét mindenkor családjá és egyháza javára buzgó munkában tölti.

özv.Jónás Béláné sz. Baranyi Ilona ny. városi zeneisk. tanárnő a szatmárnémeti-i ref. tanítónőképző intézetben 10 éven át / 1907-17-ig/ működött feletteseinek teljes elismerése mellett, majd 1917-től kezdve a szegedi városi zeneiskolánál most bekövetkezett nyugdíjazásáig 37 éven át tanított. Ünzetlen és lelkes működéséről felettesei vannak hivatva bírálatot mondani.

dr. Baranyi János ny. városi zeneisk.igazgató, a budapesti és a berlini zeneművészeti főiskolát, továbbá a szegedi egyetemen doktorátust szerzett okl.tanár, zongoraművész / 1916 - 1923-ig / szegedi városi zeneiskola tanára volt majd külföldi hangversenykörutakat tett; 1925-33-ig Szegeden magánzeneiskolája volt 1933-tól mostani nyugdíjazásáig a debreceni városi zeneiskola igazgatójaként működött.

Nevezett minden gondolatával és tetteivel azon igyekezett, hogy hazájának mennél hasznosabb tagja és a magyar zenekultúra legönzetlenebb szolgálója legyen, úgy belföldön mint külföldön is művészi és pedagógiai működésével a magyar zeneszerzők, a magyar ifjúság és egyháza érdekében azoknak javára dolgozott.

dr. Baranyi János feleségének édes Apját az 1919-i ellenforradalom alkalmával a kommunisták mint fehérgárdistát - a hivatalos iratok bizonyága szerint - elfogták napokig kínzták és életveszélyes helyzetéből nagy nehézségek árán sikerült Szegedre szöknie Makórol. Kivételezési ügye folyamatban van.

Mély tisztelettel kell hangsúlyoznunk azt, hogy a fentebb

családunk érdekében felhozott indokokat nem érezzük érdem-
nek, mert hiszen ezek tisztán hazafias érzéseinkből fakad-
tak és azokat kötelességünknek tartottuk és tartjuk.

Mégis, hogy ezeket az indokokat felhoztuk, tesszük ezt azért
hogy megszabadulhassunk azoktól a rettenetes lelki kinoktól
amelybe önhibánkon kívül a jelenlegi törvényes rendelkezé-
sek folytán belekerültünk és nem tudnánk elviselni azt, hogy
teljesen keresztényi lelkiületünk és gondolkodásunk folytán
a tőlünk ^{sz}tvól álló, egészen idegen életkörülmények közé ke-
rüljünk. Erre talál magyarázatot az is, hogy Svédországban
élő öskeresztyén rokonaink ismerve kétségbeesett lelki álla-
potunkat tették meg a hivatalos lépéseket, hogy rajtunk se-
gítsenek, amint azt a mellékelt okiratok bizonyítják.

özv. Jónás Béláné sz. Baranyi Ilona leányával és vejével
Genál Tiborral együtt - mielőtt azok Stockholmba költöztek-
Horthy Miklós u. 16/a II. sz. alatti lakásban együtt laktak
tulajdonukat képező ingóságaikat őrizetre anyósánál hagyta.
özv. Jónás Béláné a szegedi Pénzügyigazgatóságnál kérelmez-
te, hogy őrizetében lévő öskeresztyén vejének tulajdonát képe-
ző ingóságok különíttessenek el, mert ezek bár nem esnek beje-
lentési kötelezettség alá, mégis tisztelettel kérem, hogy azok
az azelőtt lakott szobájukban raktározhatók legyenek hivata-
los eljárással.

Méltóságodnak illetően való kegyes rendelkezése esetén a fenti
3 szobás lakásból 2 szoba állana részünkre, tehát 2 családnak
használatára.

Azon reményben, hogy Méltóságod tiszteletteljes kérésünket a
felhozott indokaink alapján teljesíteni kegyeskedik, tekintet-
be véve teljesen vagyontalan helyzetünket is, ~~maradtunk~~ az okira-
tok visszakérésével ~~és~~ legmélyebb tisztelettel:

Szeged 1944 május 31.

özv. Baranyi Jónásné
özv. Jónás Béláné sz. Baranyi Ilona
Baranyi János
Baranyi Jánosné sz. Telcskei Kéké

A Szegedi Református Egyházközség Lelkészi Hivatalától

680/1944.

szám.

Magyarság

Dr. Kemencsényi Tibor tanácsnok urnak

Helyben.

A szegedi református egyházközség elnöksége Isten előtti felelősséggel Magyar-Kossa Aladár főispán ur megkülönböztető figyelmébe ajánlotta két zsidó-szermazású családjának: a Baranyi-családnak és özv.dr.Holt-Gyulénának különleges esetét és helyzetét.

Kötelességszerűleg közlöm Tanácsnok Urral, hogy címemre ma délután a Baranyi-család Stockholmban élő tagjától sürgöny érkezett, amely színt: "Állampolgárságot megkapták; ~~nikarunk~~ igazolást személyesen azonnal vegyék át a budapesti követségnél."

A fentiek szíves tudomásul vételét kérve, maradtam Szeged, 1944. június hó 10-én

teljes tisztelettel:

[Handwritten signature]

lelkész.

Igazolás | Dr. Baranyi János és családja svéd állampolgársága

Forrás: MNL CSML IV. B 1407. c. 7534/1944. (11. p.)

M.kir.rendőrség szegedi kapitánysága.

1454/70-1944.

Tárgy: Dr. Baranyi János és családja kérelme lakásukban való meghagyása iránt.

Hiv.sz.: 31276/1944. III.a. és 34284/1944 III.a.

Mell.: csom.

Polgármester Urnak

Szeged.

A megküldött iratok visszajuttatása mellett tisztelettel értesitem Polgármester Urat, hogy Dr. Baranyi Jánost és családjának felsorolt tagjait f.hó 19-én a gyűjtőtáborba utalta be a szegedi ghettóban működő bizottság, mivel nevezettek csillagviselésére kötelezett zsidó személyek abban az időben magyar állampolgárok voltak és külföldi állampolgárságukat igazolni nem tudták. *sz. Baranyi János és családja*
1944. június 24.

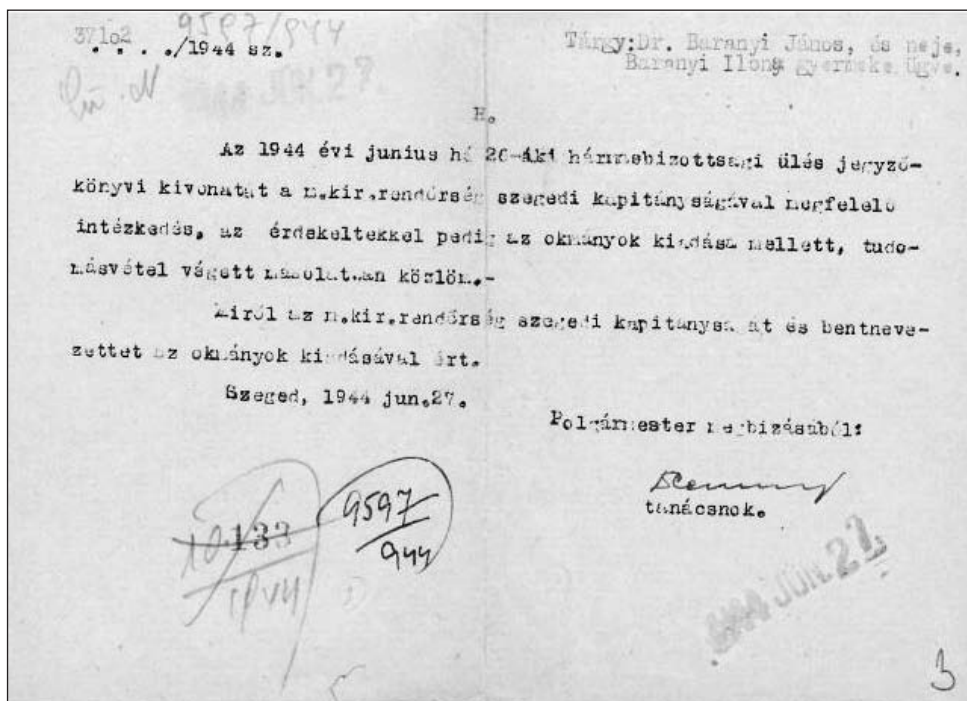
A kapitányság vezetője r.:

[Handwritten signature]
m.kir.rendőrfőtanácsos.

Dr. Baranyi János és családjának kihozása a gettóból

Forrás: MNL CSML IV. B 1407. c. 7534/1944. (18. p.)

Hármasbizottsági ülés | Dr. Baranyi János és családja okmányok kiadása

Forrás: MNL CSML IV. B 1407. c. 7534/1944. (3. p.)

HOME > REMEMBER SURVIVORS AND VICTIMS > THE HOLOCAUST SURVIVORS AND VICTIMS RESOURCE CENTER >

Holocaust Survivors and Victims Database
HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM

Search for Names
Search for Lists
Register in the Survivor Registry
What's New

Displaying 1 of 1

	SEARCH	RESULTS
PAL TELTSCH		
Sex:		Male
Date of Birth:		1905
Place of Birth:		MAKO
Mother's Name:		GIZELLA DOMAN
Unit:		105/1 TMSZ
Draft Notice Address:		SZECHENYI
Draft Notice Place:		Mako
Place Captured:		TERNOVOJE
Date Missing:		15 Jan 1943
Source List:		BACS-BODROG DEPORTATION
List Type:		DEPORTATION

Teltsch Pál adatai a Holocaust Museum adatbázisában

Forrás: Holocaust Museum (Holocaust Survivors and Victims Database) <https://www.ushmm.org/remember> (Letöltés: 2021. 09. 21.)

Dr. LÖWINGER GYÖRGY
Makó.

Makó, 1945. április hó 16.-

Közalkalmazottakat igazoló bizottságnak,

M a k ó n.

BEJELENTÉS SZIGETI /:ezelőtt S C H R E C K:/Ferenc adóhivatali főnök ellen:

Teltsch Pál magántisztviselő makói lakosnak a városi bérpaoltában volt lakása.-Szigeti Ferenc pályázott e lakásra.-A lakásrendeletek azonban nem adtak módot arra, hogy a régi bérlő kitéssék.-Ekkor Szigeti e-lőbb békés uton -burkolt pressióval igyekezett Teltschéket "jobb belátásra" bírni, s amiképpen erre nem voltak hajlandók, Bécsy polgármestert rávette, hogy Makó városa nevében lakoltassa ki Teltschéket egy koholt szerződösszegése miatt

A per a makói járásbírósnál P.1188/1941.sz.alatt 1941. június havában indult meg.-Szigeti megpróbált mindenféle illegitim befolyást /:az akkori főispán útján:/ gyakorolni az ügyben eljáró dr.vitéz Hódi István járásbíró -ki ezt maga beszélté nekem- a bíróság azonban n e m lévén megközelíthető, Makó város keresetét elutasította.-

Dr.Bécsy polgármester utasítására a város felebebezt.-Amint azt nekem akkoriban dr.Herczeg Ferencz adóhivatali tisztviselő -Szigeti alantassa- annak idején bizalmasan elmondotta, főnöke őt bízta meg, hogy a törvénysszéken ismerősei közt igyekezzen eljárni az "ügy érdekében /!!!!:/".-Mint intelligens vezető tisztviselő nem volt avval tisztában, hogy bíróságnál "eljárni" /!!!:/ nem lehet.-A törvénysszéke is elutasította jogerősen a kereset-tet.-

E perben dr.Könyves Kolonics József városi ügyész képviselte Makó városát.-Ő beszélté nem több ízben panaszlólág, hogy jobb meggyőző-dése ellenére kell ebben a "piszkos ügyben" eljárnia, Szigeti bujtatja a polgármestert, s a sikertelenség miatt neki tesznek szemrehányást, ismerve az ő baloldali pártállását, összejátszással gyanúsítják, -stb.-

Szigeti a lakás ügy sikertelensége miatti bosszuját ezután személyes ténre terelte.-Teltsch Pált a makói rendőrség útján i n t e r-n á l t a t n i akarta.-Ezt Mallár rendőrkapitánytól tudtam meg, s az internálás azért maradt el, mert idejében közbeléptek Teltsch Pál barátai.-

Miköz ez sem sikerült Szigeti munkaszolgálatra hívatta be Teltsch Pált 1942.husvétkor.-Ekkor nem volt általános behívás, csak azokat hívták be, akik ellen "feljelentések" futottak be.-Teltsch Pált egy különleges ~~hívták be~~ századba osztották be, kivitték Ukrajnába, fegyvertelenül tűz-vonalban műszaki kiképzés nélkül aknákat szedettek velük, s meg 1942.őszén el-esett.-

De a bosszuhadjárat itt sem állt meg.-Mint adóhivatali főnök utasítást adott arra, hogy Teltsch Pált visszamenőleg 5 évre adóztassák meg.-Az adókvetésnek nem volt törvényes alapja, mert utóbb a felsőbb fórumok azt teljes egészében törölték.-Az adókvaturával Teltsch Pál idős szüleit akarta tönkre tenni, mert a kivetett horribilis adót csak buroraiak elárverezéséből lehetett volna behajtani.-Ennek az adóügynék minden mozzanatában Szigeti személyesen beavatkozott, presztizskérdést csinált belőle.-Ezt adóhivatali beosztott tisztviselőktől hallo-tam.-Ez ügyben az adófelszámamlási bizott-ságnál 1942.őszén személyes összeütközéseim voltak.-Nemsokára 1942.október havában engem is -feljelentésre !!!- behívtak munkaszolgálatra, hogy kinek a feljelentésére, azt nem sikerült megtudnom, akkor 6 hónapig voltam bent, ál-talános behívás nem volt.-Hogy nem kerültem Ukrajnába s nem jutottam Teltsch Pál barátom sorsára, az csak véletlennek volt köszönhető.-

Tisztelettel

Löwinger György

dr. Löwinger (Ladányi) György levele a Közalkalmazottakat igazoló bizottságnak
In: MNL CSML ML. XVII. 401. Makói Igazolóbizottság iratai. 335/1945. IB.sz.

Gunter Demnig | Botlatókövek
Makó, Széchenyi tér 8. sz. Bérpalota előtt

Teltsch Adolf

(1867-1944) malomtulajdonos, fakereskedő
Mártírhalált halt Auschwitzban, 1944-ben.

Teltsch Adolfné Domán Gizella

(1881-1944)
Mártírhalált halt Auschwitzban, 1944-ben.

Teltsch Pál

(1905-1943)
Munkaszolgálatosként 1943. január 15-én Ternovoje környékén tűnt el.

dr. Fried Ármin

(1867 – 1944)
Fogorvos. 1944. június 16-án deportálták Makóról, soha nem tért vissza.

Bányai Béla | Emlékképek I.

Koncentrációs tábori fotódokumentáció felhasználásával készült,
vegyes technikájú alkotás. 2013.

Bányai Béla | Emlékképek II.
Koncentrációs tábori fotódokumentáció felhasználásával készült,
vegyes technikájú alkotás. 2013.

SZEMÉLYNEVEK MUTATÓJA

A

Ábrahám Vera 20, 22
Adler Artúr 30
Adorján Ernő 41
Almási Gyula Béla 28
Armentano Ede = Armentano, Eduardo
Armentano Ede 22
Atkári Zoltánné 66
Auer György 104
Augusztai Mária Lujza 115

B

Babucs Zoltán 132
Bakó László 120, 121
Baky László 116
Balázs Károly 4, 8
Baloghné (Grün Aranka) 49
Bányai Béla 4, 204, 205
Bányász Rezső 65
Baranyi Gyula 113, 117, 120
Baranyi Gyuláné = Baranyi (Czwajter) Gyuláné
Baranyi Gyuláné 115, 117, 119, 120, 121
Baranyi Ilona = Jónás Béláné
Baranyi Ilona 117-122
Baranyi János 43, 53, 92, 112-124, 165, 196, 198, 200, 201
Baranyi Jánosné = Teltsch Lilli
Baranyi Jánosné 114, 116, 119, 120, 165
Bárdos Pál = Weisz Pál
Bárdos Pál 98, 99
Barna János 28, 41, 42
Baumhorn Lipót 14, 15
Beczko Erzsébet 105
Beczko Frida 105
Beczko Sámuel 105
Bécsy Bertalan 62, 93
Béla cigány = Czutor Béla
Benák István 10, 33, 168
Benák Katalin 4, 10, 191
Berza László 50

Bihariné Papp Csilla 4, 167
Biró Béla 28
Biró Lajos 48
Bodzássy István 28
Braham, Randolph L. 98
Braun Magdolna = Hajdú Ferencné

C

Chaim Lébe Deutsch = Deutsch Henrik
Chindea Anasztasia 39, 40, 179
Chindea Katalin = Kovács Mártonné
Chindea Katalin 9, 38, 39, 40, 65, 166
Chotek Zsófia 33
Cicatricis Miklós 100, 101, 131-135
Czutor Béla = Béla cigány
Czutor Béla 31
Czwajter Vilmos 120
Csallány Dezső 81
Csepregi Imre 28, 91, 93, 94, 103

D

Dadányi György 47, 48, 61
Dankó István = Dankó Pista
Dankó Pista 31
Darvas Lili 112
Dávid 14, 149
Deák Ferenc 18
Dely = Dely István
Dely István 54, 81
Demnig, Gunter = Gunter Demnig
Deutsch Henrik = Chaim Lébe Deutsch
Deutsch Henrik 12
Deutsch Hermína 49
Dohnányi Ernő 113
Domán Gizella = Teltsch Adolfné
Domán Gizella 9, 11, 17, 19, 21, 23, 29, 49, 81, 100, 111, 113, 123, 134, 182, 183, 203
Domán János 21
Domán László 21, 25
Domán Mátyás 20, 21, 22, 30, 66, 113

Domán Mihály 19, 20, 21, 22, 66, 124, 181
Domán Mihályné = Pollák Lilla (Lina)
Domán Mihályné 111
Domán Miklós 21, 22, 66, 132
Dózsa Andor 41
Dózsa Lajos 30
Dózsa Sámuel 30
Dózsa Simon 30

E

Eckhardt Tibor 29
Eduardo, Armentano = Armentano Ede
Egressy Péter 113
Ehrenfeld Bernát 30
Eichmann, Otto Adolf 116
Emília nővér = Zsiros M. Emília
Emília nővér 8, 9, 10, 54, 62, 67, 68, 70, 84, 86,
87, 88, 89, 93, 94, 95, 96, 137, 140, 141, 143,
145, 146, 167
Endre Béla 28, 29, 54, 81
Endre Béláné 28
Endre László 116
Engel Eliás 49
Engel Eliásné 49
Eötvös báró 29
Eötvös Ilona 29
Eperjessy Kálmán 28
Erdélyi Béla 4, 5
Espersit János 28, 29

F

Fégele b. Avraham = Teltsch Lilli
Fégele b. Avraham 111
Ferenc Ferdinánd 33
Ferenczy László 116
Fischer Antal Énoch 13
Fleiszig Sándor, 149
Fried Ármin 48, 203
Friedlander Pál 29
Friedlander Pálné 29
Frojimovics Kinga 77, 91
Fuchsz Máté 4, 177

G

Gaál László 28, 29
Galamb Sándor 55, 56, 57, 137
Gál Attila 135
Galgóczi-Hettés Alfréd 113
Gallyas Ferenc 132, 133, 134
Gedeon Alajos 124
Gellér (Grün) 49
Gellér Lajos 49
Gelléri Mór 11
Genál Tibor 118
Geyer Gyula 18
Giczi Zsolt 121
Gilicze János 179
Gót Sándor 165
Greiner Jozefina = Teltsch Jakabné
Greiner Jozefina 17, 18, 19
Groák Dezső 29
Grün Aranka = Baloghné
Grün Aranka 49
Grün Aladár 49
Grün Pál 49
Grüner Jakab 123
Gunter Demnig 4, 111, 135, 203

H

Hajdú Ferencné = Braun Magdolna
Hajdú Ferencné, Braun Magdolna 99
Halász Tamás 4, 5, 170, 171, 175, 176
Hamvas Endre 91, 93, 104
Háry János 114
Herczeg Ferencz 129
Hetényi Sándor 77, 93
Hirsch Béla 105
Hirsch Izidor 105
Hirsch Izidorné 105
Hirsch Lipót 105
Hirsch Lipótné 105
Hirsch Mária 105
Hirsch Zoltán 80, 97, 105, 109
Hitler, Adolf 59, 69, 70, 78, 107
Hódi István 129
Hoffmann János 54, 81

Hohenberg hercegné 33
Hollósy Kornélia 27, 28, 175
Holt Gyuláné 121
Homonnai Nándor 4, 43, 125, 163, 164,
186, 187
H. Szabó Imre 55
Hubay Jenő 114, 115
Hubert József 50
Hubert Richárd 50, 51, 190

I

Iritz Gyula 30
Iritz Mór 30
Iritz Sándor 30

J

Jakob b. Avraham = Teltsch György
Jakob b. Avraham 124
Jámbor Lajos 54
Jány Gusztáv 129
Jeney Lilly = Teltsch Lilly
Jeney Lilly 124, 125
Jónás Béláné = Baranyi Ilona
Jónás Béláné 115, 117-121
József Ágost főherceg 115
József Attila 13, 28, 45, 48, 51, 53, 54
Juhász Gyula 28

K

Kanyó Ferenc 22, 76, 128, 131
Karády Katalin 68, 83
Karsai László 60
Kászonyi Richárd 57
Katz József 77
Kecskeméti Ármin 12-14, 28-30, 41, 77,
92, 99
Kelemen András 49
Kemenes Tibor 119, 120, 121-123
Kesztnér Zoltán 53
Kincses Imre 67
Kis Gergő Barnabás 135
Klintók Péter 39
Kodály Zoltán 114
Konstantin Gyula 29
Kovács Erzsébet = Zombori Istvánné
Kovács Erzsébet 66, 144, 147, 166

Kovács Imre 31
Kovács József 36, 144, 166
Kovács Katalin = Kovács Katica
Kovács Katalin 8, 9, 10, 23, 54, 65, 91, 93, 94,
102, 104, 138, 143, 144, 146, 166, 167, 168, 181
Kovács Márton 9, 23, 25, 31, 33-37, 65-67, 75,
88, 143-148, 166, 169, 178
Kovács Mártonné = Chindea Katalin
Kovács Mártonné 40, 166
Kovács Mihály 147, 166
Kovács Sándor 144, 166
Kovalik Antal 125
Köblös József 10
Köblös Zoltán 10
Köblös Zsuzsanna 10
Könyves-Kolonics József 75, 129
Krausz. A. Hermann 25, 30, 77
Kristó Gyula 121

L

Lányi Dezső 112
Lemberger Nándor 77
Löwenbach Babetta 49
Löw Immanuel 22
Lőwinger (Ladányi) György 129, 130, 202
Lukács Károly 126, 127
Lyka Károly 29

M

M. Albertina 45
M. Febronia 45
M. Terézia 45
Magyary-Kossa Aladár 117, 121
Maimonidész, Moses 30
Majtinszky Jenő 149,
Maimoni, Mose ben = Maimonidész, Moses 30
Maimoni 30
Makai Emil 13
Makai Ödön 13
Makó Imre 4, 128, 172, 173, 174
Mallár 129
Mandl Pál 63
Mandl Zsigmond 30
Marosi Hermann 30
Marosi Rezső 97
Mauksch Sámuel 18

Medgyessy Ferenc 50
Messinger Aladár 63
Mokcsay Zoltán 114
Molnár Judit 98
Monostori Antal 120
Morvai Samu 149
Mose Vorhand = Vorhand Mózes
Mose Vorhand 13, 77
Müncz Ádám 149

N

Nagy Dezső 29
Nagy Sándor 29
Nagy Vilmos 135
Návay Lajos 29
Návay Tamás 29
Németh Tibor 165
Neumann Zsigmond 30
Nikelszky Jenő 55, 56, 113, 130

O

P

Pákh Károly 18
Paku Imre 29
Pál József 20, 91, 115
Pap Róbert 119
Pápai Endréné = Vida Kornélia
Pápai Endréné 51, 52
Papp Ferenc 37
Papp János 40
Pártos Izsó 30
Paskesz Fülöp 77, 93
Paskesz József 55
Pásztor János 29
Péter László 51
Polák Domán Simon 20
Pollák Lilla (Lina) = Domán Mihályné
Pollák Lilla (Lina) 20, 111
Pollák Mihály 20
Pollák Rezső 149
Pollak Sándor 30
Práger Cecília 113, 120
Princip, Gavriló 33

R

Radnóti Miklós 9
Reuter, Paul Julius 104
Róth Erzsébet 22
Róth Jenő 149
Róth Márton 18
Rozgonyi 4, 165
Rudnay Gyula 28

S

Sándor Rezső 149
Sánta Sándor 102
Sas Bernát 30
Sátor Pál 20
Schmitek Elisabeth = Id. Kovács Mártonné
Schmitek Elisabeth (Smitek Elizabet) 36
Schreiber Endre 55
Schreiber Sándor 106
Schwarcz Ede 124
Schwartz László 132, 134
Schweitzer József 77, 91
Shvoj Kálmán 127
Smurák József 29
Sorg Antalné 165
Stanislavich 12
Strausz Mór 92
Szabó László 20
Szabolcsi Gábor 48
Szabó Péter 135
Szálasi Ferenc 115
Szemere Manó 149,
Szent Miklós 17
Szentiványi Iván 165
Szigeti (Schreck) Ferenc 62, 129
Szilágyi Ferenc 49
Szilvási Józsefné (Grün) 49
Szirbik Sándor 126
Szivessy Lehel 119

T

Takács István 126
Tarnay Ákos 29
Tarnay Ivor 28
Telcs Ede 28

Teltsch Adolf 9, 11, 17-34, 37, 41-54, 60, 61, 66,
 68, 75, 80-89, 91-100, 111, 117, 118, 123, 130,
 163, 182, 183, 193, 194, 195, 198, 203
 Teltsch Adolfné = Domán Gizella
 Teltsch Adolfné 44, 82, 91-100, 111, 163, 180,
 181, 203
 Teltsch György = Jakob b. Avraham
 Teltsch György 21, 43, 124-125, 163, 164, 185,
 186, 187
 Teltsch Jakab 17, 19
 Teltsch Jakabné 17, 18, 19, 180
 Teltsch Jakabné = Greiner Jozefina
 Teltsch Lilli = Fégele b. Avraham
 Teltsch Lilli (Lili, Lilly, Lily) 21, 40, 111-117, 121,
 124, 163, 184, 198
 Teltsch Lilli = Baranyi Jánosné
 Teltsch Lilli (Lilly) = Jeney Lilly
 Teltsch Mihály 18
 Teltsch Pál 21, 22, 48, 49, 63, 92, 97, 111, 125-
 135, 163, 164, 188, 189, 201, 203
 Tettamanti Béla 51
 Thurzó Ferenc 126
 Ticharich Zdenka 165
 Tornóczy I. 54, 81
 Tornyai János 28, 29
 Tóth detektív 120
 Tóth Ferenc 41, 47, 97
 Török Sándor 104

U

Ungváry Krisztián 135
 Uray Vilmos 45
 Urbancsok Zsolt 4, 9

V

Vanderstein Noémi 4
 Varga György 39
 Veessenmayer, Edmund 75
 Vidor Rezső 42
 Vincze Gyula 112
 Vorhand Mózes = Mose, Vorhand
 Vorhand Mózes 13, 77

W

Weisz Imre 81
 Weizsmann Malvin 48, 130
 Weisz Pál = Bárdos Pál
 Weisz Pál 81, 98-100
 Wimmer Fülöp 44

Y

Ybl Lajos 29
 Ybl Miklós 112

Z

Zichy Ernő 115
 Zombori Istvánné = Kovács Erzsébet
 Zombori Istvánné 4, 66, 144, 166
 Zsigmondné Pap Éva 113
 Zsiros M. Emília (Emília nővér) 9, 10, 54, 62,
 67, 167, 179

A szerzőről

BENÁK KATALIN

(1956 —)

1980-ban végzett a Debreceni Tanítóképző Főiskola népművelő-könyvtáros szakán, melyet 1991-ben Budapesten, a KKDSZ Akadémián kulturális menedzser, majd protokoll és informatikai képzéssel bővített.

A főiskola elvégzését követően tanított, majd könyvtárosként helyezkedett el, miközben helyismereti kutatással kezdett foglalkozni.

A MÚOSZ szervezésében, Debrecenben, újságíró-képzésben vett részt.

A *Mindszenti Hírek* (önkormányzati lap) főszerkesztője volt.

2010-től a *Vásárhelyi Látóhatár* (művészeti, irodalmi, helyismereti folyóirat) főszerkesztője.

Kutatási területe az I. és II. világháború időszaka, különös tekintettel a koncepciók perekre.

Kutatómunkájával párhuzamosan számos publikációja jelent meg a helyi és országos folyóiratokban.

Novelláját a Magyar Rádió is feldolgozta és bemutatta.

Több Ady adaptációs forgatókönyve alapján készült jelenetét mutatták be Romániában.

Tanulmányköteteket és antológiákat szerkeszt.

Önálló kötetei:

Elhallgatott szavak: 1956. 2006.

Érmindszent, Ady Endre szülőfaluja. 2007.

Hortus Judaeorum, 2019.

Kőrózsák: Töredékek Zsiros Anna M. Emília szerzetesnő életéhez, 2021.

Ígéret: A Teltsch család története – Töredékek a Kovács család történetéhez, 2021.

Kiadja:

HÓD KIADÓ – HÓD-BIOTECH Szeged

Felelős kiadó:

Dr. Fuchsz Máté Phd

Szoliter nyomda, Hódmezővásárhely

Nyomdavezető: Benkő István

Nyomdai előkészítés – borító : Tóth Zsolt. Tördelés: Benák Katalin

Szerző elérhetősége: benakk@gmail.com

További közzététel:

Creative Commons CC-BY-SA– 4.0 Nevezd meg, így add tovább!

